

A decorative border with a repeating wavy, textured pattern in shades of red and pink, framing the top and left sides of the page.

Neuvostotalous muutoksessa

SUOMEN PANKKI
1990

A:75

Neuvostotalous muutoksessa

ISBN 951-686-236-5
ISSN 0355-6034

ESIPUHE

Neuvostoliiton talous on suurten muutosten edessä. Viime vuodet ovat tuoneet mukanaan joukon uudistuksia, mutta muutospaineet tuntuvat vain entisestään kasvavan. On lähes mahdotonta ennustaa, mitä tulevaisuus tuo tullessaan. Sitäkin tärkeämpää on seurata Neuvostoliiton talouden nykytilaa. Samalla on mahdollista arvioida talouden keskipitkän aikavälin kehityksen kannalta kriittisiä tekijöitä.

Tämän julkaisun tavoitteena on Neuvostoliiton talouden ja ulkomaankauppajärjestelmän viimeaikaisten muutosten samoin kuin nykytilan arviointi. Tarkoitus on tarjota tietoa asioista, joilla on merkitystä erityisesti Suomen talouden ja ulkomaankaupan kannalta. Tuskin tarvitsee korostaa sitä, että Neuvostoliiton talouden muutoksilla on erittäin tärkeä merkitys oman taloutemme kehityksen kannalta.

Suomen Pankissa on tehostettu Neuvostoliiton talouden seurantaa. Olisi erittäin hyödyllistä, että saataisiin aikaan mielipiteiden vaihtoa kaikkien niiden henkilöiden ja laitosten välillä, jotka ovat kiinnostuneita Neuvostoliiton taloudesta ja miksei myös koko neuvostoyhteiskunnan kehityksestä. Toivon mukaan tämä julkaisu auttaa virittämään keskustelua näistä teemoista.

Julkaisun ovat laatineet Suomen Pankin idänkaupan osaston tutkijat Vesa Korhonen, Seija Lainela ja Paula Lähdemäki. Julkaisun toimittamiseen ovat heidän lisäksi osallistuneet Kari Holopainen, Terhi Kivilahti, Jouko Rautava ja Matti Virén.

Helsingissä tammikuussa 1990

Matti Vanhala

SISÄLLYS

	Sivu
JOHDANTO	7
 Vesa Korhonen: NEUVOSTOLIITON TALOUS JA ULKOMAANKAUPPA	 11
 Seija Lainele: NEUVOSTOLIITON ULKOMAANKAUPPAJÄRJESTELMÄN UUDISTUS JA SEN VAIKUTUKSET CLEARINGKAUPPAAN	 149
 Paula Lähdemäki: NEUVOSTOLIITON KOKONAISTALOUDELLISET KÄSITTEET KANSANTALouden TILINPIDON POHJALTA TARKASTELTUNA	 189
 SUMMARY	 241

JOHDANTO

Tähän julkaisuun on koottu kolme Suomen Pankin idänkaupan osastolla laadittua selvitystä, jotka käsittelevät muutostarpeita ja -tavoitteita sekä muutosten tilaa Neuvostoliiton taloudessa. Tarkastelun kohteena ovat Neuvostoliiton koko talous, maan ulkomaankauppajärjestelmä ja sen vaikutukset clearingkauppaan sekä neuvostotalouden tilastointi. Tarkastelut on tehty puhtaasti talouden näkökulmasta.

Neuvostoliitossa on pitkään vallinnut tinkimätön kasvuajattelu. Tuotantoresurssien niukennuttua ajatukset taloudellisen toiminnan lopputulosten tärkeydestä näkyvät aiempaa konkreettisemmin talouden uudistamisessa. Ensimmäistä kertaa näyttää siltä, että Neuvostoliitossa voitaisiin vähitellen hyväksyä jopa talouden osittainen supistuminen sen tehostamisen edellytyksenä.

Neuvostoliiton taloudessa kaikki osa-alueet ovat muutoksen alaisina jollakin tavoin. Uudistukset ovat edenneet kaavailtua hitaammin, ja itse asiassa uudistamisen kokonaisohjelmaa on alettu hahmottaa vasta melko äskettäin. Vuoden 1989 mittaan on käynyt ilmi, että Neuvostoliitossa voidaan olla valmiita menemään kohtalaisen pitkälle taloudellisen toiminnan monipuolistamisessa. Samalla viime vuosina syntyneet talouden pulmat ovat pakottaneet myös uudistuksille vastakkaisiin toimiin.

Talouden tulevia kehityskulkuja voi olla vaikea hallita Neuvostoliiton kaltaisessa laajassa kansantaloudessa. Kehityksen seuraukset voivat myös olla vaikeasti ennakoitavia Neuvostoliiton nykyisissä taloudellisen kulttuurin oloissa.

Vesa Korhosen selvityksessä tarkastellaan Neuvostoliiton talouden ja ulkomaankaupan kokonaisuutta ja sektoreita. Työssä valotetaan, millainen neuvostotalouden nykytila on ja miten siihen on tultu, mihin Neuvostoliitto taloudessaan pyrki, sekä millaiseksi kehitys voi muotoutua lähiaikoina.

Neuvostoliiton talouspolitiikassa on viime vuosina tehty nopeita muutoksia, ja pitkän linjan muotoutuminen on ollut hankalaa. Talouden kasvu on jatkunut melko verkkaisena. Ulkomaantalouden liikkumavara on käynyt niukemmaksi, sillä länsikaupan alijäämät ovat kasvaneet ja muun ulkomaankaupan ylijäämiin liittyy realisoitiongelmia.

Menneisyydestä perintönä saatu talouden puutteellinen suorituskyky on yksi kasvua jarruttava tekijä. Lisäksi kehitystä vaikeuttaa rahatalouden tasapainottomuus, jota on viime vuosina pahentanut valtion budjettivajeen nopea kasvu. Siihen ovat johtaneet voimakas investoiminen ja muiden viime vuosien tapahtumien vaikea hallinta. Väestön tulot ovat kasvaneet nopeasti. Sen sijaan kulutuksen kehitys on tarjontarajoitteiden myötä muodostunut vaisuksi ja epävakaaaksi. Inflaatio on käynyt avoimemmaksi ja kiihtynyt. Rahatalouden tasapainottomuus on omiaan lykkäämään myös talouden uudistamista.

Lähivuosien talouspolitiikka on vahvasti kulutuspainotteista. Budjettivajeen pienentämisessä on ainoaksi toteutettavissa olevaksi vaihtoehdoksi jäänyt investointien hillintä. Tällä tavoin talouden mittava pääomavaltaisuus tehottomuuksineen voi alkaa korjaantua. Koska investointien määrä vähenee, kokonaistuotannon kasvu todennäköisesti hidastuu tai tuotanto jopa supistuu. Työllisyyden hoito käy näin entistä vaikeammaksi. Samalla takelteleva energiantuotanto voi muodostua kasvurajoitteeksi. Kun selviä investointipanostuksia ei synny, jää teknisen kehityksen ja tuotannon tehostumisen tulevaisuus avoimeksi.

Keskeisiä teemoja talouden uudistamisessa ovat olleet yritysten ja työntekijöiden kannustaminen tuloilla, aiempaa monipuolisemmat omistumuodot sekä hintajärjestelmän muuttaminen. Myös erilaisten markkinoiden kehittyminen on päämääränä. Talouden toimintaa on ehditty hieman vapauttaa ilman, että sopivaa kilpailua sekä säätely- ja sosiaaliturvajärjestelmiä olisi ollut tarjolla. Näin ollen hintojen ja palkkojen säännöstely sekä keskushallinnon antamat tuotantotehtävät ovat jälleen alkaneet vallata alaa ainakin tilapäisesti. Todella uudet toimintamekanismit edellyttäisivät monopolirakenteiden muuttamista. Tätä koskeva politiikka on vielä konkretisoitumatta.

Seija Lainelan selvityksessä analysoidaan Neuvostoliiton ulkomaankauppajärjestelmän nykytilaa ja muutoksia sekä hahmotetaan, mitä muutokset merkitsevät Suomen ja Neuvostoliiton välisen kaupan järjestelmälle.

Neuvostoliiton ulkomaankauppajärjestelmä on parina viime vuonna muuttunut enemmän kuin koko aiemman olemassaolonsa aikana. Muutokset lisäävät huomattavasti ulkomaankaupan käytännön toimiin osallistuvien yritysten lukumäärää ja antavat yrityksille oikeuden käyttää itse osan viennillä ansaitsemastaan valuuttatulosta. Myös valuuttakurssijärjestelmä on uudistumassa, sillä siirtymistä uuteen viralliseen valuuttakurssiin valmistellaan parhaillaan.

Muutosten käytännön vaikutukset ovat vielä olleet melko pieniä. Tämä johtuu siitä, että toiminna on vastakkaisia ajattelutapoja: yhtäältä uudistettu taloudellisiin ohjaus- ja kannustuskeinoihin sekä laajempaan päätöksentekoon pyrkivä toimintatapa ja toisaalta vanha, vielä voimissaan oleva hallinnollinen järjestelmä.

Lähestymistapojen vaikutukset ovat ristiriitaisia ja päällekkäisiä, ja toistaiseksi hallinnollinen ajattelutapa on vallitseva. Uudet menetelmät eivät suuntaa tai tehosta kauppaa vielä merkittävästi, sillä ne on lisätty ylimääräisinä elementteinä hallinnolliseen järjestelmään; tällöin niiden ohjaava ja kannustava vaikutus on poissa.

Vaikka uudistukset eivät vielä toimi tarkoitetussa määrin, nyt tehdyistä linjanvedoista kuitenkin näkyy, että mikäli perestroika jatkuu, ulkomaankauppa vapautuu ja päätöksentekoa hajautetaan huomattavasti. Tämä kehitys heijastuu välttämättä myös Suomen ja Neuvostoliiton väliseen kauppaan, ja tämä on otettava huomioon kaupan tulevaisuutta ja lähtökohtia arvioitaessa.

Paula Lähdemäen selvityksessä tarkastelun kohteena ovat Neuvostoliiton ja muiden sosialististen maiden noudattama kansantalouden tilinpito ja sen keskeiset erot muun maailman käytäntöön. Talouden peruskierto ja ilmiöt ovat kaikkialla samanlaiset, mutta niiden kuvaus- ja mittaustapa on toistaiseksi vaihdellut eri talousjärjestelmissä. Markkinatalouksissa on ollut käytössä YK:n suositusten mukainen kansantalouden

tilinpidon järjestelmä (System of National Accounts, SNA), kun taas sosialistiset maat ovat tukeutuneet tähän asti lähinnä materiaalitasejärjestelmään (Material Product System, MPS).

Tilinpitojärjestelmien keskeinen ero on tuotannon laajuuden määrittelyssä. MPS:ssä vain tuotannollisten alojen (teollisuuden, rakentamisen, maa- ja metsätalouden, kaupan, aineellis-teknisen huollon) arvonlisäys muodostaa kansantulon. SNA:ssa taas kaikkien tavaroiden ja palveluiden tuotanto sisältyy kansantuloon. Tuotannon laajuuden erilainen määrittely heijastuu koko tilinpitojärjestelmän käsitteistöön. Toisaalta saman tilinpitojärjestelmän soveltaminen eri talousjärjestelmiä edustavissa maissa tuottaa yhteensovittamis- ja vertailuongelmia. Ne aiheutuvat yhteiskuntajärjestelmän, sosiaali- ja omistusluokitusten eroista.

Vuodesta 1988 alkaen Neuvostoliitossa on ryhdytty julkaisemaan bruttokansantuotetta muiden kansantalouden tunnuslukujen lisäksi. YK:ssa on laadittu erityiset muuntoavainsuositukset tilinpitojärjestelmien käsitteiden muuntamista varten, ja myös Neuvostoliitto on määritellyt omat avaimensa bruttokansantuotteen laskemiseksi tuotetun MPS-kansantulon pohjalta. Muunnettaessa materiaalitasejärjestelmän tuotettu kansantulo bruttokansantuoteeksi suurimmat ongelmat liittyvät ei-tuotannollisten alojen bruttokansantuoteosuuden ja välituotekulujen arviointiin. Päinvastaisessa tapauksessa ongelmana on tuotannollisten ja ei-tuotannollisten alojen erottaminen toisistaan. Myös Neuvostoliiton hallinnollinen hintamekanismi aiheuttaa ongelmia tilinpitojärjestelmien yhtenäistämiseksi.

Taloussuudistuksen myötä Neuvostoliitto on vähitellen ryhtynyt kehittämään tilastointijärjestelmäänsä kattavammaksi ja yksityiskohtaisemmaksi ja ennen kaikkea julkaisemaan tilastojaan hieman laajemmin. Useissa muissa sosialistisissa maissa on jo aikaisemmin ryhdytty käyttämään SNA:n mukaisia kansantalouden tilinpidon käsitteitä. Lienee kuitenkin ennenäikaista puhua MPS:n hylkäämisestä kokonaan, sillä myös SNA:n kehittämisessä on hyödynnetty MPS:ää. Ajan myötä saattaakin olla odotettavissa yhtenäisen kansantalouden tilastointi- ja tilinpitojärjestelmän löytyminen.

Vesa Korhonen

NEUVOSTOLIITON TALOUS JA ULKOMAANKAUPPA

I	JOHDANTO	13
II	NEUVOSTOLIITON TALOUSKEHITYS, -POLITIIKKA JA -UUDISTUKSET	19
	1 Talouden kasvukuva	19
	2 Työvoima	26
	3 Investoinnit ja pääoma	30
	4 Tuottavuus	35
	5 Kulutus	43
	5.1 Yhteiskunnan väestölle tarjoama kulutus	45
	5.2 Yksityinen kulutus	47
	6 Rahatalouden tasapaino	52
	7 Talouden rakennepolitiikka ja keskeiset alat	71
	7.1 Teollisuus	76
	7.1.1 Energiantuotanto	78
	7.1.2 Koneenrakennus	81
	7.2 Maatalous	83
	7.2.1 Maataloustuotanto ja sen panokset	84
	7.2.2 Maataloustuotannon organisointitavat	87
III	NEUVOSTOLIITON ULKOMAANKAUPPA JA -RAHOITUS	89
	8 Ulkomaankaupan kehitys ja rakenne	90
	8.1 Vienti- ja tuontipolitiikka	90
	8.2 Ulkomaantalouden sektorit	94
	8.2.1 SEV-kauppa	96
	8.2.2 Länsikauppa	98
	8.2.3 Kehitysmaakauppa	101
	8.2.4 Energian vienti	103
	8.2.5 Viljan tuonti	106
	9 Ulkomaankaupan tasapaino ja rahoitus	108
	TEKSTIVIITTEET	115
	TAULUKOIDEN JA KUVIOIDEN VIITTEET	137

1 JOHDANTO

Tässä työssä Neuvostoliiton koti- ja ulkomaantaloutta käsitellään kohtalaisen kattavasti ja kokonaisvaltaisesti. Tarkastelu on monin osin tehty sektorikohtaisesti. Kussakin kappaleessa valaistaan asioiden toteutunutta kehitystä ja nykytilaa sekä tarkastellaan nykyisiä muospaineita ja sitä talouspolitiikkaa ja niitä talouden uudistustoimia, joilla Neuvostoliitto pyrki talouden nykytilaa muuttamaan. Lisäksi arvioidaan tulevia kehitysnäkymiä, joskaan tavoitteena ei ole talouskehityksen ennustaminen.

Kotimainen rahatalous ja ulkomaantalouden tasapaino saavat tarkastelussa enemmän painoa kuin Neuvostoliiton taloutta koskevissa katsauksissa on tapana. Kotimaisen rahatalouden tila on lykkäämässä neuvostotalouden uudistamista, ja liikkumavara ulkomaankaupassa on käymässä vähäiseksi.

Neuvostoliitossa viime vuosiksi asetetut tavoitteet talouskasvun nopeuttamiseksi eivät ole käyneet toteen. Virallisten tilastojen mukaan talouskasvu ei ole liiemmin hidastunut, vaikka tuontia on vähennetty ja vientiä lisätty. Toisaalta Neuvostoliiton taloustilastoissa on ilmeisiä puutteita; niihin maan virallisetkin tahot ovat kiinnittäneet kasvavaa huomiota. Erityisesti tämä koskee inflaatiota. Sitä koskevat virallislounteiset arviot viittaavat siihen, että elintason nousu on ollut edelleen kuta kuinkin pysähdyksissä.

Neuvostoliitossa on pyritty samanaikaisesti nopeuttamaan talouden kasvua ja uudistamaan taloutta. Talouskasvun pikaista voimistamista on kuitenkin vaikea sovittaa yhteen sellaisten murrosten kanssa, joita talouden uudistaminen voi aiheuttaa talouden toimintatapoihin. Neuvostoliitossa käynnistetyt uudistustoimet ovat toistaiseksi tuskin paljoakaan vaikuttaneet talouskasvuun.

Viime vuosina Neuvostoliiton talouspolitiikka on nopeasti muuttunut. Voimakkaan investointi- ja rakentamishuipun jälkeen suunta on kääntynyt jyrkästi kulutusta suosivaksi. Samalla ollaan vähentämässä puolustusvoimista ja -teollisuudesta taloudelle aiheutuvaa rasitetta.

Talouspolitiikan muutokset ovat aiempaan tapaan heijastuneet nopeasti Neuvostoliiton tuontiin, erityisesti länsituontiin. Koneenrakennuksen investoinnit ovat olleet aiottua vähäisempiä. Tässä suhteessa alun perin esitetty ajatus teknisen kehityksen tärkeydestä kasvun avaimena on jäämässä taustalle ja kone- ja laiteviennin kasvuun yhä tähtäävä vientipolitiikka vaille edellytyksiä. Sosiaalipolitiikkaa on - kuten ennenkin - harjoitettu paljolti riippumatta talouskehityksen ja talouspolitiikan käännteistä.

Talous- ja sosiaalipolitiikka, talouden uudistaminen ja ulkomaankaupan supistuminen ovat lisänneet Neuvostoliiton kotimaantalouden tasapainottomuutta. Maan sisäistä pankkiluototusta on karsittu tuntuvasti, mutta valtion budjettivaje on kasvanut. Valtion budjettimenoja on lisätty nopeasti mm. investointien rahoittamiseksi, vaikka budjettitulojen kasvu on ollut pysähdyksissä.

Yritysten tulosvastuuperiaatteen yleistyessä tuotantokustannukset ovat paikoin alentuneet ja joidenkin tuotteiden hinnat ovat nousseet, koska hintavalvonta on osin hankalaa. Tämä on lisännyt yritysten voittoja. Niistä yhä suurempi osa on jäänyt yritysten omaan käyttöön ja saanut aikaan tuntuva palkkojen nousua. Se on puolestaan nopeuttanut kuluttajahintojen nousua sekä kasvattanut selvästi väestön pankkitalletuksia ja käteisrahaa. Lisääntynyt epäluottamus rahan arvoa kohtaan on karsinut kulutustavarapulaa.

Monien tuotantoresurssien kuten työvoiman ja energian määrän hidastuva kasvu on Neuvostoliitossa lähtökohta tulevaisuuden taloudenhoidolle. Toisaalta maassa on olemassa käyttämättömiä resursseja. Valtion yrityksissä on puutteellisesti työllistettyä työvoimaa; se on tosin viime vuosina alkanut vähetä tulosvastuun kehittyessä. Lisäksi maassa on kokonaan työttömiä erityisesti eteläisillä alueilla. Puolustusvoimien supistaminen tuottaa lisän työvoimaan; lisä on tosin edellisiin nähden vähäinen.

Mittava pääomanmuodostus ja investointiprosessin tehottomuus ovat edelleen säilyneet suurina Neuvostoliiton kansantaloutta rasittavina ongelmina. Vastoin tavoitteita investoinnit ovat hajautuneet yhä enem-

män ja kohteet ovat valmistuneet aiempaa hitaammin. Vanhan kaluston poisto käytöstä on hieman vilkastunut viime vuosina, mutta tuotanto-pääoma on varsin iäkistä ja sen tuottavuuden parantaminen pitkän ajan kysymys. Puolustusteollisuuden vähentäminen vapauttaa pääomaresursseja kohtalaisen vähän koko kansantalouden kannalta.

Bruttotuotantoajattelu on Neuvostoliitossa hellittämässä, ja talouden tavoitteet perustuvat olennaisesti tuotannon materiaalipanosten ja energian tehokkaampaan käyttöön. Tässä suhteessa viime vuodet ovat osoittaneet merkkejä käänteestä parempaan. Myös mittavien varastojen kartuttaminen on ollut vähenemässä.

Viime vuosina ulkomaankaupan merkitys talouden resurssina on pienentynyt, koska ulkomainen vaihtosuhte on heikentynyt. Viennin pysyvistä kasvusta ei ole vielä merkkejä. Neuvostoliitolle on kertynyt mittavia ylijäämiä SEV- ja kehitysmaista, mutta ylijäämät eivät velallisten talousvaikeuksien takia ole helposti realisoitavissa. Taloudellinen ajattelu on pääsemässä esiin Neuvostoliiton SEV- ja kehitysmaakaupassa, ja SEV-kaupan mekanismeja kehitetään joustavammiksi.

Länsikauppa on Neuvostoliitolle periaatteessa ainoa nopea resurssien lähde, mutta sen liikkumavara on käynyt ahtaammaksi viimeaikaisen velkaantumisen myötä. Velkaantuminen todennäköisesti jatkuu lähivuosien ajan, mutta perimmältään Neuvostoliiton suhtautuminen velkaantumiseen on edelleen pidättyvä. Velan vastapainona olevan kullan myyntiä rajoittaa lyhyellä aikavälillä kultamarkkinoiden herkkyyks.

Talouspolitiikan keskittyminen kulutuksen kehittämiseen voi olla ainoa vaihtoehto tällä hetkellä, kun elintaso on kehittynyt vaisusti ja kulutustavaroiden saatavuus samalla käynyt epävarmaksi. Koko talouden ja valtion budjetin tasapainottamisen myötä investointien kasvu on pysähtymässä jo nyt. Tuotantoinvestointeja ollaan vähentämässä. Investointeja karsivan linjan on määrä olla jyrkkä ja Neuvostoliitossa radikaali. Niukan investointipolitiikan kaavillaan jatkuvan 1990-luvun alkupuoliskolla. Tämä voi heijastaa käsitysten muuttumista sellaisiksi, että talouden pääomavaltaisuutta on pakko vähentää.

Investointien vähentämisen myötä talouden kokonaiskasvu todennäköisesti hidastuu lähivuosina. Muutamit neuvostoliittolaiset talouspolitiikan tekijät ovat esittäneet varteen otettavia arvioita siitä, että talouskasvun voimistuminen on lykkääntymässä 1990-luvun jälkipuoliskolle. Valtion yrityksistä irtaantuvan työvoiman jääminen osin vaille työtä on niukan investointilinjan oloissa odotettavaa.

Nykyisellä talouspolitiikalla kulutuksen on tarkoitus kehittyä hidasta talouskasvua ripeämmin. Investointien niukkuus merkitsee toisaalta riskejä, jotka voivat toteutuessaan jarruttaa myös elintason kehitystä.

Neuvostoliiton energiantuotannon kasvu on vaimentunut viime aikoina huomattavasti ja osoittautunut jälleen epävarmaksi. Investointeja energian tuotantoon tai sen säästämiseen ei ole luvassa lisää. Myös muiden materiaalipanosten käytön tehostuminen edellyttäisi kone- ja tekniikkainvestointeja. Energian niukkuudesta on muodostumassa potentiaalinen kasvurajoite pikemmin kuin Neuvostoliiton pitkän ajan arviot antavat ymmärtää. Kotimaiset energiatarpeet ja vientitulojen tarve joutuvat yhä helpommin vastakkain.

Talouspolitiikan tulevia valintoja vaikeuttanevat monet investointitarpeet. Mikäli esimerkiksi energia- ja ympäristöasiat vaativat jatkossa enemmän huomiota, voi asunto- ja terveydenhoitokysymysten hoito lykkääntyä.

Lisäksi Neuvostoliitto ajan myötä tavoittelee edelleen elintarvikeomavaraisuutta. Maataloustuotannon kasvu on kuitenkin epävarmaa ja alan kehittäminen nähtävästikallista. Näin ollen Neuvostoliitto pysyttelee lähivuosina ilmeisen tiiviisti viljan maailmanmarkkinoilla.

Valtion juoksevan budjettivajeen poistaminen, jossa investointien supistaminen on keskeistä, vie parhaassakin tapauksessa muutaman vuoden. Budjettimenojen liikkumavara on vähenemässä, kun sosiaaliturvamenot, erityisesti eläkkeet, kasvavat nopeasti jatkossakin. Vähittäishintatuki lisääntyy automaattisesti, ellei monin osin kiinteinä pidettyjen vähittäishintojen laajassa uudistamisessa saavuteta yhteisymmärrystä. Budjettituloja on talouden hajauttamisen myötä vaikea enää lisätä huomattavasti.

Kulutustavaramarkkinoiden normalisoimiseksi pyritään perinteiseen tapaan lisäämään tarjontaa, jossa kalliit, osin ulkomaiset tuotteet ovat keskeisiä. Samalla pyritään varovasti kehittämään säästämistä sekä - lisääjän voittamiseksi - väliaikaista sijoittamista. Palkkojen nousulle on toistaiseksi asetettu rajoja, ja hintavalvonta on kiristymässä. Viranomaiset ovat useasti kieltäneet sen mahdollisuuden, että väestön ostovoimaa leikattaisiin kertatoimilla.

Väestön haltuun kertyneen rahan ja sen toistaiseksi vähäisten käyttömahdollisuuksien välinen kuilu on niin suuri, että inflaatiolle jää sijaa. Tämän myötä eri väestöryhmien elintason kehitys voi muodostua varsin ennakoimattomaksi.

Neuvostoliiton talouden uudistamisen tavoitteena on talouden tehostaminen ja sen ytimenä siten yritys ja työntekijä. Tehokkuuteen pyritään keskeisesti tulokannustimen avulla. Valtion yritysten käyttöön jää kasvava osa voitoista, ja yrityksiin on luotu kaksi tulosvastuullia. Niissä palkkaus riippuu osin tai kokonaan yrityksen tuloksista, joita näissä malleissa mitataan länsimaisten katetunnuslukujen tapaisilla tunnusluvuilla. Periaatteessa tulosvastuullisesti toimivat kaikki tuotantoalojen yritykset, joskin jälkimmäistä mallia, jossa palkkaus riippuu kokonaan yrityksen tuloista, soveltaa hyvin pieni joukko yrityksiä. Tulosvastuun tukemiseksi yrityksiin pyritään juurruttamaan itsehallintoa ja työpaikkademokratiaa.

Toisaalta kasvua haetaan uusista omistus- ja toimintamuodoista. Osuus kuntien toiminta on laajentunut nopeasti, mutta tämä melko pieni osa-alue on toistuvasti ollut viranomaisten ja väestön arvostelun kohteena. Laajempi omistamisen monipuolistaminen on edennyt vasta säädösvaiheeseen. Yksityisviljely, jonka osuus maataloustuotannosta on jo vuosikausia ollut varsin merkittävä, samoin kuin vuokraviljely, osoittanevat mahdollisia vaikutuksiaan laajemmin vasta useiden vuosien päästä.

Neuvostoliitossa pyritään periaatteessa jonkinasteisten markkinoiden luomiseen ja kilpailun kehittämiseen, mutta konkreettinen politiikka on tältä osin avoin. Tuotantovälineiden tukkukauppa on saanut jonkin verran merkitystä. Vähittäiskauppa- ja palvelumarkkinat ovat edelleen

jakautuneet kahtia, suureen valtiosektoriin ja pienyrittäjiin. Työvoimamarkkinoiden tehostamiseen on lähdetty sitä mukaa, kun valtion yrityksistä on vähentynyt työvoimaa. Rahoitusmarkkinoita ollaan kehittämässä yritysten itserahoituksen, aidon pankkiluototuksen ja yritys-osuuksien suuntaan, mutta varsinaisiin pääomamarkkinoihin pyrkimisestä ei ole merkkejä.

Hintareformin kaavailtiin alun perin tapahtuvan vuosina 1989 - 90. Lähivuosina on luvassa lähinnä tukkuhintojen keskitetysti päätettyjä korotuksia, ja hintauudistuksesta on muodostumassa etupäässä hallinnollinen hintoja tarkistava prosessi. Se lisää paineita vähittäishintoihin, joiden laajempaa muuttamista kuitenkin jarruttaa huoli etenkin pienituloisten elintasosta. Vähäiset hinnanasetantaoikeudet rajoittavat edelleen valtion yritysten tulosvastuuajatuksen toteutumista.

Markkinoiden ja kilpailun kehittymättömyys sekä toisaalta niiden säätelyjärjestelmien puute ovat pakottaneet luopumaan eräistä uudistusaskelista toistaiseksi. Kulutustavaroiden tuotantoa on palautettu suunnitelmatehtäviin verrattavien valtioneuvosten piiriin. Valtionyritysten ja osuuskuntien hinnoitteluoikeuksia on niukennettu ja peruselintarvikkeiden hintoja ollaan jäädyttämässä. Palkankorotuksia hillitään verottamalla ankaralla progressiolla yrityksiä palkankorotuksista.

Säätelyjärjestelmiä on ryhdytty rakentamaan melko myöhään sen jälkeen, kun uudistuspäätöksiä on tehty ja eräitä uudistuksia toteutettu. Kehittelyn kohteena ovat mm. verotus, työriitojen sovittelu, työttömyysturva ja pankkitoiminnan ohjaus sekä myöhemmin kilpailun pelisäännöt. Epävarman kehityksen edessä uusi eläkejärjestelmä kytkee eläkkeet aiempaa tiiviimmin palkkoihin.

Samanaikaisesti rahatalouden tasapainottomuus siirtää uudistuksia kauemmaksi tulevaisuuteen. Vasta rahatalouden normalisoituessa tulokannustimen toimivuutta päästään kokeilemaan laajemmin. Sen vaikutus voi olla rajallinen, koska hinnoittelu lienee tuolloin vielä säännöteltä ja koska kysymys valtion yritysten konkurssin mahdollisuudesta on käytännössä avoin. Mikäli tulokannustin parantaa valtion yritysten tehokkuutta, joillekin niistä voi syntyä edellytyksiä kestää uusien

yrittäjien aikaansaamaa painetta. Ilmeisesti vasta tämän myötä käy joidenkin hintojen vapauttaminen toteen, koska tulonjakoon suhtaudutaan jatkuvasti herkästi.

Mikäli on todella tarkoitus laajentaa kilpailua ja tehostaa taloutta pysyvästi, joudutaan eri teollisuudenalojen monopolirakenteita muuttamaan sekä karsimaan talouden tehottomia osia.

II NEUVOSTOLIITON TALOUSKEHITYS, -POLITIIKKA JA -UUDISTUKSET

1 Talouden kasvukuva

Neuvostoliitto on aina tuonut esiin taloudellisen kasvun ajattelua. Maan talouskasvu jatkui kohtalaisen vakaana ja virallisen kasvukuvan mukaan myös varsin nopeana 1970-luvun puoliväliin saakka (taulukko 1 ja kuvio 1).* Tämän jälkeen talouden viisivuotissuunnitelmissa alkoi toisaalta näkyä käsitys, että talouskasvun mahdollisuudet käyvät vähäisemmiksi eri tuotannontekijöiden lisäyksen ehtyessä. Toisaalta niissä kuvastui edelleen usko siihen, että talouden ja hyvinvoinnin kasvu voi jatkua hyvänä ja - suunnitelmille tyypillisesti - nopeutua suunnitelmakauden loppua kohden.

Neuvostoliitto joutui 1970-luvun puolivälistä alkaen toteamaan, että eräät talouskasvun perustekijät olivat muuttumassa. Työvoiman kasvu ehtyi, ja pääoman käyttö kävi tehottomammaksi. Energian ja raaka-aineiden tuotanto olivat täysin ennakoimattomissa vaikeuksissa. Talousmekanismiin suunnitellut muutokset tuotantoresurssien käytön tehostamiseksi ja etenkin niiden toteutus osoittautuivat monilta osin riittämättömiksi. Näin materiaallisen tuotannon kasvu hidastui 1980-luvun alkupuoliskolla runsaaseen 2 prosenttiin asukasta kohden.

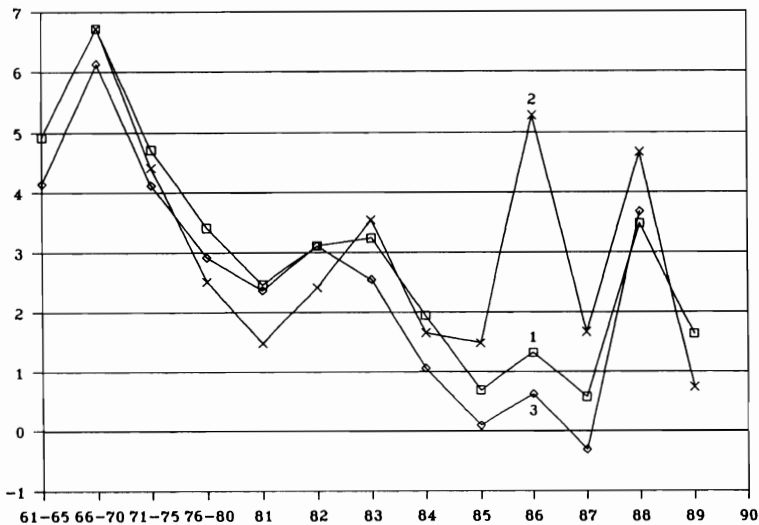
*Tarkastelu perustuu ennen muuta Neuvostoliiton talouden virallisiin tilastoihin. Tekstissä ei ole yksittäisiä viitteitä, jos tiedot ovat peräisin neuvostoliittolaisista tilastojulkaisuista ja taloussuunnitelmien tapauksessa neuvostoliittolaisista lehdistä. Nämä lähteet on lueteltu varsinaisen tekstin jälkeen ennen tekstiviitteitä. Taulukoiden ja kuvioiden viitteet on esitetty tekstiviitteiden jälkeen.

TAULUKKO 1. NEUVOSTOLIITON TALOUSKASVU

	Materiaalinen tuotanto			Bruttokansantuote		
	Materiaalinen kansantulo		Puhdas netto-			
	Tuotettu	Käytetty	tuotos			
	Viral- linen	Haninin laskelmat	Viral- linen	Viral- linen	Viral- linen	CIA:n laskelmat
Volyymin vuotuiset muutokset, % (sulkeissa viisivuotistavoitteet)						
1961-65	6.5	4.4	5.7			4.7
66-70	7.8	4.1	7.2	7.8	7.6	5.0
71-75	5.7	3.2	5.1	5.4	6.2	3.2
76-80	4.3	1.0	3.8(4.7)	3.4	4.8	2.2
81-85	3.2	0.6	2.9(3.4)	3.0	3.6	1.9
86-89	2.7	1.4*	2.3*	4.0	3.7	2.3*
86-90	(4.2)		(4.1)			
91-95	(4.6)					
86	2.3	3	1.6	6.3	3.3	4.0
87	1.6	1	0.7	2.7	2.9	1.3
88	4.4	0.3	4.6	5.6	5.5	1.5
89	2.4			1.5	3	

* 1986 - 88

KUVIO 1. TALOUDEN VOLYYMIN KASVU ASUKASTA KOHDEN, %

- 1 Tuotettu materiaalinen kansantulo
- 2 Materiaalinen puhdas nettotuotos
- 3 Käytetty materiaalinen kansantulo

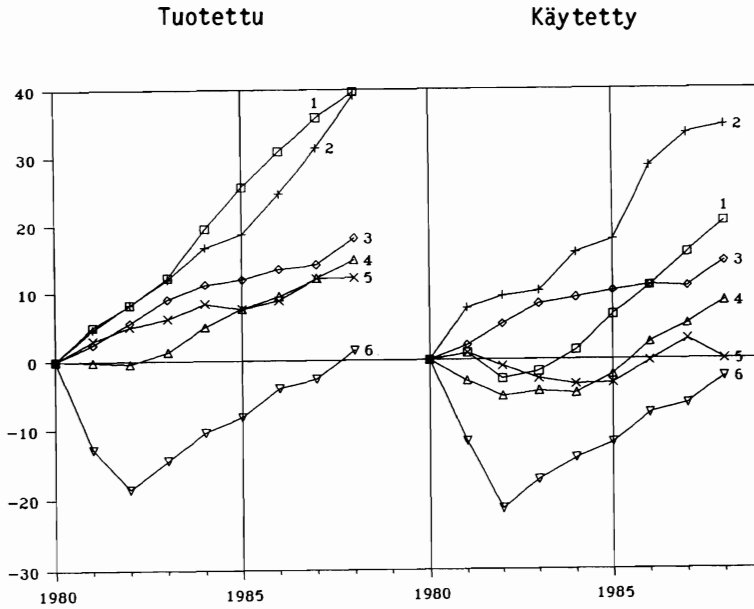
Kansainvälisessä vertailussa Neuvostoliitto on menestynyt kasvun hidastuessaakin kohtalaisesti. Euroopan seitsemästä SEV-maasta sen tuotettu kansantulo kasvoi v. 1981 - 85 neljänneksi nopeimmin, ja koska eräiden Euroopan SEV-maiden ulkomaankauppa maksutasevaikeuksien vuoksi väheni, Neuvostoliiton käytetty kansantulo* kasvoi tässä ryhmässä toiseksi nopeimmin (kuvio 2). Myös länsimaisia kansantalouselaskennan periaatteita käyttäen on tulos se, että Neuvostoliiton bruttokansantuotteen kasvu on 1980-luvulle tultaessa hidastunut, mutta ollut kohtalaisen hyvää länsimaiden - tosin poikkeuksellisen heikkoon - 1980-luvun alkupuolen bruttokansantuotteen kasvuun verraten.¹

Tästä virallisesta kasvukuvasta poiketen on lännessä jo pitemmän aikaa ja Neuvostoliitossa 1980-luvulla esitetty merkittävästi pienempiä arvioita neuvostotalouden kasvusta. Näiden laskelmien mukaan talouskasvu asukasta kohden olisi 1980-luvulla ollut käytännössä pysähdyksissä tai tuotanto olisi jopa supistunut. Pienemmät arviot perustuvat keskeisesti siihen käsitykseen, että Neuvostoliiton virallisissa tilastoissa tunnuslukuja ei pystytä puhdistamaan hintojen noususta läheskään todellisuutta vastaavasti.²

Myös Neuvostoliiton nykyjohto on katsonut talouden suorituskyvyn heikentyneen. Maan ylintä johtoa myöten on viime vuosikymmenen vaihteen ja 1980-luvun alun talouden tilannetta kuvattu stagnaatioksi ja talouselämän on sanottu olleen kriisiä enteilevässä tilassa.³ Samalla Neuvostoliitossa on voimistunut keskustelu talouden uudistamisesta sekä myös taloudellisten tilastojen luotettavuudesta ja tilastoinnin uudistamisesta. Tilastoinnin osalta keskustelun kohteena on ollut piilevän hinnannousun ohella esimerkiksi yritystasolla tapahtuva fyysistenkin tuotantolukujen mahdollinen liioittelu.⁴

*Ns. käytetty materiaallinen kansantulo kuvaa talouden käytettävissä olevaa hyödykkeiden määrää, joka syntyy tuotannon, ulkomaankaupan taseen ja hävikin tuloksena. Neuvostoliiton talouden tunnusluvuista ks. Lähdemäki tässä julkaisussa.

KUVIO 2. EUROOPAN SEV-MAIDEN MATERIAALINEN KANSANTULO ASUKASTA KOHDEN (Volyymi prosentteina vuoden 1980 kansantuloon verrattuna)

1 DDR	4 Tšekkoslovakia
2 Bulgaria	5 Unkari
3 Neuvostoliitto	6 Puola

Mihail Gorbatshovin tultua valituksi NKP:n pääsihteeriksi nykyisen viisivuotissuunnitelman (1986 - 90) luonnos palautui uuteen käsittelyyn. Talouden kasvutavoitteita lisättiin suunnitelmassa hieman, mutta aiemmista suunnitelmista poiketen kasvun kiihtyminen kauden lopussa kaavailtiin lieväksi. Toisaalta talouskasvulle ei suunnitelmassa annettu hengähdysaikaa, vaikka talouden toimintamekanismeja ryhdyttiin uudistamaan. Talousuudistukset, jotka tehokkainakin luovat talouteen murrosvaiheen, käynnistettiin varsinaisesti v. 1987 eli kesken suunnitelmakauden. Nytemmin neuvostojohto on todennut, että nykyinen viisivuotissuunnitelma laadittiin oloissa, jotka poikkesivat tänä päivänä vallitsevista.⁵

Neuvostoliiton talouskasvu on perestroikan vuosina ollut moniselitteistä ja vaihtelevaa. Kaikkiaan se on jäänyt hieman hitaammaksi kuin

1980-luvun alkupuolella. Nykyisen viisivuotissuunnitelman kasvutavoite jää saavuttamatta, mutta kasvun hidastuminen on virallisten tilastojen mukaan saatu kuta kuinkin pysähtymään.

Toisaalta tuotannon kasvuvauhti on perestroikan aikana ollut kohtalainen, jos otetaan huomioon kaksi merkityksellistä tekijää. Ensinnäkin Neuvostoliiton päävientihyödykkeen eli energian maailmanmarkkinahinta romahti 1986, minkä vuoksi tuontia vähennettiin merkittävästi v. 1986 - 87. Toiseksi alkoholin tuotantoa on vähennetty rajusti viime vuosina. Tämä on synkettänyt kuvaa talouden kasvusta, koska alkoholilla on tuntuva osuus Neuvostoliiton talouskasvun tilastoinnissa.⁶ Näitä vaikutuksia talouskasvuun "korjattiin" vuosien 1985 - 87 tilastoissa, jotka eivät siten olleet vertailukelpoisia aiempien vuosien tietoihin nähden. Korjaukset oikaistiin vuoden 1989 lopulla.⁷

Kuvaa tuotannon kehityksestä sumentaa tilastoihin sisältyvä hintojen nousu. Viime aikojen virallislouenteiset neuvostoliittolaiset arviot inflaatiosta viittaavat siihen, että tuotannon kasvu olisi ollut joka tapauksessa lähes pysähdyksissä myös viime vuosina.⁸

Enemmän kuin tuotannon kasvua tuonnin supistuminen on luonnollisesti haitannut käytetyn kansantulon eli käytännössä elintason nousua, joka on ollut varsin hidasta. Tässä suhteessa vuodet 1986 - 87 olivat Neuvostoliiton sodanjälkeisen historian selvästi heikoimmat, ja vuodesta 1987 alkaen talouden ongelmien käsittely julkisuudessa kärkevoityi. Jo puhtaasti talouskasvun näkökulmasta Neuvostoliiton talouspolitiikka ja ennen kaikkea perestroika herättämiensä toiveiden kautta ovat olleet kovan paineen alla noin kolme vuotta.

Neuvostoliitossa ryhdyttiin v. 1987 käyttämään kansantalouden kirjanpidossa länsimaista bruttokansantuotteen käsitettä perinteisesti SEV-maissa sovelletun, lähinnä vain aineellisen tuotannon kattavan kansantulon rinnalla. Tämä uudistus ei muuta kuvaa talouden kehityksestä. Neuvostoliiton bruttokansantuote, josta materiaallinen kansantulo muodostaa vähän yli 70 %, on kasvanut nopeammin kuin materiaallinen kansantulo niin pitkän ajan kuluessa kuin viime vuosinakin. Viime vuosien saakka tämä ei kuitenkaan ole johtunut ns. tuotannon ulkopuolisten

alojen (kuten koulutuksen, terveydenhoidon ja eräiden palvelualojen) tuotantoa nopeammasta kehityksestä, vaan lähinnä kansantalouden poistojen paisumisesta.

Neuvostoliitto hakee kasvua jo tähän hetkeen korostuneesti kahdesta toiminta- ja omistusmuodosta:

- Valtion sektorilla pyritään tuotantoresurssien tehokkaampaan sijoittumiseen ja käyttöön. Tavoitteet sekä osin myös menetelmien periaatteet ovat samoja kuin aiemmin. Taloudenhoidossa pyritään suurin määräyksin tapahtuvista hallinnollisista menetelmistä taloudellisiin menetelmiin; näillä tarkoitetaan välillistä ohjausta kannustavien tai rajoittavien instrumenttien (esim. hintojen, korkojen ja verojen) avulla. Yritysten saattaminen tulosvastuuseen, jota kokeiltiin lyhyen aikaa jo 1920-luvulla ja 1960-luvulla, on perestroikan myötä päätyneet sovellukseen viime vuosina. Tulosvastuu koskee vuoden 1989 alusta muodollisesti tuotantoalojen kaikkia yrityksiä, mutta sen konkreettinen toteutuminen ja uusien menetelmien vaikutus talouden kokonaiskehitykseen on vielä selkiintymätön.
- Osuuskunnallista ja muuta yksityistä elinkeinotoimintaa on sallittu huomattavasti aiempaa laajemmin. Osuuskuntien myynti on kasvanut erittäin nopeasti. Vuonna 1989 se oli 2 % koko materiaalisesta bruttotuotannosta. Uuteen toimintaan on kohdistunut melko taajaan viranomaisten ja kansalaisten epäluuloja, mikä ilmentää paljolti yhteiskunnallista tulonjakoa koskevaa herkkyyttä.

Uusien yrittäjien on vaivatonta hinnoitella tuotteensa kalliiksi pulan vallitessa ja kilpailun puuttuessa. Tästä syystä mm. osuuskuntien hinnanasetantaa on rajoitettu säädöksin. Niiden verotus voi myös muodostua valtionyritysten verotusta tiukemmaksi.⁹ Tuotantovälineiden ja maan vuokraaminen työntekijöille on joka tapauksessa alullaan, ja eri omistusmuotoja koskevia säädöksiä ollaan kehittämässä

mm. siihen, että kansalaiset voisivat aiempaa laajemmin omistaa tuotantovälineitä (pl. maa ja luonnonvarat).¹⁰

Neuvostoliitto ei ole luopunut talouden kasvun ajatuksesta; käänteen voimakkaampaan talouskasvuun on tähän asti kaavailtu periaatteessa tapahtuvan 1990-luvulla. Toisaalta Neuvostoliitto on omaksunut lähivuosiksi ja on omaksunassa 1990-luvun koko alkupuoliskolle talouspolitiikkaa, jolla pyritään paremmin tyydyttämään väestölle muodostunutta maksuvalmiutta. Tämän on määrä tapahtua enimmäkseen lisäämällä kulutusta, mutta omaksuttu talouspolitiikka on samalla vaimentamassa talouden kokonaiskasvua sekä lähivuosina että ajan mittaan (ks. lähemmin kohta 3). Viisivuotiskautta 1991 - 95 koskevissa virallisissa kaavailuissa on pidetty kiinni talouskasvun vilkastumisajatuksesta. Tämä edellyttää, että talouden toiminta tehostuu selvästi. Eräissä muissa virallisluonteisissa arvioissa kasvukäänteen on arvioitu lykkääntyvän lähemmäs ensi vuosituhannen alkua.¹¹

Neuvostoliiton talousajattelussa on nähtävissä entistä voimakkaampia pyrkimyksiä muutokseen sen suhteen, mitkä ovat kasvun tavoitteet ja miten taloudellista toimintaa arvioidaan. Neuvostoliitossa on vallinnut bruttotuotannon kultti. Maa tuottaa asukasta kohden suuria määriä monia raaka-aineita ja materiaaleja, mutta niiden muuntaminen lopputuotteiksi on verrattain tehotonta.¹² Joitakin lopputuotteitakin valmistetaan paljon, mutta fyysinen hävikki tuotannon ja kuluttajan välillä on varsin suuri.¹³

Tähän tuotannon aikaiseen ja sen jälkeiseen hukkaan voidaan paljolti tiivistää se, että elintaso Neuvostoliitossa on selvästi alempi kuin länsimaissa (Neuvostoliiton virallisten tilastojen mukaan kansantulo asukasta kohti on Neuvostoliitossa 55 % Yhdysvalloissa vallitsevasta, mutta jyrkimpien neuvostoliittolaisten arvioiden mukaan kulutus asukasta kohti vain 15 % kulutuksesta Yhdysvalloissa).¹⁴ Elintasokuilu useimpiin länsimaihin nähden on todennäköisesti kasvanut.¹⁵

Neuvostotaloudessa huomio on kohdistumassa tuotannon lopputuloksiin. Tämä näkyy esimerkiksi siinä, että yritysten toimintaan vaikuttavia, keskuksessa päätettäviä bruttotunnuslukuja (kuten valtioneuvoston

pyritään asteittain vähentämään.¹⁶ Elintasoa ajatellen talouden tehostaminen eli Neuvostoliitossa paljon puhuttu siirtyminen ekstensiivisestä intensiiviseen kasvuun jää ainoaksi vaihtoehdoksi ainakin kahdesta syystä. Aineellisten tuotantoresurssien määrän lisäämiseksi ei ajan myötä ole enää merkittäviä lähteitä. Toiseksi ympäristöongelmat ovat Neuvostoliitossa vähintään yhtä vakavia kuin teollistuneissa länsimaissa. Neuvostoliittolaisella kuluttajalla sen sijaan on elintasossaan selvästi vähemmän tinkimisen varaa ympäristön hyväksi kuin länsimaalaisella kuluttajalla.

2 Työvoima

Neuvostoliiton väestön kasvu hidastui selvästi 1960-luvulla, ja sama suuntaus jatkui koko 1970-luvun. Syntyvyys vähentyi nopeasti 1960-luvulla ja tasoittui sen jälkeen. Syynä syntyvyyden vähenemiseen ovat olleet monet länsimaissakin tunnetut kaupungistumiseen ja elintason parantumiseen liittyvät tekijät, kuten vanhuusiän sosiaaliturvan kehittyminen ja päivähoitopaikkojen riittämättömyys. Jälkimmäiseen liittyy se, että Neuvostoliitossa naiset ovat enemmän työssä kodin ulkopuolella kuin länsimaissa.¹⁷

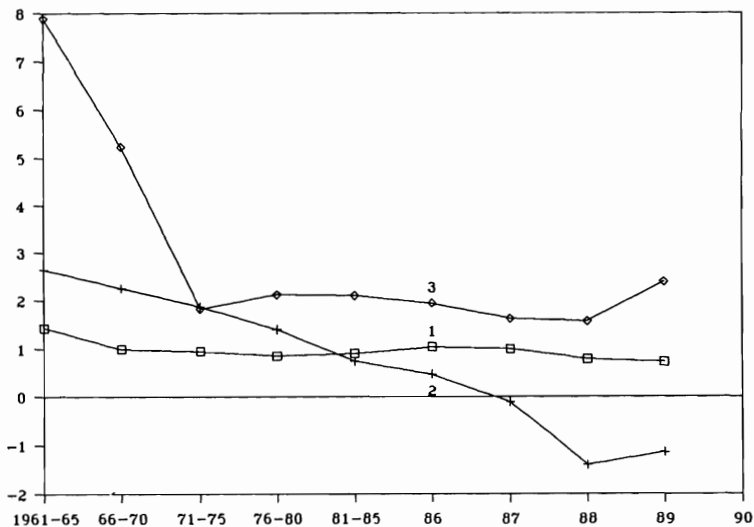
Kuolleisuus lisääntyi 1960-luvun puolivälistä aina 1980-luvun puoliväliin saakka, mikä neuvostoliittolaisessa julkisuudessa on viime vuosina melko usein mainittu yhteiskunnan kiistattomaksi ongelmaksi. Myös lapsikuolleisuus lisääntyi 1970-luvun aikana.

1980-luvulla väestökehityksessä on jälleen tapahtunut muutoksia. Syntyvyyteen on pyritty vaikuttamaan mm. suurempien äitiysavustusten ja pitempien äitiyslomien avulla. Syntyvyys lisääntyiikin vuodesta 1983 alkaen, ja lapsikuolleisuus vähentyi samoihin aikoihin. Kuolleisuus puolestaan alkoi vähentyä vuodesta 1985 alkaen, mikä on Neuvostoliitossa luettu selväksi alkoholinvastaisen politiikan ansioksi.

Nämä 1980-luvun väestönkehityksen muutokset eivät ole jatkuneet yksiselitteisesti nykyisen perestroikan vuosina. Syntyvyys on jälleen alkanut vähetä, ja muutama vuosi sitten alkanut väestön kasvun kiihtyminen taittui v. 1988. 1990-luvulla väestön kasvun uusi hidastuminen on taas odotettavissa 1970-luvun alhaisen syntyvyyden vuoksi.

Työvoima lisääntyi vielä hyvin nopeasti 1960- ja 1970-luvuilla, kun työikäisen väestön määrä kasvoi ja kun lisäksi työvoiman osuus työ- ja eläkekäisestä väestöstä lisääntyi (kuvio 3). Luonnollisesti työvoiman kasvu on edellä kuvatun syntyvyyskehityksen myötä vähentynyt 1980-luvulla jatkuvasti. Myös työvoiman osuus väestöstä alkoi vuosikymmenen taitteessa pienentyä mm. eläkkeelle siirtymisen jatkuessa varsin nopeana.

KUVIO 3. VÄESTÖN JA TYÖVOIMAN KASVU, %

- 1 Väestö
- 2 Työvoima (valtion yritykset ja organisaatiot)
- 3 Eläkeläiset

Niukkeneva väestön ja työvoiman kasvu on tulevaisuutta ajatellen yksi taloudenhoidon lähtökohta. Toisaalta Neuvostoliitolla on varsin merkittäviä työllistettäviä resursseja sekä työhön osallistuvan että muun väestön piirissä, lähinnä seuraavissa viidessä väestöryhmässä:

- Valtion yritykset ovat Neuvostoliitossa jo pitkään pyrkineet lisäämään työntekijämääräänsä mahdollisimman suureksi suoriutuakseen varmemmin asetetuista tuotannon bruttomääräisistä tavoitteista. Kustannuksista ei ole tarvinnut välittää, koska raha ei ole ollut yrityksille niukka resurssi, vaan sitä on saanut valtiolta. Nyt yritysten liikatyövoimaa yritetään työntekijöiden palkitsemisjärjestelmää kehittämällä saada siirtymään muualle tehokkaampaan toimintaan.
- Työvoimasta on luokiteltu hallinnollista työtä tekeväksi noin 10 %; tästä määrästä puolestaan 90 % työskentelee yrityksissä. Toistaiseksi perestroikan aika on vähentänyt ministeriöiden ja virastojen työntekijöitä yli 30 %, mutta yritysten hallintohenkilöstö on lisääntynyt hieman suuremmalla ihmismäärällä. Osa hallintohenkilöstöstä tekee neuvostoliittolaisten nykyarvioiden mukaan tarpeetonta työtä.¹⁸ Toisaalta yritysten hallintohenkilöstö koostuu valtaosin johtajista sekä teknisestä henkilökunnasta ja laskenta-
henkilöstöstä, ja tällaisen henkilöstön tarve saattaa kasvaakin päätöksenteon hajautuessa yrityksiin ja taloudellisten ohjausmenetelmien ja tulosvastuun yleistyessä.
- Keskeinen työvoimaresurssi muodostuu siitä, että opiskelijoita lukuun ottamatta työikäisestä ja -kuntoisesta väestöstä 8 - 9 % (13 milj. ihmistä v. 1988) ei ole ollut työllistetyn työvoiman kirjoissa kotityön takia tai muista syistä.¹⁹ Ilman asepalveluksessa olevia muodostuu kodin ulkopuolella työssä käymättömien osuudeksi noin 5 % ja Neuvostoliiton tilastokomitean arvion pohjalta yhteiskunnan toimien työllistettävissä olevien ihmisten osuudeksi 4 % työikäisestä ja -kuntoisesta väestöstä.²⁰ Työttömyyteen kytkeytyy myös Neuvostoliiton väestön alueellinen epätasainen jakautuminen.

Luonnollinen väestönkasvu on maan eri osissa huomattavan erilaista (Euroopan puoleisissa tasavalloissa vain 0.3 - 0.6 % ja eteläisissä tasavalloissa peräti 2 - 3 %). Vastaavasti työssä käymättömien osuus on eteläisissä tasavalloissa maan keskiarvoa huomattavastikin suurempi (v. 1984 se oli 14 - 28 % työkäisestä väestöstä, kun maan keskiarvo on 10 %),²¹ ja noin puolet työllistettäviksi arvioiduista elää maan eteläisissä tasavalloissa. Osa nopeasti teollistuneista pohjoisista alueista taas kärsii aidosta työvoimapulasta.

- Puolustusvoimissa suorittaa asevelvollisuuttaan 2 - 3 % työkäisestä väestöstä. Suunnitelmat vähentää asevelvollisten määrää v. 1989 - 90 merkitsevät työvoiman määrään vajaan 0.5 %:n lisää.²²
- Neuvostoliitossa vanhuuseläkkeen alaikäraja on länsimaiden ikärajaa varhaisempi (naisilla 55 vuotta ja miehillä 60 vuotta). Eläkeikärajaa ei näillä näkymin olla muuttamassa.²³ Eläkeikäisistä kuitenkin lähes 20 % työskentelee valtion yrityksissä ja laitoksissa. Tämän ohella halukkaille eläkeläisille pyritään aiempaa avoimemmin tarjoamaan mahdollisuus tehdä ansiotyötä mm. osuuskuntien piirissä ja yksityisesti.

Työllistämässä nimenomaan osuuskunnallisen ja yksityisen elinkeinotoiminnan vetovoiman varaan lasketaan paljon. Vastaavasti liikatyövoiman työntöön yrityksistä pyritään ennen kaikkea sitomalla palkkaus aiempaa tiiviimmin työn tuottavuuden tai yritysten erilaisten katetunslukujen kehitykseen. Lisäksi yrityksille säädettiin vuodesta 1988 alkaen erillinen valtiolle suoritettava maksu työvoiman käytöstä.²⁴

Uudesta osuuskuntatoiminnasta hankki toimeentulonsa vuoden 1989 lopussa 2 % koko työvoimasta. Lisäksi sen piirissä työskenteli valtion toimensa ohella runsaat 1 % työvoimasta. Vastaavasti selkeää muutosta aiempaan osoittaa se, että työvoima valtion yrityksissä ja organisaatioissa on alkanut vähentyä viime vuosina. Nykyinen viisivuotissuunnitelmakin tähtäsi vain työvoiman määrän pysymiseen ennallaan valtion yrityksissä.

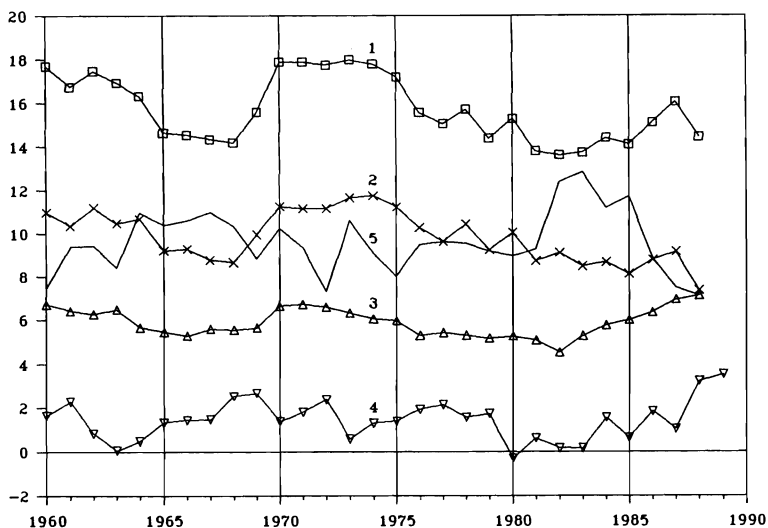
Taloutensa uudistamisen myötä Neuvostoliitto joutuu nykyistä suurempien työllisyyskysymysten eteen. Melko monien neuvostoliittolaisten arvioiden mukaan työllisten lukumäärä voisi, valtion yritysten toiminnan tehostuessa, vähetä seuraavan 10 vuoden aikana 10 %.²⁵ Vapautuvien työntekijöiden työllistämiseksi on alettu kiinnittää huomiota työnvälityksen ja uudelleenoulutuksen tehostamiseen, mutta työllisyyden laajempi turvaaminen edellyttäisi myös investointeja. Työttömyyden lisääntymisestä on todennäköisesti tulossa yksi talousuudistuksen seurausilmiö useiksi vuosiksi. Nykyisin työtä vaille jääneet saavat entistä palkkaansa 2 - 3 kuukautta työn päättymisestä.²⁶ Uutta suhtautumista kuvaa valmisteilla oleva lainsäädäntö, jossa mm. määritellään, mitä on työttömyys ja mitä ovat työttömyysavustukset.²⁷

3 Investoinnit ja pääoma

Neuvostoliitto on pääomaintensiivinen talous. Materiaalisesta kansantulosta käytetään virallisten tilastojen mukaan 25 % kiinteään pääöman ja varastojen muodostukseen ja loput yksityiseen ja julkiseen kulutukseen (kuvio 4). Euroopan SEV-maista on pääömanmuodostuksen osuus Neuvostoliitossa ollut suurin 1980-luvulla. Laajennettaessa neuvostotalouden tilinpito bruttokansantuotteeseen pohjautuvaksi muotoutuu kiinteiden bruttoinvestointien ja varastojen muodostuksen osuudeksi runsaat 30 % bruttokansantuotteesta (Suomessa noin 25 % ja OECD-maissa keskimäärin noin 20 % viime vuosina). Tästä varastojen (ml. kesken-eräinen rakentaminen) kertymisen osuus on Neuvostoliitossa ollut jatkuvasti 5 - 6 % bruttokansantuotteesta (länsimaissa varastot kasvavat selvästi vähemmän ja ajoittain myös pienenevät).

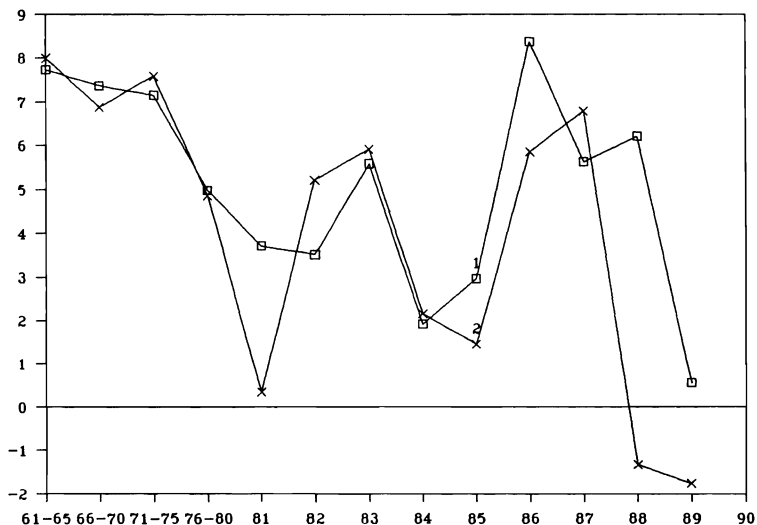
Lähimenneisyys on osoittanut suhtautumisen pääöman rooliin kasvutekijänä yhdeksi kaikkein pulmallisimmista kysymyksistä neuvostotaloudessa. Investointien merkitystä talouskasvun perustana painotettiin talouspolitiikassa täysin selkeästi aina 1970-luvun puoliväliin asti (kuvio 5). Seuraavat kaksi viisivuotissuunnitelmaa (1976 - 85) heijastivat käsitystä, että talouskasvua voitaisiin jatkaa kasvattamalla investointeja vähemmän ja vihdoin kasvattaa kulutuksen osuutta kansantulosta. Tämän piti tapahtua parantamalla investointiprosessia siten, että rakennusajat lyhenisivät ja keskeneräisten hankkeiden suureksi paisunut määrä vähenisi.

KUVIO 4. PÄÄOMANMUODOSTUKSEN OSUUS MATERIAALISESTA KANSANTULOSTA, %

1 Kiinteän pääoman muodostus	4 Keskenäisen rakentamisen muodostus
2 Kiinteän tuotantopääoman muodostus	5 Varastojen ja reservien muodostus
3 Muun kiinteän pääoman muodostus	(pl. keskenäisen rakentamisen muodostus)

KUVIO 5. KIINTEIDEN INVESTOINTIEN JA KIINTEÄN PÄÄOMAN MUODOSTUKSEN VOLYYMIEN MUUTOKSET, %

1 Investoinnit	2 Kiinteän pääoman käyttöönotto

Viisivuotiskausina jakson keskiarvon vuotuinen prosenttimuutos edellisen jakson keskiarvosta.

Investointien kasvu vaimenikin tuolloin merkittävästi, mutta talouteen ilmaantuneet pullonkaulat, erityisesti energiantuotannon vaikeudet, pakottivat lisäämään investointeja yli kaavaillun. Investointiprosessin tehostaminen ei onnistunut. Investointeja oli pakko toisaalta keskit-
tää, ja toisaalta oli pakko rakentaa painopistealueiden ulkopuolella vanhoja hankkeita valmiiksi vuorovuosina.

Investointien hillintää on vaikeuttanut lisäksi se, että investointiresursseista on Neuvostoliitossa perinteisesti vallinnut jatkuva ylikysyntä ja kilpailu. Yrityksillä on tässä panoskilpailussa ollut hyvin joustavat budjetit, ts. raha ei ole ollut rajoite eikä ratkaisija. Ensisijaista on ollut materiaalistien panosten saanti jollakin tavoin.

Toisaalta investointisuunnitelmien ylittyminen joutuu uuteen valoon niissä etupäässä neuvostoliittolaisten tutkijoiden arvioissa, joiden mukaan investointien todellinen kasvu on jäänyt niiden tilastoituun kasvuun nähden hyvin vaatimattomaksi tai jopa pysähtynyt 1970-luvulta alkaen. Syyksi on esitetty se, että piilevä hintojen nousu on lisääntynyt rakennus- ja koneteollisuudessa, eikä sitä pystytä riittävästi poistamaan tilastoista. Piilevällä hinnannousulla on tarkoitettu tässä yhteydessä lähinnä sitä, että kilpailun puuttumisen ja hinta-
valvonnan puutteiden takia uusien hyödykkeiden hinnankorotukset ylittävät niiden mahdolliset laadun (esim. kapasiteetin ja tehokkuuden) parannukset. Näiden arvioiden valossa talouden kasvuperusta olisi pahoin murentunut.²⁸

Kiinnipito pääomasta ei ole myöskään rasittanut yrityksiä, koska yritysten toiminnassa ei ole sovellettu kannattavuusvaatimuksia. Kaluston kulumista vastaavat poistot kirjanpidossa ovat Neuvostoliitossa olleet suhteellisen hitaita. Käytöstä poistettavan kaluston osuus pääomakannasta on pitkään supistunut, vaikka tätä koskevia hallinnollisia normeja on tiukennettu.²⁹ Varsinkin 1980-luvun alkupuoliskolla yritykset poistivat entistä vastahakoisemmin vanhaa kalustoa käytöstä. Näin kävi siksi, että uusia investointeja pystyttiin käynnistämään aiempaa epävarmemmin, vanhoja hankkeita päätyi valmiiksi entistä vähemmän ja työvoiman kasvu hidastui. Siten kiinteän pääomakannan kasvu neuvostotaloudessa on jatkunut tuntuvana myös tällä vuosikymmenellä.

Pääomakanta on kasaantuessaan vanhentunut.³⁰ Kaluston kasvu ja ikään-
tyminen ovat tähän asti pahentaneet yritysten työvoimapulaa. Lisäksi
vanhenevan kaluston pitäminen tuotannossa on vaikeuttanut materiaalien
ja energian käytön parannuksia tuotannossa ja ympäristöhaittojen
vähentämistä. Ympäristönsuojeluun on käytetty 1.5 % valtion investoin-
neista jatkuvasti 1970-luvun puolivälin jälkeen.

Tuotantopanosten liikakysyntä ja tarjonnan epävarmuus ovat lisänneet
yritysten tarvetta ylläpitää myös ylimitoitettuja varastoja. Länsi-
maista poiketen Neuvostoliitossa valtaosa varastoista on panosvarastoja,
jotka sisältävät raaka-aineita ja puolivalmisteita.³¹ Varastojen kerää-
minen kiihtyi 1970-luvun puolivälin jälkeen erittäin nopeaksi pitkäksi
ajaksi, mikä pahensi entisestään pulaa tavaroista. Tämän myötä varas-
toista on tullut huomattava kokonaistaloudellinen ongelma.

Nykyinen viisivuotissuunnitelma merkitsi alun perin talouspolitiikan
peruspainotuksen siirtämistä investointeihin. Investoimisen välttämät-
tömyyttä korostettiin niin näkyvästi, että kulutuksen osuutta kansan-
tulosta oltiin valmiita pitkästä ajasta pienentämään. Investointien
tuli korostua ensi sijassa teknisen kehityksen, olemassa olevien tuo-
tantolaitosten modernisoinnin ja rakennemuutoksen vauhdittajana sekä
ajoittua poikkeuksellisen vahvana kasvuimpulssina uuden suunnitelma-
kauden alkuun. Perestroikan ensimmäiset vuodet suosivatkin investoin-
teja jopa suunniteltua voimakkaammin.

Investointikohteiden loppuun saattaminen ei sen sijaan ole nytkään
sujunut tiukkojen tavoitteiden mukaisesti, mikä on saanut tiuhaan
suoraa kritiikkiä. Keskeneräisen rakentamisen lisääntymistä voitaneen
tavanomaisiakin rakennusaikoja ajatellen pitää melko luonnollisena
seurauksena voimakkaasta investointien lisäämisestä. Kuitenkin
investointiresurssit ovat viime vuosina vastoin pyrkimyksiä alkaneet
hajaantua lukuisiin kohteisiin. Syynä tähän on mm. se, että investoin-
tipäätöksiä on delegoitu alaspäin talouden hierarkiassa. Keskeneräisen
rakentamisen arvo on paisunut vuotuisten investointien suuruiseksi, ja
tuotantolaitosten keskimääräinen rakennusaika oli edelleen 8 vuotta
v. 1988, kun normi on 3 - 3.5 vuotta.

Sinänsä investointien hajauttamisen tavoitteena on luonnollisesti investointien tehostaminen. Valtion sektorin sisällä (lähes 90 % investoinneista) vähennetään valtion budjetin osuutta investointien rahoituksessa ja vastaavasti lisätään yritysten tulosvastuun myötä niiden omista varoistaan rahoittamia investointeja.³² Valtion sektorin ulkopuolella sekä osuuskuntien että väestön investointeja on pyritty erityisesti vuodesta 1988 alkaen tukemaan lisäämällä pankkiluototusta ja parantamalla rakennusmateriaalien saantia.

Pääoman kasaantumisen hillinnässä orastavalla tulosvastuulla on voinut olla vaikutuksia jo nyt. Vanhan kaluston poistaminen käytöstä on vilkastunut. Varastojen kerääminen kansantaloudessa väheni perestroikan alkuvuosina niin merkittävästi, että pääomanmuodostuksen osuus kansantulosta pieneni huolimatta investointien nopeasta kasvusta (tosin keretyneiden varastojen arvo vastaa edelleen 80 %:a vuotuisesta materiaalisesta kansantulosta).³³

Neuvostoliiton talouspolitiikan painotus on kuitenkin viime vuosina jälleen muuttunut. Elintason hidas nousu ja maksuvalmiuden vajavainen tyydyttyminen ovat yhteiskunnallisten jännitteiden kautta pakottaneet siirtämään huomion kulutusmahdollisuuksien nopeaan kehittämiseen.

Periaatteessa tässä taloudenhoidon perusasetelmassa ovat vastakkain talouskasvun keskeiset tekijät: toisaalta materiaalista kannustamista eli kulutusta edellyttävä työn motivointi sekä toisaalta investointeja edellyttävä tuotantokoneiston ylläpito ja uusiminen. Neuvostoliitto on nyt nopeasti tinkimässä kokonaisinvestointien kasvusta sekä vähentämässä tuotantoalojen investointeja keskeyttäen monia hankkeita. Linjan on ennakoitu jatkuvan melko niukkana myös 1991 - 95.³⁴ Tällä on työllisyyden ylläpitoa heikentäviä ja talouskasvua jarruttavia vaikutuksia nyt ja mahdollisesti myös aikaa myöten.

Talouspolitiikan nykyinen muuttuminen voi Neuvostoliiton aiempia talouspolitiikan muutoksia ajatellen merkitä sitä, että talouden pitkän ajan tavoitteisiin tähtäävä toiminta on pakottavien tarpeiden edessä häiriytynyt ja lykkääntynyt ja talouspolitiikka on muodostunut jälleen aiottua lyhytjänteisemmäksi. Toisaalta uudesta painotuksesta kaavail-

laan jyrkkää ja melko pitkäaikaista. Tämä voi olla merkki siitä, että kulutuksen suosiminen ja talouden pääomavaltaisuuden vähentäminen ovat iskostumassa Neuvostoliiton taloudelliseen ajatteluun pysyvästi, vaikka painotus samalla merkittävälläkin talouden kasvun tyrehtymistä tai jopa talouden supistumista.

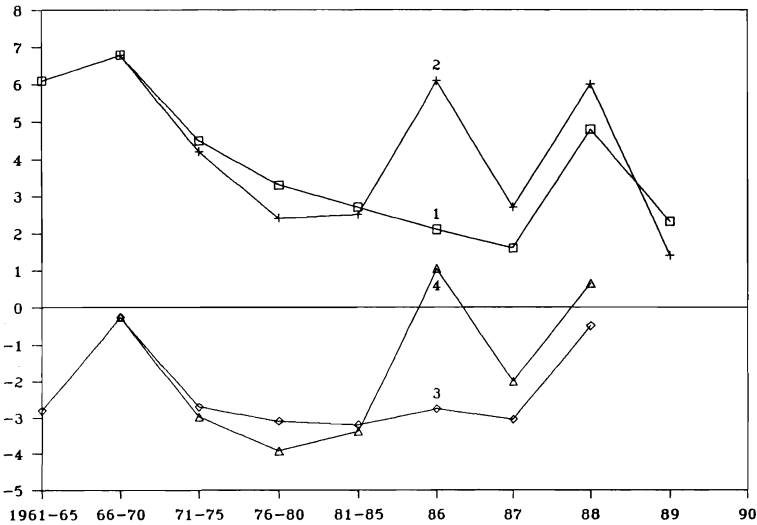
Päätöksenteon hajautuessa yrityksille ja keskitetyn, välittömän taloussuunnittelun vähetessä on tarkoitus huolehtia verotuksen avulla riittävästä investoinneista yrityksissä. Talouden kannalta käy näissä oloissa hyvin ymmärrettäväksi, että maan kolmatta suurta huolta eli puolustusta ollaan valmiita karsimaan. Puolustusmenot muodostavat neuvostotietojen mukaan nykyään n. 10 % bruttokansantuotteesta, mutta tarkoitus on karsia niiden osuus vuoteen 1995 mennessä 4 - 6 %:iin.³⁵ Karsimalla ja muuttamalla puolustusteollisuutta on kuitenkin varsin vaikeaa aikaansaada kovin tuntuvia vaikutuksia koko talouden kehitykseen, koska puolustuskalustoa tuottava teollisuus edustaa neuvostoliittolaisten tietojen perusteella vain 4 - 6 %:a talouden kiinteästä tuotantopääomasta ja tuotantoinvestoinneista.³⁶

4 Tuottavuus

Neuvostoliitossa on pyritty turvaamaan täystyöllisyys, ja yrityksille on ollut edullista maksimoida työntekijöidensä määrää. Työllistetyn työvoiman määrän vaihtelut eivät siis ole päässeet vaikuttamaan työn tuottavuuteen samassa määrin kuin länsimaissa (kuviot 6).

Lisäksi neuvostoliittolaista keskustelua työn tuottavuudesta kansantalouden tasolla on ohjannut mm. se, että työn tuottavuutta lasketaan ja tietoja siitä julkaistaan käyttäen työpanoksen mittana etupäässä palveluksessa olevien työntekijöiden lukumäärää. Kansantaloudelle on ollut tärkeää se, miten suuri osa tuotannon lisäyksestä syntyy työn tuottavuuden lisäyksen johdosta. Näin ollen työn tuottavuus on työvoiman kasvun hidastuessa mukailnut tuotannon vaihteluita yhä lähemmin. Tässä toistaiseksi ainoassa virallisessa työn tuottavuuden käsittelytavassa perestroika on näkynyt siten, että työn tuottavuuden kasvu vihdoin ylittää tuotannon kasvuvauhdin, kun yritykset vähentävät työvoimaa. Kokonaan toinen kysymys on luonnollisesti se, mikä kummankin kasvuvauhti on.

KUVIO 6. TYÖN JA PÄÄOMAN TUOTTAVUUDEN MUUTOKSET, %

Työn tuottavuus (työpanoksena työvoiman määrä)

- 1 Materiaalisen kansantulon volyymin mukaan
- 2 Puhtaan nettotuotoksen volyymin mukaan

Tuotantopääoman tuottavuus

- 3 Materiaalisen kansantulon volyymin mukaan
- 4 Puhtaan nettotuotoksen volyymin mukaan

Näkyvä teema läpi neuvostotalouden historian on ollut työpannostusten lisääminen. Vuotuisten työpäivien määrä väheni huomattavasti 1960-luvulla, mutta sen jälkeen työajan lyhentämiseen on suhtauduttu melko pidättyväisesti. Esimerkiksi 1970-luvun alusta vuotuinen työaika on teollisuudessa vähentynyt 4 työpäivällä (-2 %); rakennustoiminnassa työpäivien määrä on pysynyt ennallaan. Koko kansantalouden vuosilomat ovat samana aikana pidentyneet keskimäärin 1 - 2 päivää (vuosiloman pituus on nykyään 22 - 23 työpäivää).³⁷ Viikoittaiset työtunnit ovat pysyneet lähes ennallaan 1980-luvulla (nykyään 39 - 40 tuntia ja teollisuudessa vajaat 40 tuntia).³⁸ Nämä muutokset eivät paljon muuta kuvaa työn tuottavuuden kehityksestä.

Parempaan työskentelyyn kehottamisesta Neuvostoliitolla on pitkäaikaista kokemusta. Pääsihteeri Brezhnevin kauden päätyttyä järjestettiin erityisiä kampanjoita työkurin ja raittiuden puolesta. Kokonaisyöajan kannalta tilastoitujen työpaikoilta poissaolojen vaihtelu on viime vuosina ollut melko merkityksetöntä, ja kampanjoiden vaikutusten mainitaankin usein olleen lähinnä laadullisia.

Työn materiaallinen kannustaminen on niin ikään perinteinen menetelmä. Siirtyminen urakkapalkkauksesta aikapalkkaukseen on ollut varsin vähäistä, ja nykyään yli 1/2 teollisuustyöläisistä ja 4/5 rakennustyöläisistä kuuluu urakkapalkkauksen piiriin. Jo pitemmän aikaa on kehitetty myös työprikaatijärjestelmää, jossa työntekijät voivat ainakin periaatteessa sopia keskinäisestä töiden ja tulojen jaosta. Tämä työmuoto on yleistynyt viime vuosina, ja sen piiriin kuului vuoden 1988 alussa lähes 40 % valtion sektorin työvoimasta ja 2/3 teollisuustyöläisistä.

Neuvostotalouden perestroikassa aiempaa suuremman huomion kohteeksi on noussut työn tuottavuuden parantaminen kytkemällä palkkaus riippuvaiseksi toiminnan lopputuloksista. Yrityksen tulosvastuusta on luotu kaksi päämallia, jotka muodollisesti pohjautuvat v. 1987 hyväksytyyn lakiin valtionyrityksistä:³⁹

- 1) Osa työntekijöiden palkkauksesta maksetaan ennen kuin yritys maksaa tulojäämästään osan valtion budjettiin ja yläpuoliselle organisaatiolleen (useimmiten ministeriölle) sekä velkojensa korot. Tuotantopalkkiot taas määräytyvät näiden erien jälkeen.
- 2) Koko palkkaus määräytyy jäämäeränä kaikkien muiden kulujen ja em. maksujen jälkeen.

Tulosvastuun piiri on laajentunut vuoden 1989 alusta tuotantoalojen kaikkiiin yrityksiin. Jälkimmäinen malli, joka on periaatteessa riskipitoisempi työntekijöiden kannalta, on huomattavasti harvinaisempi. Kesällä 1989 sen mukaisesti toimi 5 - 6 % teollisuusyrityksistä, ja vuoden 1989 lopussa ns. arendaa eli tuotantovälineistön vuokrausta

työntekijöille sovelsi 3 % teollisuusyrityksistä. Tulostavastuun toteutumista pyritään puolestaan edistämään lakiin perustuvalla yritysten itsehallinnolla ja työpaikkademokratialla, jonka mukaiset yritysjohdajien vaalit ovat levinneet varsin nopeasti.⁴⁰ Näitä mekanismeja täydentämään luotiin v. 1989 työriitojen sovittelua koskevat pelisäännöt.⁴¹ Toisaalta Neuvostoliitossa turvaututtiin eräitä aloja koskevaan lakkokieltoon v. 1989, kun lakkojen vaikutukset alkoivat lisääntyä kansantaloudellisesti havaittaviksi.⁴²

Palkkauksen tehokkuus kannustimena edellyttää viime kädessä sitä, että palkkatuloille on löydettävissä riittävästi materiaalista katetta. Tällä hetkellä Neuvostoliitossa ei ole käyttöä kaikille tuloille, ja tämä murentaa neuvostoyritysten ja niiden työntekijöiden toiminnan saattamista hallinnolliselta pohjalta taloudellisten menetelmien piiriin (tästä lähemmin kohdassa 6 Rahatalouden tasapaino). Nykytilanne voi johtaa siihen, että muut työpaikan tarjoamat etuisuudet saavat lisää merkitystä. Tosin esimerkiksi jo ennestään 1/3 teollisuustyöläisistä on saanut elintarvike-etuja korvaukseksi raskaista tai vaarallisista työoloista. Etujen lisääntyminen muodostaisi yritysten toiminnan perestroikasta ainakin lyhyellä aikavälillä vaikeaselkoisen, moninaisten etujen vyyhden, jota olisi hankala hallita kokonaisuuden kannalta.

Taloukasvun hidastumiselle ja sen vaihteluille on tuskin löydettävissä paljoakaan selityksiä välittömistä työponnistuksista tuotannossa. Tuotannon lyhytaikaiset vaihtelut ovat esimerkiksi ajoittuneet varsinkin aiemmin melko tavalla yhteen uuden tuotantopääoman käyttöönoton kehityksen kanssa.

Tuotantopääoman kerryttyä ripeästi ja sen rakenteen vanhennuttua on pääoman tuottavuus vähentynyt jatkuvasti 1960-luvulta lähtien. Mikäli pääomatilastot toisaalta sisältävät piiloinflaatiota enemmän kuin tuotantotilastot, muuttuu kuva pääoman tuottavuuden kehityksestä paremmaksi. Kun vaihtoehtoisia laskentajärjestelmiä ei kuitenkaan ollut, oli neuvostoliittolaisen talouspolitiikan perustaksi 1970-luvun puoliväliin tultaessa nähtävästi muodostumassa käsitys, jonka mukaan pääoman tuotto oli alkanut heiketä 1960-lukua edeltäneestä ajasta

poiketen. Näin investointien kasvua katsottiin voitavan vähentää v. 1976 - 85. Aiemmin pääomalla myös korvautui työvoimaa nykyistä selkeämmin, kun työvoimaa siirtyi paljon tuotannon ulkopuolisille aloille. Työvoiman korvautuminen kuitenkin väheni, kun yritykset pyrkivät yhä sitkeämmin maksimoimaan sekä pääomaa että työvoimaa.

Sinänsä kiinteän tuotantopääoman kasvuvauhti on vaimennut 1970-luvun puolivälin jälkeen jatkuvasti. Pääoman tuotto heikkeni nopeasti perestroikaa edeltäneenä aikana, koska tuotannon materiaalisista panoksista oli pulaa. Kapasiteetin käyttö heikkeni monilla aloilla. Pääomaan sitoutuneiden varojen korko on Neuvostoliitossa määräytynyt hallinnollisesti ja ollut pieni. Siten se ei ole ohjannut yritysten toimintaa.⁴³ Pääoman heikko tuotto ei ole pääoman hinnastakaan huolimatta huolettanut yrityksiä, koska yritysten ei ole tarvinnut välittää kannattavuudestaan.

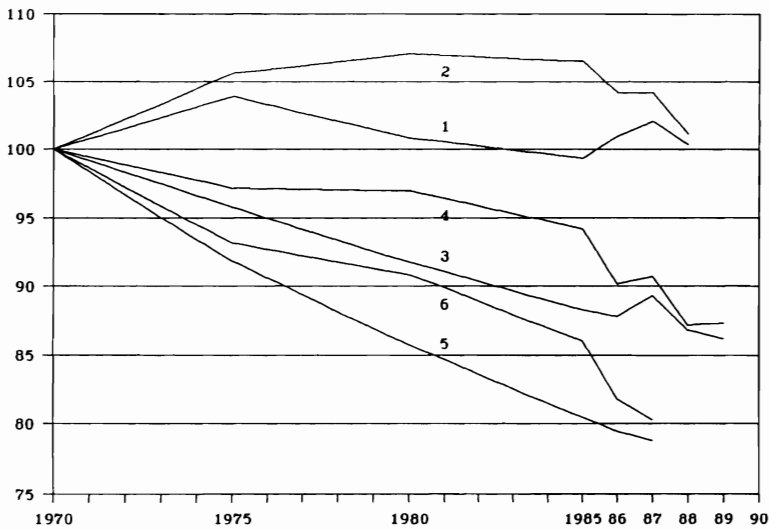
Uuden pääoman vaikutukset neuvostotalouden kasvuun ovat kaiken kaikkiaan jääneet varsin tilapäisiksi. Nykyinen viisivuotiskausi on ensimmäinen, jolloin pääoman tuottoon on kiinnitetty näkyvästi huomiota. Pääoman tuoton vähenemismuutoksen on ollut määrä puoliintua tuotantokaluston kasvun hillinnän ja laatukehityksen pohjalta. Lisäksi suositetaan vuorotyötä, ja se onkin viime vuosina hieman lisääntynyt. Työtä 2 - 4 vuorossa tekee kuitenkin jo puolet teollisuustyöläisistä, joten vuorotyön tuntuva lisääminen ei enää liene kovin vaivatonta.

Tuotantokapasiteetin käyttö teollisuudessa lisääntyi jonkin verran perestroikan alkuvuosina, mutta sen jälkeen muutokset ovat olleet monin osin vaihtelevia. Pääoman tuottokehityksen kääntymisestä terveeseen suuntaan on merkkejä, mutta koko ongelma on siinä määrin syvään juurtunut, että keskushallinto odottaa pääoman tuottavuuden kääntyvän kasvuun vasta 1990-luvun jälkipuoliskolla.

Neuvostoliitossa käytetään tuotannossa materiaaleja varsin tuhlailevasti. Sikäläisten arvioiden mukaan materiaalipanoksia kuluu kansantuoteyksikköä kohden huomattavasti enemmän kuin länsimaissa.⁴⁴ Energian kulutuksessa erot ovat tuntuvia.⁴⁵ Kokonaisuudessaan suhteelliset materiaalikustannukset tuotannossa olivat v. 1988 samat kuin

v. 1970 (kuvio 7). Energian suhteellinen menekki tuotannossa on virallisten tilastojen mukaan vähentynyt, mutta parannukset eivät ole olleet kovin suuria. Tuotantotilastoihin sisältyvä inflaatio riittäisi jo melko pienenä muuttamaan kehityskuvaa sellaiseksi, että panosten käyttö olisi ajan mittaan käynyt tuhlaavaisemmaksi.

KUVIO 7. TUOTANNON MATERIAALIKUSTANNUKSET JA ENERGIAN KÄYTTÖ, INDEKSI 1970 = 100

Materiaalikustannusten suhde tuotannon volyymiin

- 1 Tuotetun materiaallisen kansantulon mukaan
- 2 Puhtaan nettotuotoksen mukaan

Koko energiankulutuksen suhde tuotannon volyymiin

- 3 Tuotetun materiaallisen kansantulon mukaan
- 4 Puhtaan nettotuotoksen mukaan

Tuotannossa käytetyn energian suhde tuotannon volyymiin

- 5 Tuotetun materiaallisen kansantulon mukaan
- 6 Puhtaan nettotuotoksen mukaan

Materiaalisäästöjen lisääminen on jatkuvasti esillä, ja tavoitteena on ollut kattaa energian lisätarpeesta v. 1986 - 90 lähes puolet ja 1990-luvulla yli 60 % tehostamalla energian käyttöä. Viime vuosina kehitys on vaihdellut, osin säiden vaihtelun mukaan, mutta kaikkiaan parantunut aiemmasta. Tuotannon materiaalipanosten käyttöä on tarkoitettu tehostaa esimerkiksi seuraavin keinoin:

- Investoinneissa on ollut tavoitteena suosia teknologisia aloja ja modernisoida tuotantokoneistoa säästeliäämmäksi.
- Yritysten tulosvastuullisuudella pyritään luomaan kustannustietoisuutta samalla, kun tuotantokustannuksiin tullaan vaikuttamaan mm. panosten hintojen avulla. Säästäväisyyden vauhdittamiseksi raaka-aineiden ja energian hintoja nostettiin huomattavasti viimeksi v. 1982, mutta esimerkiksi maailmanmarkkinahintoihin verrattuna ne ovat edelleen matalia suhteessa valmiiden tuotteiden hintoihin. Niinpä yrityksiltä ja organisaatioilta perittävien energianhintojen on ollut määrä nousta v. 1990 energiamuodon ja käyttötarkoituksen mukaan 40 - 130 %.⁴⁶
- Tuotantohyödykkeiden valtiontilauksista ja keskitetystä jakelusta pyritään siirtymään nykyistä enemmän niiden tukkukauppaan.⁴⁷ Varsinaisten markkinoiden syntyminen edellyttäisi vapaampaa hinnoittelua ja ennen kaikkea kilpailun lisääntymistä, ja tämä on mahdollista vasta tuottajien monopoliasemien purkautuessa eri aloilla. Eräillä aloilla yritysten on periaatteessa mahdollista irrottautua toimialaministeriönsä alaisuudesta, mutta tätä jarruttaa mm. epävarmuus materiaalisten panosten saannista irtautumisen jälkeen. Kilpailun edistämiseksi käytännön ratkaisut ovat toistaiseksi avoimia. Kilpailua edistävän lainsäädännön valmistelu on alullaan.⁴⁸

Koska tuotannontekijöiden kohdistumista ohjaava hintamekanismi puuttuu, talouden päätöksentekijöille ei synny riittävän selvää kuvaa koko talouden toiminnan tehokkuudesta, sillä uhratut resurssit ovat yhteis-

mitallisia korkeintaan laskennallisesti. Edellä kuvattu muutos työvoiman ja pääoman tuottavuudessa viittaa joka tapauksessa siihen, että kokonais- tuottavuuden kehitys on heikentynyt. Eräät neuvostoliittolaiset laskel- mat ovat päätyneet siihen, että (käytettäessä virallisia tilastoja kansantulon kehityksestä) tuottavuuden kasvuvauhti on 1970-luvun alusta säilynyt muuttumattomana tai hidastunut. Tuottavuuden kasvu on koko tämän ajan ollut hitaampaa kuin tuotantopääoman ja käytetyn energia- määrän kasvu.⁴⁹

Talouden tehokkuuden arviointia vaikeuttaa kaikkialla se, että talous- kasvuun vaikuttavat tekijät jäävät tuotannon ja mitattavien tuotanto- panosten kehityksen taakse. Eri tutkimusten mukaan syinä neuvostotalou- den kasvun hidastumiseen ovat olleet - paitsi eri tuotantoresurssien lisäyksen ehtyminen - mm. työn ja pääoman heikentynyt keskinäinen kor- vaavuus, alueellisten ja aloittaisten rakennemuutosten hidastuminen, neuvostotalouden toimintamekanismien heikkoudet ja varsinaisen teknisen kehityksen hidastuminen.⁵⁰

Neuvostotalouden perestroikassa julkista painoa ovat saaneet nimenomaan talousmekanismin puutteet. Talouspolitiikan pohjaksi puolestaan omak- suttiin vuosien 1986 - 90 taloussuunnitelmassa käsitys, että tekninen kehitys on periaatteessa tehokkuuden ja kasvun avaintekijä. Tämä painotus on kuitenkin joutunut taustalle lähivuosiksi, kun maan johdon huomio on kiinnittynyt voimakkaasti kulutusongelmiin. Tästä syystä keskusjohtoiset, yritysten kannalta ulkoa tulevat teknologiainvestoinnit ovat osin siir- tymässä tulevaisuuteen ja osin jäämässä kokonaan yritysten itsensä hoidettaviksi.

Keinot teknisen kehityksen vauhdittamiseksi yritysten sisältä taas ovat hieman avoimia toistaiseksi. Laaduntarkkailuun luotiin nopeasti valtion- järjestelmä, joka on luonteeltaan eräänlainen hallinnollinen seula. Yritysten teknistä kehitystä pyritään kannustamaan mahdollisuudella parempaan kannattavuuteen. Kannattavuuden parantuminen hinnankorotusten kautta on Neuvostoliitossa puolestaan jo pitkään ollut mahdollista myös ilman suurempia parannuksia tuotteiden laadussa. Lisäksi kannat- tavuuden parantaminen on yritystenkin kannalta mielekästä vain, jos voittovaroilla on käyttökohteita.

Talouden kehitys riippuu jatkossa hyvin paljon materiaalien ja energian käytöstä. Nykyinen investointeja supistava talouspolitiikka todennäköisesti hillitsee sekä materiaalisten panosten kulutuksen että tuotannon kasvua. Riskinä on, että materiaaliset panokset voivat muodostua lopputuotannon kasvurajoitteeksi, koska puutteellinen tulosvastuu ja teknologiainvestointien vaimea kehitys jarruttavat panosten käytön tehostumista.

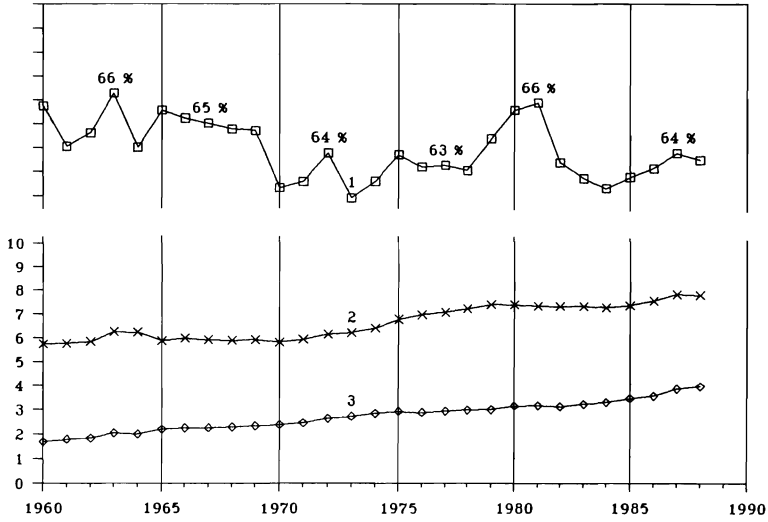
5 Kulutus

Neuvostoliitossa kokonaiskulutus on vähitellen kasvattanut osuuttaan materiaalisesta kansantulosta ja on nyt noin 3/4 siitä. Kulutuksesta 85 % on väestön yksityistä kulutusta - sen osuus kansantulosta on säilynyt melko muuttumattomana. Väestöä palvelevien laitosten toiminta ja julkinen kulutus (tiede ja hallinto) ovat kasvaneet nopeasti (kuvio 8). Bruttokansantuotteen laskennan sekä puolustusta ja hallintoa koskevien uusien tietojen myötä tähänastinen virallinen kuva kulutuksen osuudesta on vaihtumassa sellaiseksi, että yksityisen kulutuksen osuus bruttokansantuotteesta on noin 40 %.⁵¹

Neuvostoliiton talouspolitiikassa perinteinen asetelma nykyhetken kulutuksen siirtämisestä tulevan kulutuksen hyväksi alkoi väistyä 1970-luvun mittaan. Toisaalta kulutuksen kehityskaudeksi kaavailtu 1980-luvun alkupuoli jäi reaalityulojen* mukaan tarkasteltaessa väestön mieliin onnahtelun aikana (kuvio 9). Tuolloin reaalityulojen kehitys hidastui tuntuvammin kuin talouden kokonaiskasvu, kun talouspolitiikka kesken kauden oli vaihdettava investointeja suosivaksi ja kun kansantalous suojautui panosten epävarmaa saantia vastaan varastoja kasvattamalla.

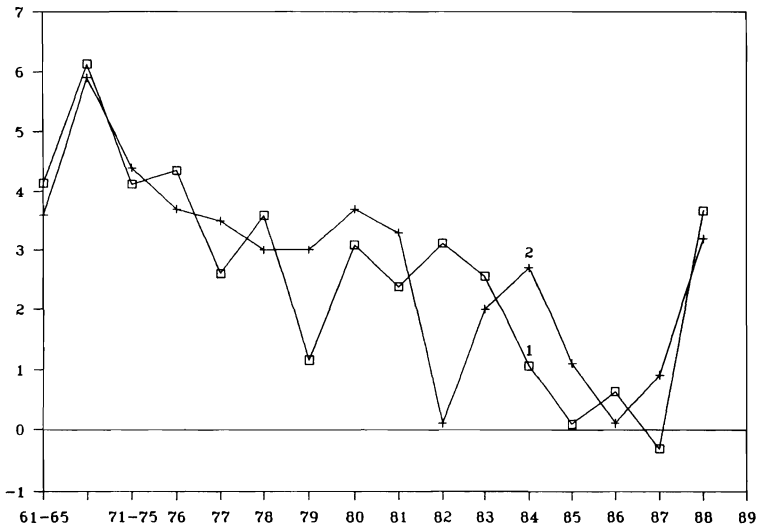
*Ainoa kokonaisvaltainen väestön kulutuksen volyymin kehitystä kuvaava mittari Neuvostoliitossa on reaalityulo. Siihen sisältyvät väestön rahalla maksama ja luontaistuloina saama kulutus sekä lisäksi yhteiskunnan väestölle tarjoama kulutus. Siihen eivät sisälly ne tulot, jotka jäävät yli väestön kulutukseen ja pääomanmuodostukseen käyttämistä tuloista. Reaalityuloilla ei siis Neuvostoliitossa mitata tulojen reaaliarvon kehitystä aivan samoin kuin länsimaissa. Ks. myös Lähdemäki tässä julkaisussa.

KUVIO 8. KULUTUKSEN OSUUS MATERIAALISESTA KANSANTULOSTA, %

- 1 Yksityinen kulutus
- 2 Väestöä palvelevien laitosten materiaalikustannukset
- 3 Tiede- ja johtamisorganisaatioiden materiaalikustannukset

KUVIO 9. KANSANTULON JA KULUTUKSEN VOLYYMIN KASVU ASUKASTA KOHDEN, %

- 1 Käytetty materiaallinen kansantulo asukasta kohden
- 2 Reaalitulo asukasta kohden

Neuvostoliiton nykyjohdon sanoma kuluttajalle oli aluksi niukka. Viisi-vuotissuunnitelman 1986 - 90 lopullisessa muokkaamisessa tavoitteita kiristettiin monilta osin, mutta investointien suosinnan vuoksi kulutus-tavoitteet asetettiin pitkästä aikaa talouden kasvutavoitteita malttilisemmiksi. Vasta 1990-luvulla reaalityulojen kehityksen oli väljien kaavailujen mukaan määrä lähentyä talouden kokonaiskasvua.

Perestroikan alkuvuosien niukka talouskasvu on heijastunut kulutukseen, vaikka kansantalouden varastoja purkaantui aluksi. Nyt itse talouspolitiikka on muutettu erittäin kulutuspainotteiseksi sekä lähivuosien että 1990-luvun alkupuoliskon osalta. Tätä politiikkaa toteutetaan vähentämällä investointeihin ja puolustukseen käytettäviä tuotanto-resursseja ja lisäämällä kulutustavaroiden tuontia sekä tuotantohyödykkeiden tuonnin että velkaantumisen kustannuksella. Nopeiden muutosten aikaansaaminen tuotantorakenteissa edellyttää investointeja, joita kulutustavara-alojen osalta ei vähennetä v. 1990.

Kotimaisessa tuotannossa neuvostotalouden kyky muuntaa kulutustavaroita tuottavaksi on ennennäkemättömällä koetuksella. Talouden rakenteen nopea muuttaminen on vaativa tehtävä, koska ennakoimattomat pullonkaulat pitäisi onnistua välttämään samalla, kun talouskasvu hidastuu. Muutoin myös kulutuksen kehitys käy epävarmaksi.

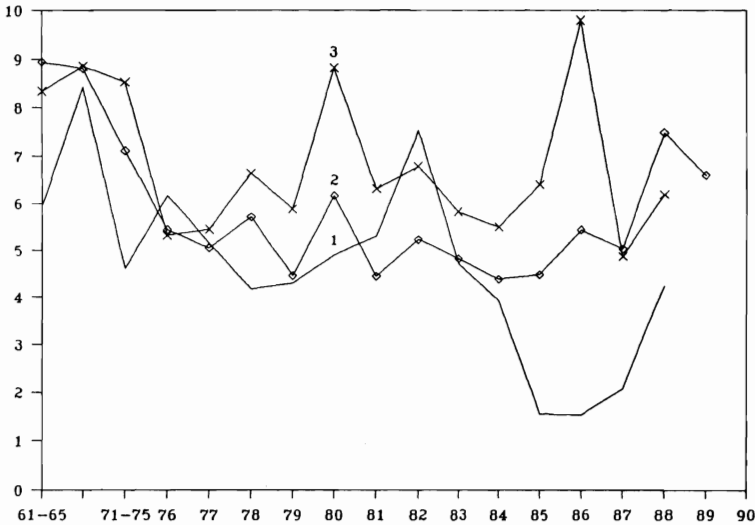
5.1 Yhteiskunnan väestölle tarjoama kulutus

Neuvostoliitossa ns. yhteiskunnalliset kulutusrahastot ovat keskeinen sosiaalipolitiikan väline. Ne ovat sekoitus väestölle tarjottavia julkisten laitosten palveluja ja rahana maksettavia etuisuuksia. Koska palveluista ei peritä välitöntä maksua, ne tilastoituvat kulutukseen laitosten kustannuksina. Palveluina tarjotaan lähinnä koulutusta ja terveydenhoitoa, mutta niiden kehittäminen on vähitellen jäänyt muiden tarpeiden jalkoihin.

Nimenomaan rahana maksettavat eläkkeet ja erilaiset avustukset, joiden osuus rahastojen menoista on yli puolet, ovat kasvaneet voimakkaimmin (kuvio 10). Eläkkeet ovat 1980-luvulla nousseet koko sosiaalipolitiikan merkittävimmäksi kohteeksi. Palkkaukseen nähden eläketurvaa on kehitetty nopeasti, ja väestön ikärakenteen vanhetessa eläkeläisten osuus väestöstä on kasvanut viidennekseen.

Kokonaisuutena Neuvostoliitto on harjoittanut sosiaalipolitiikkaa asettamiensa tavoitteiden mukaan riippumatta siitä, onko talous kehittynyt kaavailulla tavalla. Näin tapahtui myös 1980-luvun alkupuolella ns. taloudellisen pysähdyksen aikana, kun kulutus kokonaisuutena joutui sopeutujan rooliin. Näin yhteiskunnallisen kulutuksen osuus työntekijän tuloista on kasvanut keskimäärin lähes 30 %:iin.

KUVIO 10. KANSANTULON JA YHTEISKUNNAN VÄESTÖLLE TARJOAMAN KULUTUKSEN JA ETUUKSIEN ARVON MUUTOKSET, %

- 1 Tuotettu materiaallinen kansantulo
- 2 Yhteiskunnan väestölle tarjoama kulutus ja rahalliset etuudet (yhteiskunnallisten kulutusrahastojen menot)
- 3 Eläkkeet

Perestroikan investointiviritteinen alkuvaihe ja nykyhetken kulutusta korostava linja eivät myöskään ole alentaneet yhteiskunnallisen kulutuksen tavoitteita. Erityisesti tämä koskee eläketurvaa, koska keskimääräinen eläke v. 1988 oli 80 ruplaa kuukaudessa eli edelleen vain vajaat 40 % keskipalkasta. Suhde on viime vuosina heikentynyt eläkeläisten kannalta. Merkittävä osa eläkeläisistä elää toimeentulo-minimin alapuolella tai sen rajalla.⁵²

Eri eläkkeiden vähimmäismääriä korotettiin v. 1989.⁵³ Koko eläkejärjestelmää ollaan uudistamassa mm. siten, että eläkkeet kytketään lähemmin riippuvaisiksi työaikaisesta palkkauksesta. Tämä merkitsee eläkkeiden huomattavaa nousua jo nyt. Lisäksi eläkkeet siis kytkeytyvät mukaan siihen, miten talouden perestroika vaikuttaa palkkojen ja hintojen kehitykseen jatkossa.⁵⁴ Tulevaisuudessa myös Neuvostoliitto joutuu pohtimaan eläkkeiden rahoitusta väestökehityksensä valossa samaan tapaan kuin muut maat, joissa väestön ikärakenne on vanheneva.

5.2 Yksityinen kulutus

Neuvostoliitossa yksityisen kulutuksen rakenne muuttui vielä 1970-luvulla, jolloin elintarvikemenojen osuus yksityisestä kulutuksesta pieneni ja erilaisten kestokulutustavaroiden osuus kasvoi (taulukko 2). 1980-luvulla muutokset ovat olleet melko vähäisiä ja elintarvikemenojen osuus on edelleen suuri. Sitä vastoin välittömät asuntomenot vievät hyvin vähän tuloista, koska asuntojen vuokria tuetaan tuntuvasti. Myös palvelut muodostavat varsin pienen osan kuluttajan menoista sekä tuetujen hintojen että verrattain vähäisen saatavuutensa vuoksi.

Yksityiselle kuluttajalle keskeinen kulutuksen lähde on valtion vähittäiskauppa, jonka myynnin arvo on kuusinkertainen väestön rahalla maksamiin palveluihin nähden. Kokonaisuutena vähittäismyynti on ajan mittaan valtiollistunut: osuuskunnallisten kauppojen osuus on supistunut runsaaseen neljännekseen ja kolhoositorien osuus kaventui jo 1960-luvulla.

TAULUKKO 2. YKSITYISEN KULUTUKSEN RAKENNE

Ravitsemus ja alkoholi			Muut tavarat kuin elintarvikkeet			Muut			
Yht.	Alkoholiholi	Ravitsemus	Yht.	Kestokulutustavarat	Muut tavarat	Yht.	Asumi- ja palveluvelut	Muut velut	Muut menot

Osuudet, %

Kotitalousseurannan mukaan*)

1970	50	4	46	32	8	24	18	3	9	6
80	46	4	42	36	10	26	18	4	9	6
85	44	4	41	37	11	27	18	4	8	6
88	43	3	40	38	12	27	19	4	9	6

Valtion vähittäiskauppojen ja kolhoositorien myynti

1965	59			41	10	31
70	57	15	42	43	11	32
75	55			45	14	31
80	52	16	37	48	17	31
85	50	14	36	50	17	32
88	48	11	38	51	19	33

*) Tiedot koskevat 62 000 kotitaloutta eli noin 1 %:a kaikista kotitalouksista.

Nimenomaan yksityinen kulutus on 1970-luvun puolivälin jälkeen joutunut elämään kohtalaisen nopeissa talouskehityksen ja -politiikan käänneissä (taulukko 3 ja kuvio 11). Vähittäismyynnin nopeaa kehitystä pidettiin esimerkiksi viime vuosikymmenen vaihteessa yllä tuontia lisäämällä. 1980-luvun alussa vähittäiskaupan kehitys taas häiriintyi pahoin, vaikka kulutustavaroiden tuotanto kasvoi tasaisesti. Syynä oli lähinnä se, että tuotantoa kasaantui tuotantolaitosten ja kaupan varastoihin. Lisäksi investointien nopea kasvattaminen leikkasi elintarvikkeiden ja kulutustavaroiden tuontia. Kauppa joutui tuolloin selvästi häviölle energia- ja asunto-ongelmien edessä.

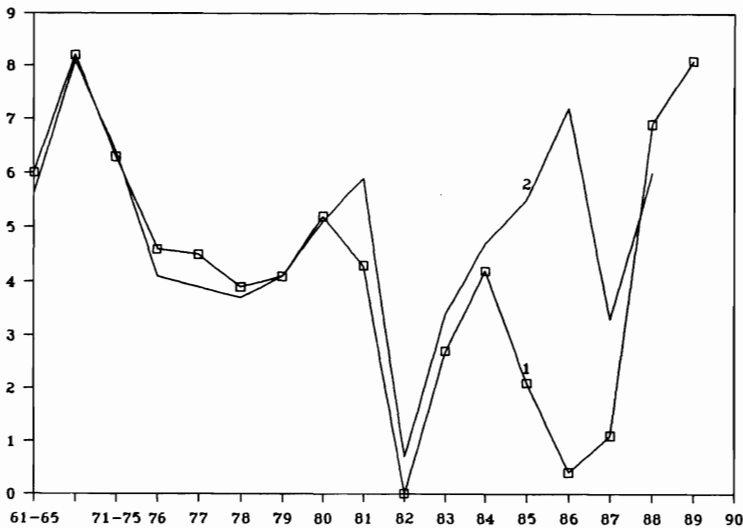
TAULUKKO 3. VÄHITTÄISKAUPAN JA PALVELUJEN KEHITYS

	Vähittäiskauppa (valtion ja osuuskunnallinen)						Maksulliset palvelut
	Yht.	Yht. pl. alko- holi	Elin- tar- vik- keet	Pl. alko- holi	Alko- holi	Muut kuin elin- tarvik- keet	
	Volyymin vuotuiset muutokset, %						
1961-65	6.0	5.6	6			5	
66-70	8.2	8.1	7			10	
71-75	6.3	6.4	5	5		8	
76-80	4.4	4.2	4	3		5	
81-85	2.6	4.0	1	3	-3	4	5
86-89	4.1	6	-1*	5*	-8	6*	11
86	0.4	7	-6	7	-37	7	10
87	1.1	3	-1	4	-15	3	8
88	6.9	6	6	3-4	11-13	8	16
89	8.1	7.7**			19		8

*) 1986 - 88

**) tammi-syyskuu 1989

KUVIO 11. VALTION VÄHITTÄISKAUPAN VOLYYMIN KASVU, %

1 Yhteensä

2 Muu kuin alkoholi

Perestroikan alkuvaiheen ajatukset tuntuivat heti vuosien 1986 - 90 vähittäiskauppaa koskevilla suunnitelmissa. Tarkoituksena oli kasvattaa kulutustavaratuotantoa ja -myyntiä nopeasti samalla, kun mukaan tuli voimallinen alkoholin vastainen politiikka. Alkoholin myynnin vähentämisen ja nopeasti kasvavan kestokulutustavaroiden tuotannon myötä elintarvikkeiden osuuden myynnistä oli määrä pienentyä 40 %:iin vuoteen 1990 mennessä.

Nimenomaan yksityisen kulutuksen kehitys on ollut perestroikan aikana hidasta. Viime vuosien kulutustavaratuotanto ja vähittäismyynti ovat kaikkiaan kehittyneet heikosti, koska alkoholin tuotantoa ja myyntiä leikattiin alle puoleen v. 1985 - 87.⁵⁵ Muiden kulutustavaroiden tuotanto on kasvanut varsin hyvin, ja lisäksi kaupan varastojen pienentyminen on lisännyt tarjontaa kaupassa.

Tätä vastoin kulutustavaroiden tuottajat ja myös vähittäiskauppa ovat kuitenkin saaneet arvostelua siitä, että tarjonnasta on poistunut halpoja tuotteita ja tilalle on tullut uusia tuotteita, joiden hinnat ovat suhteettoman korkeita. Tulostavasti on todettu houkuttelevan kulutussektorille lisääntyvää piiloinflaatiota, jonka valvonta on vaikeaa ja joka liioittelee kulutuksen todellista kasvua.⁵⁶ Viimeaikaiset viralliset tiedot kuluttajahintojen noususta viittaavat jopa kulutuksen vähenemiseen (inflaatiosta kohdassa 6 Rahatalouden tasapaino).

Neuvostoliiton tämän hetken talouspolitiikka perustuu siihen, että kulutustavaratilanne on heikentynyt huomattavasti. Tavaroiden heikentynyt saatavuus ja sen tausta eivät ole aivan yksiselitteisiä. Tähän liittyy seuraavia piirteitä:

- Muutamien peruselintarvikkeiden myynti asukasta kohden on vähentynyt. Eräät niistä ovat sellaisia, joiden osuutta väestön ruokavaliossa on pitkän aikaa pyritty pikemminkin vähentämään (esim. leipä). Eräiden elintarvikkeiden tuotantoa sen sijaan vaivaa vastoin tavoitteita heikko kehitys ja suuri hävikki (vihannekset ja hedelmät).

- Tällä hetkellä osa pulasta on suhteellista väestön ostovoimaan nähden (tarkemmin kohdassa 6 Rahatalouden tasa-

paino). Osa tällaisessa tilanteessa ostetuista tuotteista voi tyydyttää myös välitöntä käyttötarvetta, vaikka tarve ei olisikaan ensisijainen ostajalle. Osaksi tässä on kysymys tavaroiden haalimisesta joko tulevaa saatavuuden epävarmuutta silmällä pitäen tai sitä varten, että hyödykkeet säilyttävät arvonsa rahaa paremmin. Joiltakin osin on kyse tavaroiden käytöstä maksuvälineinä. Tavaroiden haalinta taas lisää epävarmuutta ja aiheuttaa todellista pulaa joidenkin toisten väestöryhmien keskuudessa.

- Pulan syntyyn on vaikuttanut osaltaan se, että vähentyneen alkoholin myynnin tilalle ei ole saatu luoduksi riittävästi muita kulutuskohteita. Väestön ostovoima on siten kohdistunut yhä enemmän muihin tuotteisiin kuin alkoholiin. Tämä on auttanut yrityksiä, kun ne tulostavasti myötä ovat halukkaita nostamaan tuotteittensa hintoja. Virallisen alkoholin myynnin vähennyttyä nopeasti kotipoltto lisäksi vilkastui (virallisten arvioiden mukaan alkoholin kokonaiskulutus väheni puoleen v. 1984 - 88, mutta samalla kotipolton osuus koko kulutuksesta kasvoi 30 - 40 %:iin). Vuonna 1988 tehdyn päätöksen mukaisesti alkoholin tuotantoa ollaan jälleen lisäämässä.⁵⁷

Kova huoli kulutuksen kehittämisestä on saanut aikaan järjestelyjä teollisuuden rakenteessa. Kulutustavaratehtaita on siirretty puolustusteollisuuden johdettaviksi. Samalla osaa puolustusteollisuudesta ollaan muuttamassa kulutustavaroita tuottavaksi. Tämä merkitsee kehityksen kääntämistä, sillä kulutustavaroiden osuuden oltua neuvostotietojen mukaan 42 % koko puolustusteollisen kompleksin tuotannosta 1970-luvun alussa, oli se 40 % v. 1989 aseiden tuotannon vähennyttyä (-5 %). Tästä on tarkoitus jatkaa siten, että v. 1990 osuudeksi muodostuisi 45 % ja v. 1995 yli 60 %. Tällä tavoin muuntuisi siviilituotannoksi runsas 1 % materiaalisesta tuotannosta ja 2 - 3 % teollisuustuotannosta.⁵⁸

Lisäksi on jouduttu turvautumaan toimenpiteisiin, jotka eivät vastaa perestroikan ajatuksia taloudellisten menetelmien juurruttamisesta yritysten toimintaan. Valtiontilaukset on palautettu koskemaan tärkeiksi katsottuja ja eräitä halpoja kulutustavaroita, ja eräiden kulutustavaroiden tuottajia koskee huojausverotus.⁵⁹

Väestön rahatuloistaan maksamien palvelujen (kuten henkilöliikenteen, asumiseen liittyvien kunnallispalvelujen ja korjauspalvelujen) aiemmin nopea kehitys hidastui niin ikään 1980-luvun alkupuolella. Asiaan kiinnitettiin huomiota v. 1985 hyväksytyssä kulutustavara- ja palveluohjelmassa. Nykyisen viisivuotissuunnitelman odotukset alan nopeasta kasvusta perustuvat mm. osuuskuntien ja yksityishenkilöiden v. 1987 laajennettuihin elinkeino-oikeuksiin.⁶⁰ Palvelujen kehitys on jopa hieman ylittänyt odotukset, joskin niiden tilastointi on muuttunut yksinomaan nimellishintaiseksi.

6 Rahatalouden tasapaino

Neuvostoliitossa rahalla ei ole ohjattu talouden toimintaa. Kansantaloutta on suunniteltu materiaalitaseilla ja rahataseiden virrat on sopeutettu niihin. Perestroikan ydinpäämäärät, yritysten ja niiden työntekijöiden tehokkaampi toiminta, perustuvat kannustamiseen lisätuloilla. Siksi Neuvostoliitossa on perestroikan aikana nostettu esiin kysymys rahan tarjonnasta materiaaliseen tarjontaan nähden ja tämän myötä rahan roolista taloudessa.

Rahatalous on jakautunut kahteen eri lohkoon: tuottajat käyttävät tilirahaa ja väestö käteisrahaa. Lähes kaikki materiaalista tarjontaa luova toiminta on valtiojohtoista. Periaatteessa valtion yritysten ja muiden organisaatioiden tilirahan määrää on siten voitu tarvittaessa säädellä suurin määräyksin riippumatta siitä, onko rahan lähteenä ja saajana valtion budjetti vai valtion pankki. Rahan saaminen ei kuitenkaan ole ollut takeena materiaalisten panosten saannista, vaan järjestys on ollut päinvastainen, ts. materiaalisten panosten saantia on kuta kuinkin automaattisesti seurannut rahan saanti. Toisaalta yritysten on ollut mahdollista saada sellaistaakin rahaa, jota ei käytännössä ole tarvinnut palauttaa, vaikka materiaalisten panosten saanti on jäänyt toteutumatta.

Edellistä selvemmin rahoitussektorien välinen raja ylittyy keskussuunnittelun kannalta, kun valtion yritysten ja organisaatioiden tilirahaa muuttuu väestön käteisrahaksi. Ilman laajoja haittavaikutuksia väestön

työtuloja on vaikeampi kerätä pois kuin valtion yrityksille perusteettomasti (jälkikäteen arvioiden) jaettua rahaa. Näin ollen väestön rahatulot on pyrittävä mitoittamaan sen mukaan, miten paljon väestön ostettavaksi syntyy hyödykkeitä. Muutoin hintojen muuttuminen esimerkiksi vaikeuttaisi kansantalouden suunnittelua entisestään. Tässä tarkoituksessa työntekijöiden palkkausta on kytketty yrityksen toimintaa mittaavaan kulloinkin valittuun tunnuslukuun, mistä syystä työntekijöille syntyy yrityksiä tiukempi budjettirajoite. Työtulosten asettamaa rajoitetta kuitenkin väljentää se, että todellisuudessa palkkaukseen vaikuttavat myös toimiala ja ammattinimike sekä ammattitaito ja alueelliset olot. Palkkauksen moniulotteisuus puolestaan hankaloittaa jo sellaisenaan keskitettyä valvontaa ja on omiaan lisäämään yritysten harkintavaltaa palkkauksen käytännön sovelluksissa.

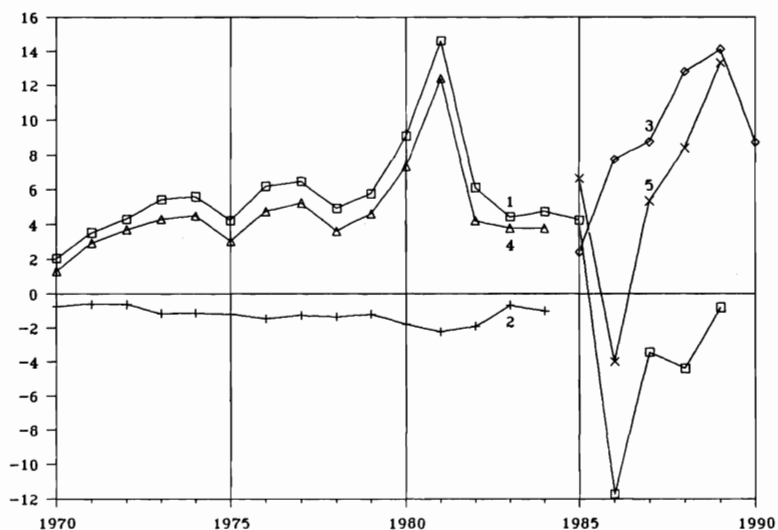
Kokonaisuutena Neuvostoliiton rahatalous käsittää neljä pääsektoria. Ne ovat kaikki kotimaisia, koska kansantalouden rahankierto on eristetty ulkomaista paitsi lähes täydellisen hallinnollisen säännöstelyn avulla myös teknisesti valtion budjetin kautta. Rahan lähteinä ovat olleet valtion budjetti ja valtion pankit. Niiltä yrityksille ja väestölle ajan mittaan tulleen rahan määrä vastaa nykyään noin 80 %:a bruttokansantuotteesta (taulukko 4).⁶¹ Tällaisen tilanteen ei tarvitse välttämättä merkitä mittavia tasapaino-ongelmia. Vaikeaksi asian tekee Neuvostoliitossa se, että väestön ja yritysten keskuuteen on jähmettynyt rahaa, jolla ei tuotanto- ja kulutushyödyke- sekä pääomamarkkinoiden kehittymättömyyden vuoksi ole täysimittaista käyttöä.

TAULUKKO 4. HAHMOTELMA NEUVOSTOLIITON KOTIMAISTEN SEKTORIEN
KESKINÄISESTÄ RAHOITUSASEMASTA

	Vuoden alussa, mrd. rpl.	Vuoden lopulla, mrd. rpl	Vuoden alussa, % vuoden 1988 BKT:sta
Rahan lähteet:			
- Valtion velka (velka valtion pankki- sektorille valtion budjettivajeen kattamiseksi sekä väestöllä olevat obligaatiot ja vakuutustodistukset)	312	n. 400	36
- Valtion pankkien bruttosaatavat suoraan eri toimialoilta (ei sisällä yllä olevaa valtion velkaa)	405	399	46
Yhteensä	717	n. 800	82
Rahan haltijat:			
- Väestöllä yhteensä	430-470	495-535	49-54
- Pankkitalletukset	297	338	34
- Käteisraha	90-120	110-140	10-14
- Valtion obligaatiot	15-25	17-27	2-3
- Vakuutustodistukset	29	29	3
- Valtion yritysten tiliraha	n. 250	n. 250*	n. 30
Yhteensä	680-720	745-785	78-82
* oletus			

Neuvostoliitossa pankit ovat olleet merkittävä rahan lähde valtion yrityksille. Taloudessa olevaa rahaa on aiemmin lisätty nimenomaan pankkiluotonannolla; tämä kiihtyi 1980-luvun alkupuolella (kuvio 12). Perestroikan aikainen rahoituksen tervehdyttäminen taas on karsinut pankkiluototusta, etenkin lyhytaikaisia rakentamislouottoja. Neuvostoliiton pankkijärjestelmä on hajautunut aiemmasta sekä valtiollisten pankkien osalta että uusien yksityisten pankkien perustamisen kautta. Kun rahan lähteiden määrä on moninkertaistumassa, on Neuvostoliitto luomassa tähän asti puuttanutta pankkitoiminnan säätelyjärjestelmää.⁶²

KUVIO 12. VALTION BUDJETISTA JA PANKEISTA TULEVA RAHAN TARJONTA SUHTEESSA MATERIAALISEEN KANSANTULOON, %

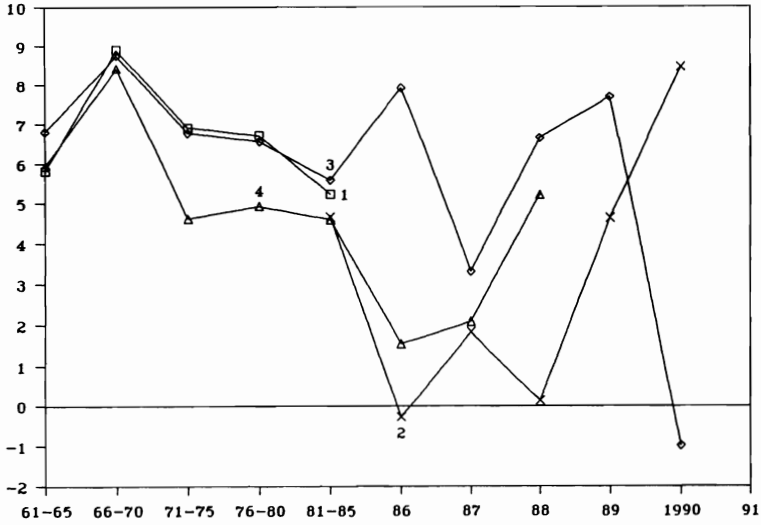

- 1 Pankkien luotonanto talouteen (bruttosaatavakannan muutos)
- 2 Valtion budjettijäämä (tulot ml. valtion luotonotto valtion pankkisektorilta, + on vaje)
- 3 Valtion budjettijäämä (tulot pl. valtion luotonotto valtion pankkisektorilta, + on vaje)
- 4 1 + 2
- 5 1 + 3

Neuvostoliiton valtion budjetti on aiemmin ollut virallisesti tasapainossa. Nytemmin sen on todettu olleen vajeellinen 1960-luvun lopusta saakka ja vajeen kasvaneen vähitellen.⁶³ Aiemmin valtion valtionpankilta ottamat lainat sisältyivät julkistamattomiin budjettituloihin (kuviot 13 ja 14).

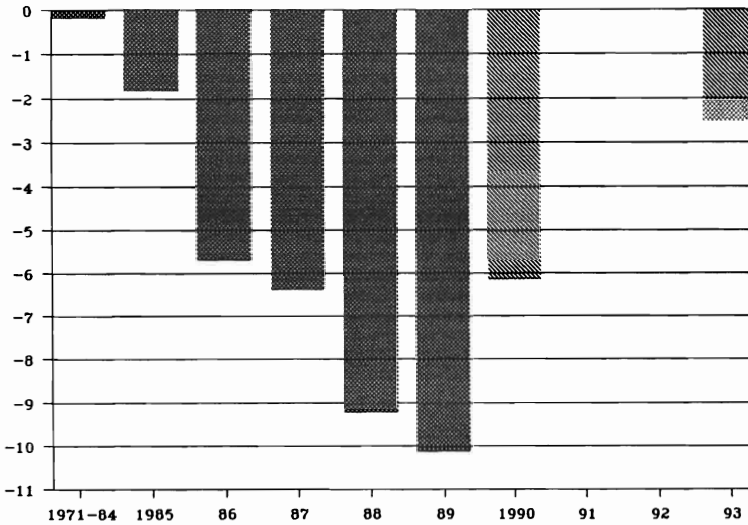
Perestroikan aikana valtion budjettitulojen kasvu on ollut pysähdyksissä ja tulot ovat muodostuneet kaavailtua pienemmiksi. Pääsyitä tähän ovat olleet energian vientihinnan lasku, joka on vähentänyt budjetin ulkomaankauppatuloja, alkoholin tuotannon ja myynnin supistaminen, joka on vähentänyt hyödykeverotuloja, sekä tulosvastuun laajentaminen, joka on vähentänyt yritysten voitoistaan valtiolle tilittämiä maksuja.

KUVIO 13. VALTION BUDJETTITULOJEN JA -MENOJEN JA KANSANTULON ARVON MUUTOKSET, %

- 1 Tulot ml. valtion luotonotto kotimaisilta pankeilta
- 2 Tulot pl. valtion luotonotto kotimaisilta pankeilta
- 3 Menot
- 4 Tuotetun materiaalsen kansantulon arvo

KUVIO 14. VALTION BUDJETTIVAJEEN SUHDE BRUTTOKANSANTUOTTEeseen, %

Vuoden 1990 vaje on hyväksytystä budjettisuunnitelmasta.
Vuoden 1993 tieto perustuu hallituksen tavoitteeseen.

Pysähdys valtion tulojen kasvussa on kaiketi ollut keskussuunnittelijoiden ja päätöksentekijöiden tiedossa jatkuvasti, mutta budjettimenot ovat silti kasvaneet nopeasti. Suhteessa talouden kasvuun valtion menojen kasvu on jopa kiihtynyt. Budjettimenojen kasvulla on rahoitettu varsinkin perestroikan alkuvuosien voimakasta investointi- ja rakentamisaaltoa ja väestön sosiaaliturvaa sekä pidetty peruselintarvikkeiden hintoja vakaina. Näin budjettivaje on syventynyt erityisesti viime vuosina.

Budjettitulojen merkittävä lisääminen on vaikeaa. Yritysten voitoistaan maksamien osuuksien kasvattaminen heikentäisi paitsi tulovastuun toteutumista myös edellytyksiä yritysten omin varoin tapahtuville investoinneille. Tavoitteena on lisäksi yhtenäistää yritysverotus.⁶⁴ Keskeisten päivittäistavaroiden hyödykeveron nostaminen on nykyisen pulan ja inflaatiovauhdin oloissa sosiaalisesti arka kysymys, joten hyödykeverotulojen kasvu perustuukin nyt kestokulutustavaroiden myynnin lisäämiseen.

Budjettimenoja aiotaan ensi kertaa vähentää vuodesta 1990 alkaen. Tässä vaiheessa karsitaan ennen kaikkea investointeja; niiden rahoitus jätetään yhä enemmän yrityksille. Budjetin investointimenojen karsintaan verrattuna puolustusmenojen supistamisella on varsin pieni merkitys. Elintarvikkeiden vähittäishintatuen määrä on edelleen lisääntymässä, kun vähittäishintauudistuksesta ei ole saavutettu yhteisymmärrystä. Sosiaaliturvamenot ovat kasvava erä jatkossakin.

Valtion budjetin saamista tasapainoiseksi ei keskusjohdossa katsota realistiseksi vielä tulevien kahden tai kolmen vuoden aikana.⁶⁵ Koska vaje ei ole ollut julkinen ennen vuotta 1988, sitä on ollut hankala kattaa valtion näkyvällä lainanotolla. Esimerkiksi valtion obligaatioiden myynti olisi onnistuessaan sitonut taloudessa olevaa rahaa obligaatioiden laina-ajaksi. Sen sijaan on jouduttu laskemaan liikkeen rahaa, kun väestön pankkisäästäminen ei ole riittänyt kattamaan valtion lainanottoa valtionpankilta. Vajeen ollessa nyt julkinen sitä aiotaan vuodesta 1990 alkaen kattaa myymällä yrityksille obligaatioita, joiden jälleenynti muille yrityksille sallitaan tarpeen vaatiessa.⁶⁶

Yrityksille kertyvien rahavarojen ongelma nähtävästi kärjistyi 1980-luvun alkupuolella, sillä huolimatta pankkien luotonannon nopeasta kasvusta palkkojen nousuvauhti säilyi entisenä. Ilmeisesti rahavaroja jäi yrityksille keskeneräisen tuotannon ja varastojen kasvun myötä.

Yritysten rahavarat ovat jakautuneet jossain määrin epätasaisesti. Osa yrityksistä toimii edelleen - ja osin suunnitellusti - tappiolla, joskin tappiollisten yritysten ja niiden tappioiden määrä on vähentynyt viime vuosina. Toiminnan tuloksesta yritysten ei ole tarvinnut välittää, koska niiden voittoja on kerätty valtion budjettiin, josta puolestaan toisten yritysten tappiot on katettu. Tällä tavoin yrityksillä on edelleen pehmeämmät budjettirajoitteet kuin väestöllä. Tulosvastuu-ajattelun perusteella tappiollisia valtionyrityksiä on tarkoitus sulauttaa kannattavampiin ja panna myyntiin, mutta niiden toiminnan lopettaminen on käytännössä avoin kysymys.⁶⁷

Neuvostoyrityksille kertyneiden rahavarojen ongelmaa on vaikea nykyisten yritystoiminnan itsenäistämisyhtymysten valossa ratkaista hallinnollisin keinoin, esimerkiksi takavarikoinnin avulla, kuten joskus aiemmin.⁶⁸ Obligaatioiden myynnin ohella asian ratkaisemista edistävät seuraavat kaksi seikkaa:

- Yrityssektorilla on siinä määrin pankkivelkaa, että se on nettovelallinen. Näin ollen normaalien luottoperiaatteiden noudattaminen voisi sitoa niiden yritysten varoja, joilla on sekä varoja että velkaa.⁶⁹
- Tuotantohyödykkeiden tukkukauppaa ja siihen liittyvää investointien rahoitusta yritysten omin varoin ollaan kehittämässä. Samalla kun materiaalisia tuotantopanoksia ollaan tällöin siirtämässä yhä enemmän keskitetyn jakelun piiristä yritysten väliseen kaupankäyntiin, tämän kaupankäynnin keskitetty rahoittaminen vähenee. Yritysten rahat voivat sitoutua yritysten väliseen kaupankäyntiin melko nopeastikin, koska kertyneiden varojen arvo on vain runsaat 15 % kansantalouden materiaalisesta bruttotuotannosta ja runsas 1/4 teollisuuden bruttotuotannosta.⁷⁰

Varsinaisesti talouteen tullut raha on kertynyt väestölle, koska väestön velat pankeille vastaavat vain noin 1 %:a väestön pankkitalletuksista ja käteisrahasta. Kulutushyödykemerkkinoiden tasapainottomuuden pahenemista on Neuvostoliitossa kuvattu mm. kertomalla, että v. 1971 - 85 kierrossa olevan rahan määrä kasvoi 3.1-kertaiseksi, mutta kulutustavaratuotanto vain kaksinkertaiseksi.⁷¹ Sen sijaan kunnollista kuvaa tulojen ja kulutuksen välisen eron suuruudesta ja muutoksista on ollut vaikea muodostaa, koska Neuvostoliitto ei ole säännöllisesti tai lainkaan julkaissut kokonaistietoja väestön rahatuloista, kulutusmenoista tai säästämisestä. Useat osittaitiedot, jotka ovat vuoden 1989 aikana lisääntyneet, kertovat tuon eron kasvaneen vähitellen ja viime vuosina selvästi tuntuvammin.

Palkankorotusten kytkemistä työn tuottavuuden kehitykseen on Neuvostoliitossa pidetty keskeisenä. Maan koko työvoiman keskipalkka on noussut pitkän ajan kuluessa hitaammin kuin työn tuottavuus, joskin palkkojen nousuvauhti on lähentynyt työn tuottavuuskehitystä (kuviot 15). Palkankorotukset eivät kuitenkaan ole riittävästi sopeutuneet kansantulon ja työn tuottavuuden suunniteltua pienempään kasvuun. Palkankorotustavoitteet jopa ylitettiin jatkuvasti v. 1976 - 83, kun työvoiman maksimointitarve kärjistyi yrityksissä.

Työn tuottavuuden kasvun ja palkankorotuksen suhteen käyttökelpoisuutta väestön ostovoiman ja kulutustarjonnan suhteen hallinnassa ovat heikentäneet mm. kaksi seuraavaa Neuvostoliiton kansantalouden pitkäaikaista kehityssuuntaa:

- Sekä talouspolitiikka että yritystason toimintamekanismi ovat suosineet pääomanmuodostusta. Siten investointitavaroiden tuottamista on lisätty kulutustavaroiden tuottamista nopeammin, ja keskeneräinen rakentaminen ja erilaiset varastot ovat paisuneet. Maksettavien palkkojen vastineeksi tämä toiminta lisää kulutustavaratuotantoa korkeintaan jonkin ajan kuluttua.
- Neuvostoliitossa tuotantoa mitataan vain materiaalisen tuotannon mukaan ja työn tuottavuutta tuotannolla materiaalisen tuotannon työntekijää kohden. Jokaista maan palkansaajaa kohden materiaallinen tuotanto on kasvanut hitaammin kuin em. työn

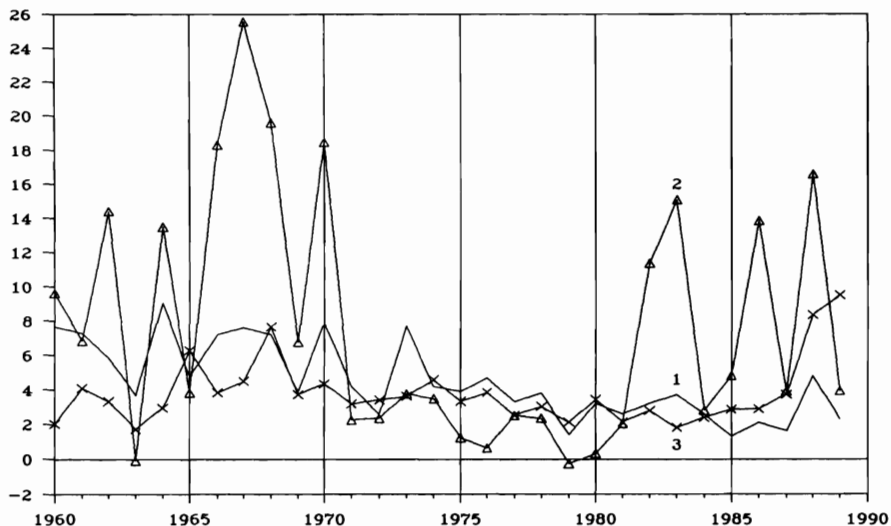
tuottavuus, koska työntekijöiden määrä materiaalisen tuotannon ulkopuolisilla aloilla on lisääntynyt nopeammin kuin tuotannossa. Tuotannon ulkopuoliset alat puolestaan aikaansaavat lähinnä niitä hyödykkeitä, joista väestöltä ei peritä välitöntä maksua.

Näin ollen kaikkien työntekijöiden palkkatulojen summa on pitkän ajan kuluessa kasvanut lähes jatkuvasti nopeammin kuin materiaalisen kansantulon ja kulutuksen arvo sekä eräinä aikoina myös nopeammin kuin valtion vähittäismyynnin arvo (kuvio 16). Eläketurvan nopea kehittäminen on hieman lisännyt tätä eroa. 1960-luvun alkupuolella palkkatulot kasvoivat selvästi kulutusta nopeammin, mutta kehitys tasaantui sen jälkeen huomattavasti. 1970-luvun jälkipuolella tilannetta alkoivat tasapainottaa vähittäishintojen lievät korotukset. Ne jatkuivat 1980-luvun alkupuolella, jolloin raittiuskampanja toi mukanaan tuntuvia alkoholin hinnankorotuksia.

Perestroikan tavoitteena on alusta alkaen ollut palkkapolitiikan tiukentaminen. Kehitys on kuitenkin aiempaan verrattuna irronnut hallinnasta myös perinteisessä työn tuottavuuden ja palkkojen suhteessa.

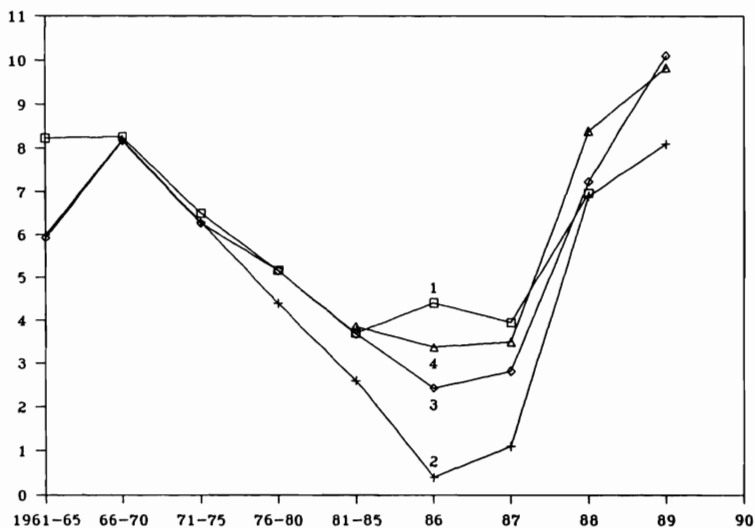
Tämä on johtunut ennen muuta päätösten siirtymisestä yritysten tasolle. Yritysten tulosvastuu on muodostanut talousmekanismiin murrosvaiheen, jossa yritysten kustannusten pieneneminen ja etenkin hinnoittelun vaikea valvonta ovat kasvattaneet voittoja nopeasti. Toisin kuin 1960-luvulla yrittelyn talousuudistuksen aikaan, voittojen kasvu on nyt johtanut palkkojen nopeaan nousuun. Tulostavasti periaatteiden mukaisesti voitoista yhä pienempi osa menee nyt valtion budjettiin ja kasvava osa jää yritysten käyttöön (tuotannon kehittämiseen, työntekijöiden sosiaalipalveluiden parantamiseen sekä tulostavasti mallista riippuen tuotantopalkkioihin tai laajemmin palkkaukseen). Tulostavasti ns. toinen eli palkkoja jäämääränä käsittelevä malli on toistaiseksi aiheuttanut kaikkein suurimmat palkankorotukset. Osin ministeriöt ovat asettaneet työn tuottavuuden kasvun ja palkankorotusten välisen normatiivisen suhteen yrityksille korkeammaksi kuin keskussuunnitteluelimet ovat edellyttäneet.⁷² Palkankorotusten hillitsemiseksi tämä normatiivinen suhde on lain turvin korvattu väliaikaisella yritysten palkkarahastojen verolla, joka nousee jyrkän progressiivisesti palkkarahaston kasvuvauhdin mukaan.⁷³

KUVIO 15. TYÖN TUOTTAVUUDEN, YRITYSTEN VOITTOJEN JA PALKKOJEN MUUTOKSET, %

- 1 Työn tuottavuus (materiaalisen kansantulon volyymin ja työvoiman määrän mukaan)
- 2 Yritysten voitot materiaalisen tuotannon alojen työntekijää kohden
- 3 Valtion työläisten ja toimihenkilöiden palkka

KUVIO 16. VÄESTÖN PALKKATULOJEN JA ELÄKKEIDEN SEKÄ KULUTUKSEN KASVU, %

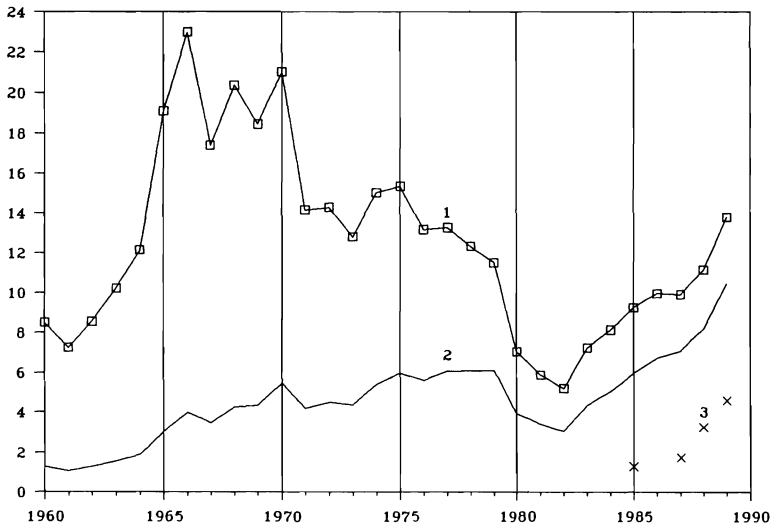

- 1 Valtion työläisten ja toimihenkilöiden ja palkkojen ja eläkkeiden summa
- 2 Valtion vähittäiskaupan volyymi
- 3 Valtion vähittäiskaupan arvo
- 4 Valtion vähittäiskaupan ja väestölle maksullisten palvelujen arvo

Pienempi osa palkkojen noususta on johtunut keskushallinnon päätöksistä. Käyttöön on otettu uusia palkkatariffeja, ikälisiä ja alueellisia palkkakertoimia sekä korotettu tuntuvasti eräiden sosiaalialojen ammattiryhmien palkkoja.⁷⁴

Tulojen ja kulutuksen välisen eron vuoksi väestön pankkitalletukset ovat paisuneet nopeasti. Tämä vauhti on kiihtynyt sekä talouden reformiyrityksen aikaan 1960-luvun puolivälissä että nyt perestroikan vuosina (kuvio 17). Talletusten arvo vastaa nykyään 70 %:a vähittäiskaupan ja väestölle maksullisten palvelujen vuotuisesta yhteissummasta ja 1/3:aa bruttokansantuotteesta. Neuvostoliittolaisten tietojen mukaan väestölle on lisäksi kertynyt käteisrahaa, obligaatioita, vakuutustodistuksia ja muita talletustodistuksia sen verran, että väestön varojen suhde tavara- ja palvelumyyntiin olisi yli 100 % ja bruttokansantuotteeseen noin 50 %.⁷⁵ Keskimääräinen pankkitalletus kansantalouden työntekijää kohden vastaa 10 kuukauden palkkaa.

KUVIO 17. VÄESTÖN PANKKITALLETAMINEN JA KÄTEISRAHAN KERTYMINEN

- 1 Talletuskannan muutos, %
- 2 Vuotuisen pankkitallettamisen suhde valtion työläisten ja toimihenkilöiden palkkojen sekä eläkkeiden summaan, %
- 3 Käteisrahan vuotuisen lisääntymisen suhde valtion työläisten ja toimihenkilöiden palkkojen sekä eläkkeiden summaan, %

Pankkitallettamiseen tuloista on ajan mittaan jäänyt hitaasti kasvava osuus (taulukko 5). Pankkitallettamisen osuus on kuitenkin lisääntynyt selvästi viime vuosina. Käteisraha on rahaemissiota koskevien tietojen valossa paisunut pankkitallettamista ripeämmin viime vuosina. Osasyynä tähän lienee kulutustavaroiden heikentynyt saatavuus. Käteissäastämisen osuus väestön kokonaissästämisestä nousi v. 1988 - 89 jo noin 30 %:iin. Tätä tilannetta pyritään vähitellen tasapainottamaan, mutta käteisrahan määrän kasvua ei ole keskusjohdon suunnitelmissa katsottu realistiseksi pysäyttää vielä v. 1990.

TAULUKKO 5. VÄESTÖN RAHATULOT JA RAHAVAROJEN KERTYMINEN

	Rahatulojen kasvu				Rahavarojen kertymisen osuus rahatuloista				
	Yht. *)	Yht. (ECE)	Pal- kat+ eläk- keet	Pal- kat	Pank- kital- letta- minen	Kä- teis- raha	Väes- tön lainat val- tiolle	Yht.	Koti- talous- seuran- nan mukaan (osuus kaikista tuloista)
	Vuotuiset muutokset, %				Osuudet, %				
1961-65			8.2	8.2	1.4		0.1		
66-70	8.5		8.3	8.2	3.4	>1	0.2	<5	4.5
71-75	7.2	6.2	6.5	6.2	3.8	<1	0.2	<5	(1970)
76-80		5.0	5.2	5.0					5.6
81-85		3.8	3.7	3.3					(1980)
86-89	7.3			5.6	6.0		0.4		
85		3.8	4.1	3.7	4.4	1.0	0.3	5.7	7.8
86	3.5	4.3	4.4	3.5	5.0		0.4		8.6
87	3.8	3.8	4.0	3.8	5.3	1.3	0.4	7.0	8.4
88	9.2	8.5	7.0	7.1	6.1	2.4	0.4	8.9	8.8
89	12.9			7.9	7.4	3.2	0.4	11.0	
90	7-8					1.7			

*) Vuodet 1966 - 75: viisivuotiskausten keskiarvon vuotuinen muutos edellisen kauden keskiarvosta, %

Neuvostoliiton väestölle kertyneitä talletuksia pidetään yleensä lähinnä kulutuksesta ylijääneinä pakkosäästöinä, joilla on haitallisia vaikutuksia työmotivaatioon. Neuvostoliitossa väestön säästöjen ja säästämisen osuudet tuotannosta ja tuloista eivät nykyäänkään ole erityisen suuret verrattuna väestön bruttosäästämiseen länsimaissa. Kun neuvostoliittolaisilla kotitalouksilla on kuitenkin erittäin vähän velkaa, niiden nettosäästämisosuus muodostuukin melko huomattavaksi. Neuvostoliitossa rahan käyttömahdollisuudet ovat puolestaan länsimaita vähäisemmät, koska väestölle ei ole tarjolla varsinaisia asunto- ja pääomamarkkinoita, tuonti on voimakkaasti säännösteltyä ja palvelumarkkinat ovat kehittymättömät. Siten kysyntäpaine kohdistuu erityisesti kotimaiseen tavaratuotantoon. Teollistuneisiin länsimaihin nähden säästämisalttiuden pitäisi Neuvostoliitossa olla vähäisempi, koska säästämisen osuus tuloista yleensä kasvaa elintason noustessa.

Talletuksista kohtalaisen osan (eri arvioiden mukaan 20 - 75 %) on mainittu olevan varautumista tulevaan kulutukseen, eikä siis kulutuskohteiden puutteesta johtuvaa pakkosäästämistä.⁷⁶ Tältä pohjalta on tyydyttymättömän kulutuskysynnän määrän Neuvostoliitossa arvioitu olevan 10 - 50 % valtion vähittäiskaupan ja palvelujen myynnistä.⁷⁷ Kuitenkin kaikkien varojen vastineeksi joudutaan luonnollisesti luomaan valtion tarjontaa jossakin vaiheessa, mikäli muu tarjonta ei voi kehittyä tuntuvasti. Lisäksi talletustileille maksettu korko (2 - 4 %) kannustaa erityisesti uusimpien inflaatioarvioiden valossa pikemmin kuluttamaan kuin säästämään. Väestön maksuliikenteen hoitoon puolestaan riittäisi finanssiministerin arvion mukaan noin 10 % nykyisistä talletus- ja käteisvaroista.⁷⁸

Sen sijaan tuloilla kannustamisen vaikeus ei koske koko väestöä, koska tulot ja varallisuus eivät jakaudu tasan. Tältä osin Neuvostoliitto ei radikaalisti eroa monista SEV-maista ja länsimaista, joskin Neuvostoliitossa erot valtiolta palkkoina saaduissa tuloissa ovat verrattain pienet.⁷⁹ Toimeentulominimin alapuolella ja sen rajoilla elää vajaat 15 % väestöstä. Kun suurituloiset säästävät Neuvostoliitossakin pienituloisia suuremman osuuden tuloistaan, säästöt keskittyvät tuloja enemmän. Tiedot väestön pankkitalletusten jakautumisesta vaihtelevat kuitenkin paljon. Toistaiseksi varteen otettavimpien tietojen mukaan

noin 30 %:lla kotitalouksista ei ole pankkitiliä.⁸⁰ Säästöpankin osittaisvelvityksen mukaan vuonna 1989 väestön talletustileistä puolestaan 1/3 sisälsi vain 1/2 kuukauden keskipalkan suuruisen talletuksen.⁸¹

Neuvostoliitossa säästöjen ja varallisuuden keskittymiseen vaikuttaa myös valtion kauppojen ja palvelulaitosten ulkopuolinen tarjonta, joka on osin laillista. Kun valtion tarjontaan perustuvilla kulutustavaramarkkinoilla on liikakysyntää, on kolhoosimarkkinoilla, uudella osuuskuntatoiminnalla ja varsinaisella laittomalla varjotaloudella runsaasti kasvutilaa. Niiden merkitys on virallistenkin tietojen ja arvioiden mukaan kohtalainen (n. 10 % verrattuna valtion vähittäiskaupan ja palvelujen myyntiin). Tästä varsinainen laiton varjotalous muodostaa toistaiseksi suurimman osan (6 - 7 % valtion tarjontaan nähden).⁸²

Näiden epävirallisten markkinoiden toiminta ei siis merkitse liikarahan poistumista väestön keskuudesta, vaan tulojen uudelleenjakoa. Nämä markkinat ovat toisaalta paikkaamassa valtion tarjontaan perustuvien kulutushyödykemarkkinoiden puutteita. Toisaalta rahan keskittyminen melko harvoille voi erityisesti pulan kehittyessä aiheuttaa hyödykkeiden siirtymistä valtion markkinoilta epävirallisille markkinoille, joilla palkkatulojen ostovoima on heikompi kuin valtion kaupoissa. Virallisten tilastojen mukaan esimerkiksi elintarvikkeiden hinnat kolhoositoreilla ovat 2.5 - 3 kertaa korkeammat kuin valtion vähittäiskauppahinnat, vaikka ne ovat nousseet suhteellisen hitaasti 1980-luvulla.

Kysynnän ja tarjonnan suhteen normalisointi väestön keskuudessa merkitsee paitsi juoksevien tulojen ja materiaalisen tarjonnan parempaa vastaavuutta myös ratkaisua kertyneen rahan käyttöön. Tilannetta pyritään purkamaan pääosin aiempaan tapaan eli lisäämällä kulutustavaroiden ja palvelujen tarjontaa. Vaikka kulutustavaroiden tarjonnan kasvusta kaavaillaan voimakasta valtion yritysten, tuotantovälineiden vuokrauksen sekä osuuskuntien ja yksityisen elinkeinotoiminnan avulla, voi tilanteen tasaantuminen näillä keinoin kestää useita vuosia. Kulutustavaroiden saatavuuden heikentyminen on johtanut tarjonnan lisäysten nopeaan menekkiin, kun rahasta pyritään yhä enemmän eroon vaihtamalla sitä mahdollisimman nopeasti johonkin hyödykkeeseen. Siksi keskuhallinto pyrkii kokonaistarjonnan puitteissa lisäämään erityistarjontaa sekä laajentamaan yksityisen kulutuksen ja investointien piiriä:

- Kestokulutustavaroiden tuotanto on markkinoiden tasapainotamisessa keskeisellä sijalla. Tärkeiksi on nousemassa myös eräiden korkealle hinnoiteltujen hyödykkeiden (mm. autojen ja eräiden tuontituotteiden) myynnin lisääminen.⁸³
- Yksityiseltä asuinrakentamiselta on poistettu rajoituksia⁸⁴ ja rakennustarvikkeiden myyntiä väestölle on lisätty nopeasti. Väestön rahatuloista sitoutuu rakentamiseen nykyään 1 - 2 %. Samanaikaisesti yksityisen asuinrakentamisen luototusta on lisätty selvästi.
- Yksityiset kansalaiset voivat ostaa valtiolta asunnon, jossa jo asuvat. Asuntojen keskimääräinen neliöhinta vastaa kuitenkin keskimääräistä kuukausipalkkaa, kun taas nykyisiin asumismenoihin kuluu keskimäärin 3 % perheen tuloista.⁸⁵

Tarjonnan kasvattamisen rinnalla säästämistä pyritään lisäämään monimuotoistamalla sitä ja luomalla sille kannustimia. Eräissä valtion-yrityksissä työntekijät voivat ostaa yrityksen osakkeita, jotka oikeuttavat osinkoon. Osakkeisiin ei liity äänivaltaa.⁸⁶ Valtio tarjoaa väestön ostettavaksi myös verovapaita obligaatioita, joiden korko on pankkitalletuskorkoa korkeampi (5 %). Varsinaisiin pääomamarkkinoihin ei tässä vaiheessa pyritä, sillä osakkeita ja obligaatioita väestö ei voi myydä edelleen. Kun ne eivät välttämättä herätä laajaa luottamusta maan reaali- ja rahatalouden nykyisissä oloissa, myyntiin kaavaillaan lisäksi korottomia obligaatioita, joilla saa nimettyjä tavaroita tulevaisuudessa. Tällöin osa kulutuskysynnästä luonnollisesti siirtyy myöhemmin lunastettavaksi, mikä puolestaan voi pehmentää markkinoiden tasapainotusta. Pankkijärjestelmän hajautumisen myötä eräät pankit tarjoavat lisäksi mahdollisuutta esimerkiksi määräaikaisiin talletuksiin, joille maksetaan perinteistä säästöpankkikorkoa korkeampaa korkoa.⁸⁷ Pankkitalletuskoron yleinen nostaminen on myös ollut esillä.⁸⁸

Lisäksi kysynnän eli väestön tulojen kasvua pyritään väliaikaisesti hillitsemään yritysten palkkarahastojen jyrkästi progressiivisella verolla. Tämä verotuksen kiristäminen kohdistuu yrityksen työntekijöiden kokonaispalkkasummaan, koska henkilöverotuksen voimakas kiristäminen

nähtävästi heikentäisi työtuloille tavoiteltua kannustimen roolia vielä enemmän. Myös väestön tuloverolakiluonnoksen mukaan progressio vaikuttaa vasta hyvin suurissa tuloissa.⁸⁹

Toistaiseksi radikaalimmista väestön ostovoimaan vaikuttavista toimenpiteistä on pidättäydytty. Ajatukset laajemmasta valtion omaisuuden (esim. tehtaiden ja maan) myynnistä väestölle ovat toistaiseksi jääneet lähinnä vain eräiden neuvostoliittolaisten tutkijoiden ehdotuksiksi.⁹⁰ Valuutan ostaminen puolestaan edellyttää väestöltä edelleen matkustuslupaa. Neuvostoviranomaiset ovat todenneet, että valuutan vapaa myynti väestölle ei ole ajankohtaista.⁹¹

Sellaisesta rahauudistuksesta, jolla väestölle kertyneen rahan ostovoimaa leikattaisiin, on keskusteltu ja huhuttu Neuvostoliitossa. Tätä ratkaisua, jossa etupäässä suuria talletuksia leikataan tai setelit vaihdetaan uusiin, on Neuvostoliitossa käytetty v. 1947.⁹² Koska säästöt enemmän tai vähemmän keskittyvät nykyisinkin, tällaiselle toimenpiteelle saatettaisiin periaatteessa löytää sekä taloudellisia että sosiaalisia perusteluita. Pelkästään suurimpiin säästöihin kohdistuvakin leikkaus veisi kuitenkin mukanaan laillisesti ansaittuja tuloja, ja käytännössä toimenpide todennäköisesti murentaisi koko väestön luottamusta viranomaisiin ja rahan entisestään. Viranomaiset ovatkin useaan kertaan kieltäneet tällaisen toimenpiteen mahdollisuuden.⁹³

Hintauudistuksen kaavailtiin perestroikan alkuvaiheessa toteutuvan v. 1989 - 90.⁹⁴ Erityisesti vähittäishintojen uudistamisessa on kuitenkin ollut vaikea löytää yhteisymmärrystä. Yleinen huoli vähittäishintauudistuksen vaikutuksista elintasoon on saanut viranomaiset toistuvasti vakuuttamaan, että mahdollisten hinnanmuutosten seuraukset korvataan väestölle täysimääräisesti.⁹⁵ Muutoin keskustelu hintauudistuksesta on vähentynyt, ja näillä näkymin vähittäishintauudistusta ollaan ilmeisesti lykkäämässä melko pitkälle 1990-luvulle.⁹⁶

Väestölle kertyneistä varoista ja etenkin käteisrahasta huolimatta Neuvostoliitossa ei virallisesti ole ollut inflaatiota sen enempää valtion vähittäiskaupassa kuin koko kansantaloudessa (taulukko 6). Virallisessa hintapolitiikassa on sitouduttu kiinteisiin vähittäishintoihin, ja 1980-luvulla hintapolitiikka on keskittynyt lähinnä alkoholin hintojen korottamiseen ja

muiden tavaroiden kuin elintarvikkeiden hintojen alentamiseen. Neuvostoliiton hintaindeksit kuvaavat kuitenkin vain lähinnä niitä hinnankorotuksia, jotka koskevat viranomaisten hintalistoilta jo olevia tuotteita.

TAULUKKO 6. HINTAINDIKAATTOREIDEN KEHITYS

Tuotannon deflaattorit							Teolli-	Valtion
Kokonaistuotanto		Eri alojen tuotanto					suus-	maa-
BKT	Materiaalinen tuotanto	(bruttotuotanto)					tuot-	talous-
	Tuo-	Puhdas Teol-	Raken-	Maa-		taja-	tuot-	
	tettu	netto-	lisuus	talous		hinna-	teista	
	kansan-	tuotos	taminen			tat	maksa-	
	tulo					(ilman	mat	
						hyödyke-	hinnat	
						veroa)		
Vuotuiset muutokset, %			Osuudet, %					
1961-65	-0.5		-1.4	0.5	5.3	-0.0		
66-70	0.6		0.4	3.6	3.5	1.7		
71-75	-1.0		-0.9	0.4	2.6	-0.6		
76-80	0.6		-0.2	1.5	3.0	-0.4		
81-85	1.0	1.3	3.2	0.6	3.5	5.3	2.2	
86-88	0.1	0.2	1.2	-1.4	0.5	3.6	-0.2 ¹	5.2
86	-0.5	-0.7	-0.4	-2.2	0.5	0.6		1
87	0.3	0.5	0.6	-0.3	-0.1	1.5		3
88	0.5	0.8	3.5	-1.6	1.1	8.7		12

Kuluttajahinnat							Kol-	Kuluttaja-
Valtion vähittäiskaupan virallinen hintaindeksi		Kuluttajahinnat					hoosi-	(Gosplan/
Yht.	Yht.	Elin-	Pl.	Alko-	Muut	torien	NIEI:n	
	pl.	tar-	alko-	holi	kuin	elin-	laskel-	
	alko-	vik-	holi		elin-	tarvik-	mat)	
	holi	keet			tarvik-	keet	A.	
					keet-		B.	
1961-65	0.1		0.7	1.1	0.0	-0.6		
66-70	-0.1		0.0	0.0	0.3	-0.3		
71-75	-0.1	-0.1	0.2	0.1	0.4	-0.4		
76-80	0.7	0.7-0.8	0.4	0.5	0.2	1.0	10.7	
81-85	1.0	0.2-0.4	1.6	0.3-0.5	5	0.2-0.5	2.0	5.7 1.6
86-88	1.2	0.1	2.6 ²	1.3	12	-0.7 ²	2.1 ²	7.0 3.4
86	2.0	-0.2	5-6	0.8	24	-0.9	-3.6	6.2 3.0
87	1.7	0.3	4	2	15	-1.1	2.6	7.3 3.1
88	0.3	0.3	0.5	1	0	0.0	2.6	8.4 4.1
89			0 ³			-0.6 ³	7	10-11

A. ml. väestölle kertyvän rahan vaikutus

B. pl. väestölle kertyvän rahan vaikutus

1 1986 - 87
1989

2 1986 - 89

3 tammi-syyskuu 1989

Uusien tuotteiden ilmaantuessa tuotantoon ja myyntiin markkinat eivät punnitse niiden arvoa, vaan tuottajat tekevät viranomaisille esityksiä niiden hinnoiksi. Hintapäätöksen teko on hajautettu eri viranomaisille, ja osin yritykset vahvistavat hintansa itse (taulukko 7). Valtion hintakomiteakaan ei työmääränsä takia pysty selvittämään riittävästi tuotteiden hinnoitteluperusteita.⁹⁷ Näin osa yrityksistä, erityisesti pitkälle jalostavassa teollisuudessa, voi luoda omia inflaatioauto- maattejaan, joissa hinnankorotusten kautta lisääntyneet tulot kanavoituvat työntekijöiden palkkatuloihin aiempaa itsenäisempien palkan- korotuspäätösten myötä.

TAULUKKO 7. HINTOJEN VAHVISTAMISOIKEUKSIEN JAKAUTUMINEN V. 1987

	Teolli- suuden tukku- hinnat	Valtion maatalous- tuotteista maksamat hinnat	Vähittäishinnat Elin- tar- vikkeet	Muut tuotteet
Osuus bruttomyyntistä, %				
Hallitukset				
- Neuvostoliiton		90		
- Neuvostotasavaltojen		10		
- Vastaavat paikalliselimet	2		8	7
Hintakomiteat				
- Neuvostoliiton	83		70	45
- Neuvostotasavaltojen	6		14	13
Neuvostoliiton keskus- ministeriöt ja -virastot	7		8	5
Yritykset ja organisaatiot	2			30
Yhteensä	100	100	100	100

Hinnanmuodostuksen puutteet siirtyvät talouden tilastoihin, jotka eivät tavoita eri tavoin syntyvää avointakaan inflaatiota. Virallista hinta-tilastointia ollaan kehittämässä hyödykekoreihin pohjautuvaksi. Eri viranomaisten laskelmat antavat nykyisin kuvan kohtalaisesta ja viime vuosina voimistuneesta kuluttajahintojen noususta.⁹⁸ Myös näissä arvioissa kuluttajahintojen nousu on alempi kuin inflaatiopaine, jota

väestön haltuun kertyvä ja ajan mittaan kertynyt rahamäärä edustaa. Tämä koskee nykyoloja, joissa rahan tosiasialliset käyttömahdollisuudet rajoittuvat paljolti kulutustavaroiden ostoon. Tämän kulutustavaramarkkinoiden inflaatiopaineen rauhoittuminen riippuu paljolti siitä, onnistutaanko väestön rahavarojen käyttömahdollisuuksia kehittämään eli onnistutaanko luomaan myös muita markkinoita.

Nykytilanteessa hintavalvontaa on esitetty tiukennettavaksi ainakin tilapäisesti. Hallituksen esityksiä eräiden harvinaisienkaan elintarvikkeiden hinnankorotuksista ei ole hyväksytty.⁹⁹ Päivittäistavaroiden vähittäishintoja ollaan jäädyttämässä ainakin vuoden 1990 ajaksi ja sitoutumista peruselintarvikkeiden kiinteisiin vähittäishintoihin on yhä vähemmän kyseenalaistettu.¹⁰⁰ Periaatteessa talousuudistuksen pitkän ajan tavoitteena on yritysten tulosvastuuajatuksen mukaisesti kannattavuus, minkä toteutumista hinnanasetanta on rajannut jo ennestään.¹⁰¹ Hinnanasetannan laajempi vapauttaminen luonnollisesti kiihdyttäisi inflaatiota niin kauan kuin kilpailu ei toimi.

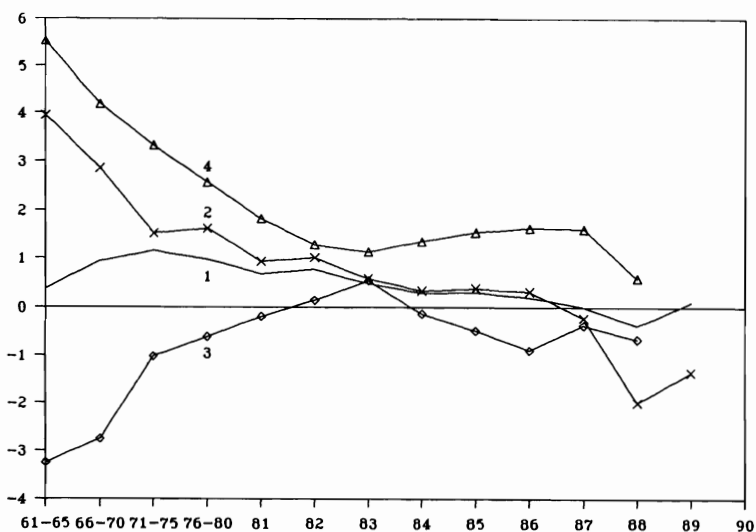
Toisaalta vähittäishintojen nousupaineita lisäävät tulossa olevat viralliset tukku- ja tuottajahintojen korotukset. Mikäli energian hintojen korotukset toteutuvat kaavaillun suuruisina, muuttuu eri teollisuudenalojen suhteellinen kannattavuus, vaikka energian ja polttoaineiden osuus teollisuuden tuotantokustannuksista on vain 7 %. Lisäksi teollisuuden muiden tuottajahintojen, rakentamishintojen, maatalouden tuottajahintojen sekä kuljetustariffien on määrä nousta vuoden 1991 alkuun mennessä.¹⁰² Hintoja ja hintamekanismia koskevista muutoksista on näin muodostumassa vaiheittainen, osin hallinnollinen ja osin kilpailun puutteeseen pohjautuva prosessi, joka ylläpitää avointa, ainakin kohtuullista inflaatiota.¹⁰³

7 Talouden rakennepolitiikka ja keskeiset alat

Neuvostoliiton talouden toimialarakenne on muuttunut hitaasti, ja muutos on vaimentunut vähitellen. Tultaessa 1980-luvulle kehityksen tahti tuotannon eri aloilla on käynyt yhä tasasuhtaisemmaksi.

Työvoimaa on jatkuvasti sijoittunut yhä enemmän materiaalisen tuotannon ulkopuolisille aloille (mm. koulutukseen, tieteeseen ja terveydenhoitoon) (kuvio 18). Työvoiman siirtyminen tuotannosta kuitenkin hidastui 1970-luvulla tuotannon vaikeutuessa, ja nykyään materiaalisen tuotannon aloilla työskentelee edelleen vajaat 3/4 työvoimasta. Tuotantosektorin huomattavin kehityspiirre on maataloustyövoiman jatkuva väheneminen. Merkittävistä aloista vain kuljetusalan työntekijämäärä on kasvanut selvästi aina 1980-luvun puoliväliin asti. Tämän alan työntekijöiden määrä on kasvanut uusien kuljetusmuotojen myötä sekä siksi, että rautateiden kuljetusongelmia on ratkottu lisäämällä työvoimaa. Neuvostoliitto on nykyäänkin varsin maatalousvaltainen talous, joka on panostanut hyvin vähän kauppaan ja palveluihin.

KUVIO 18. TYÖVOIMAN MÄÄRÄN MUUTOKSET TALOUDEN PÄÄALOILLA, %

- 1 Materiaalisen tuotannon alat yhteensä
- 2 Teollisuus
- 3 Maatalous
- 4 Materiaalisen tuotannon ulkopuoliset alat

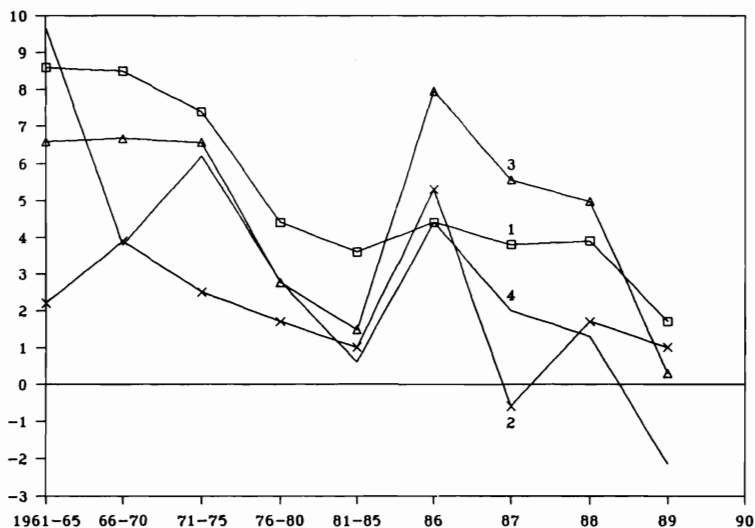
Teollisuus aikaansaa 45 % Neuvostoliiton materiaalisesta kansantulosta ja noin 40 % bruttokansantuotteesta. Maatalous saa aikaan 20 % materiaalisesta kansantulosta ja noin 15 % bruttokansantuotteesta.¹⁰⁴ Talouskehitykseen nämä tuotannon pääalat vaikuttavat eri tavoin. Teollisuus, jonka tuotanto kehittyi suhteellisen tasaisesti, määrää talouskehityksen suunnan. Poikkeamat tästä puolestaan johtuvat ennen kaikkea maataloustuotannon heilahteluista sekä myös investointien ja sitä kautta rakennustoiminnan vaihteluista.

Neuvostoliitossa vallinnut maatalouden omavaraisuus- ja riippumattomuusajattelu on ollut kansantalouden rakennemuutoksia vastaan. Vaikka maataloustyövoima on vähentynyt, maatalouteen on muuten panostettu paljon. Näin Neuvostoliitto on pitkän ajan kuluessa sitoutunut voimakkaasti maatalouteen, joka on ollut hitaimmin kasvava tuotantoala ja hidastanut koko talouskasvua. Toisaalta tällaiseen rakennemuutoksen kuvaan liittyy epävarmuutta, koska virallisten tuotantotilastojen piiloinflaatio-ongelma koskee nimenomaan teollisuutta ja rakentamista.¹⁰⁵

Perestroikaa edeltäneet 10 vuotta olivat joka tapauksessa kaikilla aloilla ongelmalliset (kuvio 19). Teollisuustuotannon kasvu vaimeni lähes jatkuvasti v. 1976 - 82. Maataloustuotanto jäi 1970-luvun puolivälin jälkeen runsaan 1 prosentin kasvu-uralle. Tuotannon vaikeuksien vuoksi kuljetusten ja kaupan kasvu vaimeni. Lisäksi investointien kasvun hillintä hidasti rakentamisen kehitystä.

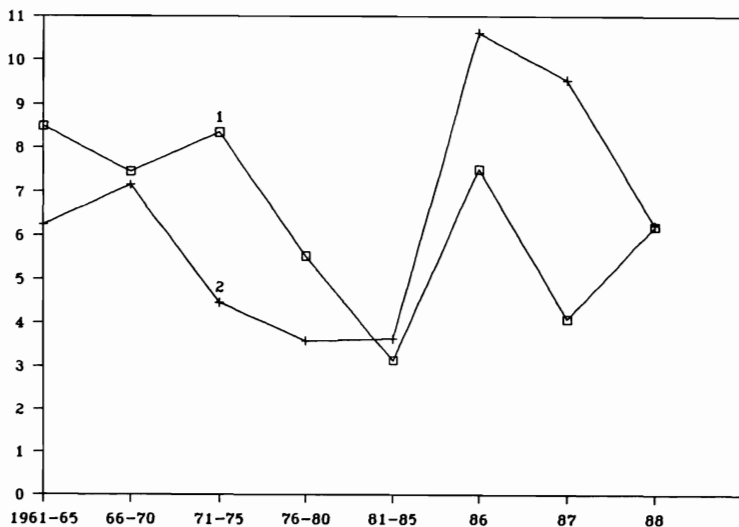
Investoinneissa tuotantotoimintaa on perinteisesti priorisoitu lukuun ottamatta 1980-luvun alkupuolta (tosin alun perin tuotantosektorin piti tuolloinkin olla etusijalla) (kuvio 20). Ennen 1980-lukua Neuvostoliitto harjoitti nykyistä selkeämmin omaa rakennepolitiikkaa, ja tuolloin investointien painopistealat muuttuivat. Omat prioriteettikautensa on ollut niin maataloudella (1961 - 75), rakennustoiminnalla (1966 - 80) kuin kuljetuksillakin (1961 - 65, 1971 - 84). Teollisuus jäi vastoin suunnitelmia muita aloja huonompaan asemaan 1970-luvun puolivälistä alkaen ja sai osakseen vähän enemmän huomiota vasta 1980-luvulla talouskasvun hidastuttua pahoin. 1980-luvulla ainoa kansantalouden pääaloja koskeva selvä muutos on ollut havahtuminen asuntopulaan.

KUVIO 19. TUOTANNON VOLYYMIN MUUTOKSET TALOUDEN PÄÄALOILLA, %

- 1 Teollisuuden bruttotuotannon volyyymi
 - 2 Maatalouden bruttotuotannon volyyymi
 - 3 Rakentamisen volyyymi
 - 4 Tavarakuljetukset (lastattu määrä)
- Viisivuotiskausina jakson keskiarvon vuotuinen prosenttimuutos edellisen jakson keskiarvosta

KUVIO 20. KIINTEIDEN TUOTANTOINVESTOINTIEN JA MUIDEN INVESTOINTIEN VOLYYMIN MUUTOKSET, %

- 1 Investoinnit materiaalisen tuotannon aloille
 - 2 Investoinnit muille aloille
- Viisivuotiskausina jakson keskiarvon vuotuinen prosenttimuutos edellisen jakson keskiarvosta

Viisivuotiskausina 1976 - 85 merkittävästi pienentynyt investointien kasvu, eri alojen välinen kilpailu tästä niukentuneesta lisäyksestä, useat keskeneräiset hankkeet, uudet akuutit tarpeet sekä kärjistynyt epävarmuus panosten saannissa johtivat siihen, että investointien painopistealueiden määrittely oli vuosittain varsin tempoilevaa. Näin omaehtoisen rakennepolitiikan sijasta syntyi pikemminkin tilanteita, joissa pyrittiin selviytymään pakottavissa oloissa.

Yksi neuvostotalouden perestroikan tavoite on vauhdittaa talouden rakennemuutosta jalostavan teollisuuden ja palvelujen suuntaan. Palvelut ovat kehittyneet odotusten mukaisesti. Työvoiman varsin nopea väheneminen teollisuudesta, maataloudesta ja kuljetuksista on ylittänyt odotukset. Teollisuuden ja maatalouden tuotanto eivät sitä vastoin ole toistaiseksi osoittaneet pysyviä elpymisen merkkejä aiemmasta. Tähän mennessä rakennemuutos on selvimmin näkynyt investointien myötä lisääntyneenä rakennustoimintana, mikä on myös kasvattanut rakennustyövoiman määrää.

Tällä hetkellä Neuvostoliiton talouspolitiikan liikkumavara pitkän aikavälin kasvuperustan luomisen ja lyhyen aikavälin pakottavien tarpeiden välissä on vähentynyt. Tämä korostuu erityisen selvästi investointipolitiikan käännteissä, jotka ovat olleet nopeita, jos ajatellaan Neuvostoliiton talouden kokoa ja talousmekanismin hidasliikkeisyyttä. Vuosiin 1986 - 89 mahtuu kolme painotukseltaan hieman erilaista vaihetta:

- Nykyisessä viisivuotissuunnitelmassa tuotantosektoria oli alun perin määrä hieman priorisoida. Painopisteiksi asetettiin erityisesti koneenrakennus sekä lisäksi talouden energia- ja raaka-aineperusta, elintarvikkeet ja kulutustavarat sekä asuminen siihen liittyvine palveluineen. Tuotantosektorin suosimisen ohella tarkoituksena oli jo tuolloin muuttaa myös pitkään vallinnutta ajattelua, jonka mukaan sosiaaliseen toimintaan on panostettu se, mitä on jäänyt jäljelle tuotannon kehittämistarpeilta.

- Asunto-ongelman ratkaisemisessa kuluva viisivuotiskauden alkuperäinenkin tavoite merkitsi jo selvää rakentamisen kiihtymistä, mutta jo vuonna 1986 tavoitetta lisättiin. Rakennettujen asuntojen määrä nimittäin väheni lähes yhtäjaksoisesti v. 1967 - 82. Kaupunkilaisperheistä yli 15 % ei v. 1987 asunut omassa, erillisessä asunnossa. Asunto-ohjelman päämääränä on taata jokaiselle perheelle erillinen asunto vuoteen 2000 mennessä.¹⁰⁶
- Elintarvike- ja kulutustavarapulan kärjistyttyä v. 1987 - 88 päällimmäisiksi ovat nousseet kiireelliset investoinnit näiden alojen tuotantoon sekä elintarvikkeiden varastointiin.

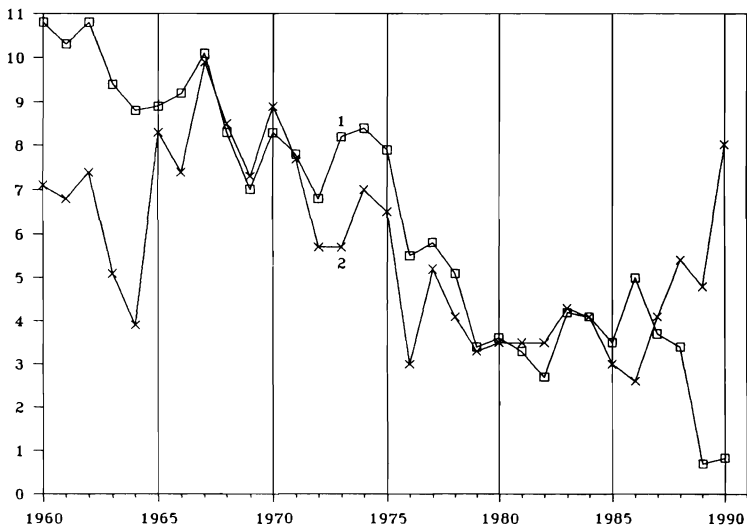
Neuvostoliiton investointipolitiikka on siis perestroikan vuosina saanut alun perin kaavailtua sosiaalisemman painotuksen. Investointeja tuotantosektorin ulkopuolelle on lisätty huomattavasti ja viime vuosina Neuvostoliitossa on rakennettu asuntoja asukasta kohden paljon muihin SEV-maihin ja useimpiin länsimaihin verrattuna. Kuitenkin näiden julkisten painopistealueiden varjossa investoinnit energian ja eräiden raaka-aineiden tuotantoon ovat kasvaneet huomattavasti. Näiden kahden suuren kohteen rinnalla investoinnit koneteollisuuteen ovat vastoin alkuperäistä tavoitetta jääneet hyvin toissijaiseen asemaan. Tuotantoalojen kannalta lähivuosien pääomahuolto on muodostumassa hyvin niukaksi, kun Neuvostoliitto on kokonaisinvestointien kasvua jarruttaessaan edelleen lisäämässä sosiaalisten kohteiden rakentamista ja vähentämässä tuotantoalojen investointeja.

Neuvostoliitto on jälleen joutunut siirtämään huomiota talouden rakennepoliittisista tavoitteista nykyhetken ja lähimpien vuosien kysymysten hoitoon. Aiempaan nähden uutta on se, että monet resurssitarpeet ovat nousseet pintaan hyvin nopeasti ja julkisesti erilaisina huutavina ongelmina. Lähivuosien kulutushuolia lukuun ottamatta ongelmien mittasuhteista ja tärkeysjärjestyksestä voi olla vaikea aikaansaada yhteisymmärrystä. Ajan myötä Neuvostoliiton talouspolitiikan tekijät joutuvat pohtimaan, miten kohdistaa niukkoja nykyresursseja teknologian kehittämiseen, energian tuotantoon, asumiseen, terveydenhoitoon ja ympäristönsuojeluun.

7.1 Teollisuus

Neuvostoliiton teollisuus on rakenteeltaan varsin tuotantoon orientoitunutta. Toisaalta varsinaisten tuotantovälineiden kuten koneiden ja laitteiden osuus teollisuuden bruttotuotannosta on karkeasti noin 10 %, koska tuotannosta 60 % muodostuu materiaaleista ja puolivalmisteista sekä alle 10 % puolustuskalustosta.¹⁰⁷ Investointeja suosivan politiikan mukaisesti tuotantotavaroiden tuotanto on kasvanut kulutustavaroiden tuotantoa nopeammin lähes koko sodanjälkeisen ajan (kuvio 21). 1980-luvun alkupuoliskon investointeja vaimentava linja johti ensi kertaa kulutustavaratuotannon hieman tuotantotavaroiden tuotantoa nopeampaan kasvuun.

KUVIO 21. TUOTANTO- JA KULUTUSTAVAROIDEN TUOTANNON VOLYYMIN KASVU, %

1 Tuotantotavaroiden bruttotuotanto

2 Kulutustavaroiden bruttotuotanto

Tuotannon kasvu v. 1990 perustuu talouden vuosisuunnitelmaan.

Ylivoimaisesti nopeimmin kasvaneita teollisuudenaloja ovat koneenrakennus ja kemian teollisuus. Suhteellisesti hitaimmin on kehittynyt perusteollisuus niin tuotantovälineiden (metsä- ja polttoaineteollisuus, metallurgia) kuin kulutustarpeiden osalta (elintarviketeollisuus ja kevyt teollisuus, joka vastaa tevanake-teollisuutta).¹⁰⁸ Neuvostoliitto on jo pitkään pyrkinyt muuttamaan teollisuuttaan yhä enemmän jalostavaksi. Myös teollisuuden sisäinen rakennepolitiikka häiriintyi 1970-luvun puolivälistä alkaen, koska energia- ja raaka-ainelojen tuotanto vaikeutui tuntuvasti. Esimerkiksi jo 1960-luvulla käynnissä ollut kemian teollisuuden kehittäminen joutui väistymään pitkäksi aikaa.

Perestroika on vähentänyt työvoimaa kaikilta teollisuudenaloilta ilman, että tuotannon kehitys olisi näkyvästi kärsinyt. Sen sijaan teollisuusinvestointien kehitys on - kuten 1970-luvun puolivälin jälkeen muutoinkin - ollut edelleen pääpiirtein tempoilevaa, eikä teollisuustuotannon rakenteessa ole vielä alkanut näkyä merkkejä aiempaa selkeämmästä käänteestä jalostavien alojen hyväksi.

Investointien kasvun kiihdyttämisestä huolimatta viisivuotiskaudella 1986 - 90 kulutustavaratuotannon suhteellisesti nopeamman kasvun on ollut määrä jatkua, koska tuotannossa materiaalien säästötavoitteet ovat tiukat. Kulutustavaratuotanto sekä sen pääomahuolto jäi perestroikan alkuvaiheessa vielä selvästi tuotantotavaroiden tuotantoa vähemmälle. Talouspolitiikan nykypainotus merkitsee kuitenkin kestokulutustavara-tuotannon sekä pitkään laiminlyödyn kevyen teollisuuden nopeutuvaa kasvua. Samalla tuotantovälineiden tuotantoon kaavaillaan ennennäkemättömän vähäistä kasvua. Neuvostoteollisuuden olisi siis pakko tehostaa materiaalien ja pääoman käyttöä nopeasti, jotta lopputuotteiden tuotanto ei häiriintyisi. Tässä suhteessa Neuvostoliitto on ottamassa riskiä myös melko lyhyen ajan kasvun kannalta.

7.1.1 Energiantuotanto

Neuvostoliitto on maailman johtava energian tuottaja. Raakaöljyn ja etenkin maakaasun tuottajana maan merkitys on kasvanut jatkuvasti 1970-luvun alusta. Neuvostoliitto on ollut energiaomavarainen ainakin 1960-luvun alusta, ja sen energiantuotanto on nykyään 20 % omaa kulutusta suurempi.

Energiantuotanto on osoittautunut hyvin merkitykselliseksi Neuvostoliiton talouskasvulle. Se kasvoi kivuttomasti aina 1970-luvun puoliväliin, minkä jälkeen polttoainetuotannon ongelmat vaikeuttivat koko talouden toimintaa lähes 10 vuoden ajan (taulukko 8).

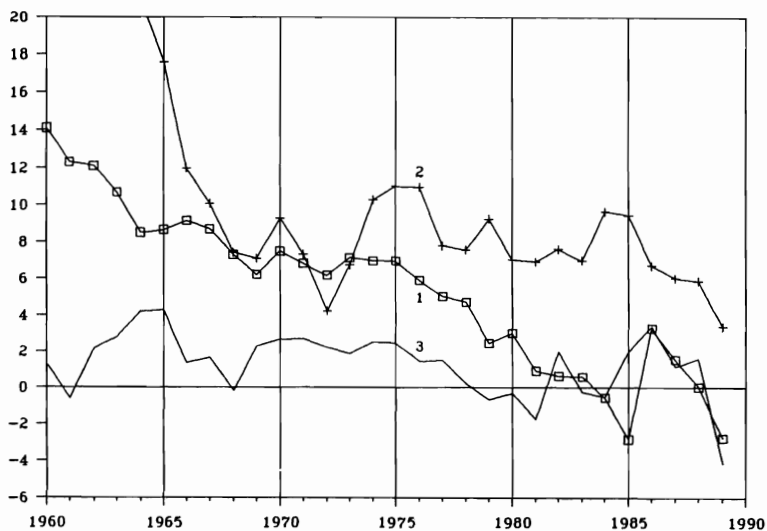
TAULUKKO 8. ENERGIAN TUOTANTO JA KULUTUS

	Energian tuotanto			Energian kulutus		
	Yht.	Poltto- aineet	Sähkö	Yht.	Sähkön ja lämmön tuotan- nossa	Tuotan- nossa
Määrän vuotuiset muutokset, %						
1961-65	6.7	6.9	11.6	5.8	9.0	4.1
66-70	4.7	4.8	7.9	4.5	6.2	3.4
71-75	5.1	5.2	7.0	4.8	6.0	3.9
76-80	3.9	3.8	4.5	3.4	4.0	2.9
81-85	2.1	1.8	3.6	2.4	2.9	1.9
86-88	3.3	3.3	3.4	2.2		
86	4.1	4.5	3.5	1.8	2	1
87	3.1	3.0	4.1	3.3	5	1
88	2.8	2.5	2.4	1.5		
89		-0.6	1.0			

Energiaongelmaan havahduttiin maan korkeinta johtoa myöten pikaisesti. Aiempaa vähäisempää investointien kasvua oli pakko suunnata energia-alalle, ja muut teollisuudenalat jäivät etenkin 1980-luvun alkupuolella täysin toissijaiseen asemaan. Myös alan työvoimaa lisättiin monien vuosien ajan. Energiantuotanto oli kuitenkin siirtymässä yhä kylmemmille, etäisemmille ja infrastruktuuriltaan kehittymättömämmille alueille ja jäi koko ajan jälkeen tavoitteista.

Neuvostoliiton energiantuotannon kehitys määräytyy käytännössä kolmen polttoaineen eli raakaöljyn, maakaasun ja hiilen tuotannon mukaan (kuvio 22). Hiilen ja raakaöljyn tuotanto jäivät 1970-luvun lopulla pahoin tavoitteista, jotka olivat jo tuolloin lähes samat kuin nykyiset vuoden 1990 tavoitteet. Näitä vähäisemmät 1980-luvun alkupuoliskon tavoitteet osoittautuivat niin ikään liian suuriksi. Sen sijaan maakaasun tuotanto on kasvanut jatkuvasti hyvin nopeasti ja häiriöttä. Sähkön tuotanto kärsi ensi alkuun melko tavalla polttoainetuotannon vaikeuksista. 1980-luvun alkupuolella sähkön tuotannon kasvua ylläpidettiin lisäämällä polttoaineiden tuontia ja rakentamalla ydinvoimaa nopeasti.

KUVIO 22. POLTTOAINEIDEN TUOTANTOMÄÄRIEN MUUTOKSET, %

- 1 Raakaöljy
- 2 Maakaasu
- 3 Hiili

Kuluvalla viisivuotiskaudella energiantuotannon kasvua on ollut tarkoitus kiihdyttää hieman, ja ala on ollut edelleen yksi selvimmän priorisoituja Neuvostoliiton investointisuunnitelmissa. Tätä edellyttävät talouden kasvutavoitteiden ohella mittava asuntorakennusohjelma sekä mahdollisesti halu varmistaa, etteivät vuosien 1976 - 85 kokemukset toistu. Ala on pidetty kaikkein tiukimmin keskusjohdon valvonassa pakollisiin tuotantotavoitteisiin täysin verrattavien valtiontilausten avulla ja investoinneista ei tuotannon ylläpitämisessä ole tingitty. Energiantuotanto onkin elpynyt perestroikan vuosina. Raakaöljyn ja hiilen tuotanto ovat kasvaneet ennakoitulla tavalla hitaasti. Maakaasun tuotanto on edelleen kasvanut nopeasti ja maakaasu on jo syrjäyttänyt öljyn tärkeimpänä energianlähteenä.

Sähkön tuotannon kasvu on hieman vaimentunut viime vuosina. Sen riippuvuutta polttoainetuotannosta ja voimakkaasti vaihtelevasta vesivoimaloiden tuotannosta on ollut tarkoitus vähentää uuden ydinvoiman avulla. Nykyisessä viisivuotissuunnitelmassa odotettiin 2/3 sähkön tuotannon lisäyksestä alun perin saatavan ydinvoimasta ja ydinvoiman osuuden kasvavan viidennekseen sähkön tuotannosta. Neuvostoliitolla oli v. 1988 rakenteilla lähes 30 ydinreaktoria eli 1/4 maailman rakenteilla olevasta kapasiteetista.¹⁰⁹

Neuvostoliiton energiapolitiikka on voimakkaissa ristipaineissa. Maan energiantuotanto on viime vuosina kasvanut vähän omaa kulutusta nopeammin. Neuvostoliitto on tinkinyt energiaohjelmastaan ainakin lyhyeksi ajaksi siten, että ydinvoiman rakentamistavoitteita on karsittu.

Toisaalta Neuvostoliitto on joutumassa piankin niukkaan energiatilanteeseen. Energiantuotanto on jälleen alkanut vaikeutua huomattavasti, ja erityisesti raakaöljyn tuotanto on vähentynyt vuoden 1988 kesästä lähtien. Maan ylin johto on varoittanut energiatilanteen huononemisesta.¹¹⁰ Joka tapauksessa valtion budjetista rahoitettavia energiantuotannon investointeja ollaan vähentämässä voimakkaasti jo v. 1990. Vaikka kaavailut energian kotimaisten hintojen korotukset lisäävät energiantuottajien tuloja, joilla ne voivat itse rahoittaa investointejaan, kokonaisinvestoinnit energiantuotantoon todennäköisesti vähenvät.¹¹¹

Energiantuotannon vaikean ennakoitavuuden ja sen ilmeisen kalleuden tulisi kohdistaa huomio energian kotimaisen kulutuksen hillintään. Tähän suuntaan voidaan edetä jonkin matkaa energian kotimaisten hintojen suurten korotusten avulla, mikäli yritysten tulosvastuu saadaan todella toimimaan. Tämän lisäksi tuotantokaluston, kuljetusvälineiden ja asuntojen muuttaminen energiaystävällisemmiksi vaatisi investointeja, mutta niitä ei ole liiemmin näköpiirissä.

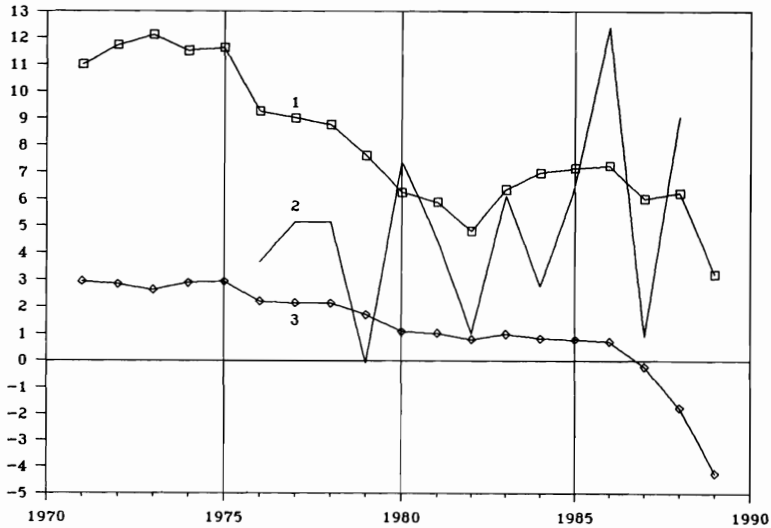
Pitkän aikavälin arvioissaan Neuvostoliitto odottaa energiantuotantonsa kasvun vaimenevan. Neuvostoliiton tähän mennessä todetut öljyvarannot riittävät nykyisellä tuotantovauhdilla ja -tekniikalla useimpien arvioiden mukaan 15 - 20 vuodeksi.¹¹² Sen sijaan Neuvostoliitossa on vajaat 40 % maailman todetuista maakaasuvaroista,¹¹³ ja maakaasu riittää nykyisellä tuotannolla 50 - 60 vuodeksi. Maakaasun ohella hiilen aseman on määrä vahvistua maan energiatuotannossa vuoden 2000 jälkeen.¹¹⁴

Varovaisten tuotanto-odotusten vuoksi energian tarvetta on 1990-luvulla määrä tyydyttää yhä tehokkaammalla energian käytöllä. Erityisesti ilman uusia energiainvestointeja energiasta on muotoutumassa neuvostotalouteen hyvin potentiaalinen kasvurajoite, jos oletetaan, että Neuvostoliiton on vaikea supistaa energian vientiään merkittävästi.

7.1.2 Koneenrakennus

Koneenrakennus, neuvostoteollisuuden ykköskasvualue, ei säästynyt niukkuuden vaikutuksilta perestroikaa edeltäneenä aikana (kuvio 23). Viime vuosikymmenen vaihteessa ala kärsi mm. metallurgian tuotannon hitaasta kasvusta. Aiemmin selvästi teollisuuden keskiarvoa nopeampi koneenrakennusinvestointien ja -työvoiman kasvu vaimeni lähelle muun teollisuuden keskiarvoa 1980-luvun alussa. Viisivuotiskausien 1976 - 85 aikana koneenrakennukseen suunniteltiin kohdistettavan yli kolmannes valtion investoinneista, mutta osuus jäi noin 10 prosenttiin energiantuotannon pakottavien investointien edessä.

KUVIO 23. KONEENRAKENNUSTEOLLISUUDEN KEHITYS

- 1 Bruttotuotannon volyymin muutokset, %
 2 Investointien volyymin muutokset, %
 3 Työvoiman määrän muutokset, %

Kun energiantuotannon ongelmat olivat helpottuneet ja Neuvostoliiton nykyjohto oli asettanut talouden keskeisimmäksi tavoitteeksi teknisen modernisoinnin ja tehokkuuden, koneenrakennus asetettiin nykyisen viisivuotissuunnitelman avainalaksi. Modernisointia tarvitsevaksi todettiin sekä itse koneenrakennus että sitä kautta koko talous. Koneenrakennusalan omaan modernisointiin arvioitiin tarvittavan noin 40 % alan tuotannosta.

Koneenrakennuksessa on korostettu automaation ja elektroniikkateollisuuden sekä tuotteiden laadun kehitystä. Toisaalta koneenrakennus tuottaa yli 10 % kulutustavaroista, ja alalle annettiinkin selvä tehtävä lisätä nopeasti myös kestokulutustavaroiden tuotantoa. Virallisten neuvostoliittolaisten määrittelyjen mukaan noin 30 % alan sarja-valmisteisesta tuotannosta vastasi maailmanmarkkinoiden tasoa v. 1985. Tavoitteena on ollut lisätä tämä osuus 80 - 95 prosenttiin vuoteen 1990 mennessä.

Panostaminen koneenrakennukseen on perestroikan käännteiden myötä jäämässä melko vähälle. Siihen nähden koneenrakennus on kyennyt pitämään yllä melko hyvää tuotannon kasvua. Toisaalta erityisesti koneenrakennus on saanut yhä tiuhemmin arvostelua tuotantolukuihin sisältyvästä hinnannoususta, ja fyysiset tuotantotilastot antavat keskeisiltä osiltaan kuvan hitaasta kehityksestä. Lisäksi tuotteiden laatu on ollut viime aikoina varsin pysyvän kritiikin kohteena.

Talouspolitiikan sosiaalisen painotuksen rinnalla Neuvostoliiton talouspolitiikan tekijät ovat jatkuvasti korostaneet sitä, että koneenrakennus ja kehittynyt teknologia ovat painopisteitä. Tuotantokaluston tuotannon todellinen asema painopisteenä on epävarma, koska talouspolitiikka on lähivuosina kulutusta lisäävää sekä investointeja ja puolustusta vähentävää. Näin koneenrakennusalan sisäinen rakenne on muuttumassa. Painoa saa kestokulutustavaroiden tuotanto, jonka osuus alan tuotannosta on tähän asti ollut runsaat 10 %. Siviilikoneenrakennuksen resursseja on puolestaan lisäämässä se, että puolustuskaluston tuotantoa vähennetään. Neuvostoliittolaisten tietojen pohjalta on arvioitavissa, että v. 1981 - 85 puolustuskaluston tuotantoon kohdistettiin karkeasti puolet koneenrakennusalan investoinneista. Toisaalta viimeaikaiset tiedot viittaavat siihen, että nykyään puolustuskaluston valmistamiseen on sitoutunut noin 30 % koneenrakennusalan pääomasta. Puolustusteollisuuden muuttaminen tuottamaan etenkin kulutustavaroita eli ns. konversio vaatii toisaalta investointeja. Tästä syystä konversio vaikuttaa muuhun tuotantoon neuvostoviranomaisten arvioiden mukaan havaittavammin vuoden 1990 jälkeen. 115

7.2 Maatalous

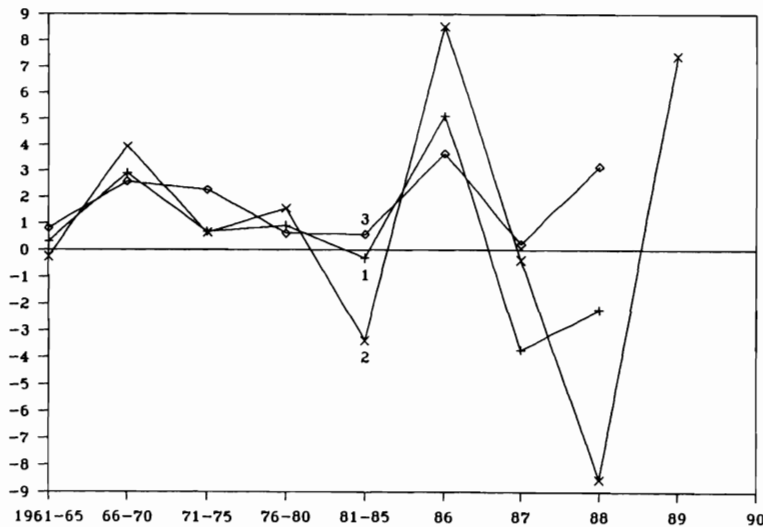
Maatalous on neuvostotalouden kiperimpiä ja moniongelmaisimpia aloja. Keskitettyjen ja yhtenäisten tuotantotapojen soveltaminen on ollut ongelmallista ilmeisesti siksi, että maatalouden luontaiset edellytykset vaihtelevat paljon maan eri osissa. Lisäksi maatalouden monien tuotantopanojen käytössä syntyy helposti keskinäistä epäsuhtaa. Neuvostoliiton maataloustuotanto on suhteellisen tehotonta ja melko heilahtelevaa eikä toistaiseksi riitä kattamaan maan omaa kulutusta.

7.2.1 Maataloustuotanto ja sen panokset

Neuvostoliitossa kauan laiminlyötyä ja jälkeenjäänyttä maataloutta ryhdyttiin kehittämään nopeasti 1960-luvulla. Investoinnein tavoiteltu nykyaikaistaminen jatkui voimakkaana lähes 1970-luvun loppuun. Tämä näyttikin aluksi tehoavan, kun 1960-luvun loppupuolella sekä kasvinviljely että karjataloustuotanto elivät nousukauttaan. Sen jälkeen ensin viljelytuotannon ja hieman myöhemmin karjataloustuotannon kasvu asukasta kohden lähes pysähtyi (kuvio 24).

Maatalouden koneistuessa liikatyövoimaa vapautui aluksi nopeasti, mutta maataloustuotannon kehityksen hidastuessa työpanoksen määrä oli melko vakaa. Työpanos vakiintui siten, että työvoimaa irtosi maataloudesta yhä vähemmän ja maataloustyöntekijän työaika pidentyi vähitellen. 1980-luvun alkupuolella merkittävä osa maataloustyöntekijöiden palkoista nousi tuotavuuden hitaasta kasvusta huolimatta varsin lähelle kansantalouden muiden alojen keskiarvoa. Kun muita tuotantopanoksia on samalla lisätty paljon, on maatalousomavaraisuuteen pyrkiminen tullut Neuvostoliitolle kalliiksi.¹¹⁶

KUVIO 24. MAATALOUSTUOTANNON KASVU ASUKASTA KOHDEN, %

- 1 Kasvinviljelyn bruttotuotannon volyyymi
- 2 Viljan tuotantomäärä
- 3 Karjatalouden bruttotuotannon volyyymi

Viisivuotiskausina jakson keskiarvon vuotuinen prosenttimuutos edellisen jakson keskiarvosta

Nimenomaan kasvinviljelyyn uhratut resurssit ovat olleet mittavia, vaikka ilmasto on melko epäsuotuisa maataloudelle. Viljelysmaasta suurin osa on vähäsateisilla ja kuivuudesta kärsivillä alueilla.¹¹⁷ Tuotannon lisäämiseksi viljelyä laajennettiin aiemmin epäedullisille alueille, mikä on lisännyt tuotannon herkkyyttä säävaihteluille. Sittemmin kynnösala on tasaisesti lisääntynyt, mutta kylvöala on pienentynyt yhtä mittaa 1970-luvun puolivälistä alkaen. Kylvöalan väheneminen on koskenut nimenomaan viljakasveja. Yhtenä syynä kylvöalan pienemiseen on ollut se, että huonotuottoisimpien maiden viljelystä on ollut pakko luopua maan köyhtymisen ja vesitalousongelmien takia.¹¹⁸

Maatalousinvestointien kasvua on hillitty selvästi 1980-luvulla. Eri-tyisesti mittaviksi kasvaneet, osin kampanjaluonteiset maanparannus- ja vesitalousinvestoinnit ovat viime vuosina nousseet arvostelun kohteeksi ja vähentyneet.¹¹⁹ Konetoimituksia maataloudelle on lisätty varsin tasaisesti. Ongelmana tässä on koneiden lyhyt käyttöikä siitä huolimatta, että taloudellisia kannustimia koneiden poistamiseksi käytöstä ei ole ollut. Esimerkiksi traktoreiden ja puimureiden vuotuiset toimitukset maataloudelle ovat pitkään muodostaneet noin 15 % niiden kannasta.

Lannoitusta on lisätty pitkään ja ajoittain hyvin paljon. Tosin mineraalilannoitteita käytetään Neuvostoliitossa edelleen vain 1/3 - 2/3 siitä, mitä Euroopan muissa SEV-maissa ja 1/4 - 1/2 siitä, mitä useimmissa Länsi-Euroopan maissa. Lannoitteet ovat laadultaan heikkoja.¹²⁰ Lannoituksella on kaikkiaan ollut varsin vähäinen vaikutus viljakasvien satoisuuteen, joka Neuvostoliitossa on keskimäärin alle puolet muiden SEV-maiden satoisuudesta. Lisäksi Neuvostoliitossa 1/3 viljakasvien kylvöalasta on satoisuudeltaan puolet maan keskiarvosta.

Varsinkin viljantuotanto vaihtelee huomattavasti vuosittain. Tämä on ongelmallista etenkin sikäli, että Neuvostoliitto ei ole ollut viljao-mavarainen enää 1970-luvun puolivälin jälkeen. Satovaihtelut ovat hieman vähentyneet 1980-luvulla, mutta osin ilmasto-olojen vuoksi ne ovat edelleen melko suuria länsimaiden satovaihteluihin verrattuna. Toisaalta juuri 1980-luvun alkupuolen viljavuodet olivat korkeintaan keskinkertaisia aiempaan nähden. Tämä merkitsi viljantuotannon vähene-mistä sekä myös sitä, että viljan tuonnin lisäämisestä huolimatta myös viljan kokonaistarjonta asukasta kohden väheni.¹²¹

Karjatalouden parempi menestys on perustunut sekä karjan määrän että sen tuoton kasvuun. Karjataloustuotannon ja erityisesti lihan tuotannon lisäyksestä tehtyjä päätöksiä ja ohjelmia on jarruttanut se, että kasvinviljely ei ole pystynyt tyydyttämään kasvanutta rehun tarvetta. Tosin karjan tuottavuuden kasvu perestroikaa edeltävällä ajalla lähes pysähtyi, vaikka rehukasvien kylvöalaa lisättiin hieman ja vaikka rehukasvien tuotanto kasvoi hyvin. Viljatuotteiden matalat ja vakaat vähittäishinnat sekä karjataloustuotteiden nousseet tuottajahinnat ovat tehneet joidenkin elintarvikkeiden rehukäytön yhä kannattavammaksi. Nykyään noin 10 % Neuvostoliiton viljasadosta päätyy suoraan karjan ruokintaan.¹²²

Neuvostoliitto ei ole muuttanut elintarvikeomavaraisuuteen tähtäävää maatalouspolitiikkaansa. Niin vuoden 1982 elintarvikeohjelman, nykyisen viisivuotissuunnitelman kuin ensi viisivuotiskauden kaavailujenkin tavoitteena on kasvattaa elintarvikkeiden tuotantoa.¹²³ Viime vuosina kasvinviljelyn kehitys on kokonaisuutena ollut pysähtynyttä, vaikka viljasadot ovat olleet kohtalaisen hyviä. Sen sijaan karjataloustuotannon kehitys on hieman kohentunut. Elintarvikeohjelman tavoite lisätä eläinkunnan tuotteiden osuutta väestön ruokavaliossa on siten toteutumassa ja osin jo toteutunut. Sitä vastoin kasvien ja hedelmien osuuden lisääminen on vaikeutunut.

Neuvostoliitto on viime vuosina edelleen hillinnyt panostamista maataloustuotantoon ja tinkinyt maatalouden painopisteasemasta nykyisessä viisivuotissuunnitelmassa. Maatalousinvestoinnit ja lannoittaminen ovat lisääntyneet vaimeasti, ja erinäisten maatalouskoneiden toimitukset ja karjan pääluku ovat pienentyneet. Samaan aikaan maataloustyövoima on jälleen alkanut vähentyä nopeammin ja maaseudun väestö on ikärakenteeltaan vanhenemassa. Nyt kun tuotantoalojen kokonaisinvestointeja kaikkiaan karsitaan, maatalousinvestointeja ollaan jälleen lisäämässä.

Toisaalta elintarvikeketjun osalta ollaan kiinnittämässä paljon huomiota alkutuotannon jälkeisiin vaiheisiin. Valtiolle myyty viljan tuotannon osuus, joka pitkän ajan kuluessa on ollut melko vakaa, on pienentynyt viime vuosina. Koska tavanomainen lisätulojen antaminen viljan myyjälle ei enää riittävästi ole houkuttellut myymään viljaa valtiolle, on

päädytty siihen, että kannustimena käytetään mm. tuotantopanosten vastatoimituksia ja ulkomaanvaluuttaa.¹²⁴ Koska maatalosutuotteiden hävikki on peräti 20 - 40 % eri tuotteiden tuotannosta, on pääpaino investointien niukkuutta jaettaessa maataloustuotteiden jalostuksessa, kuljetuksissa ja varastoinnissa.¹²⁵

7.2.2 Maataloustuotannon organisointitavat

Neuvostoliiton maatalous jakaantuu muuta taloutta merkittävämmiin kahteen sektoriin: yhteiskunnallisiin tiloihin (kolhoosit ja sovhoosit yms. yhtymät) sekä yksityiseen maatalouteen (väestön yksityisesti palstoillaan harjoittama tuotanto). Kaikkien keskeisten elintarvikkeiden tuotanto on jatkuvasti keskittynyt yhä enemmän kolhooseihin ja sovhooseihin, vaikka yksityistalouksien osuus on edelleen tuntuva eräiden tuotteiden tuotannossa.

Perimmältään Neuvostoliiton maataloustuotannon organisointi yhteiskunnallisella sektorilla on tähdännyt suurtuotannon etuihin. Keskimäärin sovhoosissa ja kolhoosissa työskentelee 500 henkilöä 10 000 hehtaarin kokoisella tilalla, jossa on vajaat 2 000 karjaeläintä, 50 traktoria, 25 kuorma-autoa ja 15 puimakonetta. Tilojen keskimääräinen työntekijämäärä on pienentynyt 1970-luvun puolivälistä alkaen, ja 1980-luvulla kolhoosien määrä on lisääntynyt huolimatta kolhoosilaisten vähenemisestä.

Tuotannon tehostamiseen ja työntekijöiden kannustamiseen on tähdätty ryhmä- eli prikaatiurakoilla, jotka on otettu käyttöön 1980-luvun aikana. Prikaatiurakassa työryhmä saa käyttöönsä tietyn maa-alan ja tuotantovälineet ja saa itse päättää, kuinka se täyttää sille asetetut tuotantotavoitteet. Myös työtulofensa jaosta ryhmä päättää itse. Prikaatien kautta sovhoosien ja kolhoosien työntekijöistä vajaat 2/3 on jakautunut noin 20 henkilön ryhmiin. Uutta on se, että prikaateista on pyritty tekemään tulosvastuullisia yksiköitä. Nykyään hieman alle puolet maatalouden valtionsektorin työntekijöistä työskentelee ainakin periaatteellisessa tulosvastuussa.

Yksityistilojen osuus maataloustuotannosta on vähittäisestä pienentymisestäään huolimatta edelleen 1/4 ja karjataloustuotannosta 30 %.¹²⁶ Yksityistilojen käytössä on vain vajaat 2 % maatalousmaasta, ja yksityistilat keskittyvät lähinnä karjanhoitoon ja työvoimavaltaiseen viljelyyn. Yksinomaan yksityisessä maataloudessa on 1980-luvulla työskennellyt vajaat 15 % maatalouden työvoimasta, mikä kattaa lähinnä tilallisten perheenjäsenten työpanoksen. Todellinen yksityisen maatalouden työpanosta kuvaava osuus on suurempi, sillä se muodostuu myös päätoimensa ohella yksityispalstoilla työtä tekevien panoksesta. Yksityispalstoja on esitetty olevan kaiken kaikkiaan 36 miljoonaa eli yksi kahdeksaa asukasta kohden.¹²⁷

Yksityistiloilla tuotannon kasvu on ollut hitaampaa kuin kolhooseissa ja sovhooseissa. Yksityisen maatalouden tuotanto kärsii mm. pientuotantoon sopivien koneiden, lannoitteiden ja tuholaismyrkkujen pulasta, mutta voi toisaalta käyttää hyväkseen yhteiskunnallisten tilojen tuotantopanoksia.¹²⁸ Karjan tuotto ja eräiden kasvien satoisuus ovat hieman parempia kuin yhteiskunnallisen sektorin maanviljelyksessä.

Tuotannon hajauttamista elintarvikehuollossa on korostettu virallisissa päätöksissä jo aiemmin.¹²⁹ Kuitenkin myös 1980-luvulla yritysten ja organisaatioiden sivutilojen merkitys on säilynyt varsin pienenä ja väestön yksityistilojen osuus tuotannosta vähentynyt.

Perestroikan maatalouspolitiikka on painokkaasti keskittynyt tuotantotapojen monipuolistamiseen. Maan ja tuotantovälineiden vuokrausta koskevan lain myötä päätösvaltaa ollaan delegoimassa paikallisviranomaisille ja sallimassa periytyviä maanvuokrasopimuksia.¹³⁰ Maatalukuun ottamatta myös yksityinen omistus on mahdollista.¹³¹

Ristipainetta luo se, että niin paikallisviranomaisten kuin keskusjohdonkin piirissä esiintyy yhä käsityksiä, joiden mukaan nimenomaan sovhoosien ja kolhoosien maataloustuotantoa pitäisi kasvattaa investointeja lisäämällä.¹³² Maatalouden perhetilojen piirin laajentamisesta on todennäköisesti muodostumassa pitemmän ajan kysymys kuin osuuskuntien leviämisestä kaupungeissa. Kuitenkin tuotantotapojen kehittäminen näyttäisi lyhyen ajan kestäessä olevan ainoa lisäpanos maatalouden tuotantoportaaseen.

II NEUVOSTOLIITON ULKOMAANKAUPPA JA -RAHOITUS

Neuvostoliitto on aikanaan edustanut taloudellista omavaraisuusajattelua. Maailmanmarkkinoiden suhdanteiden, talous- ja kauppapolitiikan sekä politiikan kautta ulkomaantalous on sittemmin saanut lisää merkitystä sekä Neuvostoliiton reaali- että rahatalouden kannalta.

Ulkomaankaupan merkityksen hahmottamista hieman mutkistaa koti- ja ulkomaankauppahintojen erillisuus. Vientihyödykkeiden kotimaiset hinnat ovat keskimäärin alemmat kuin ulkomaankauppahinnat, ja erityisesti tämä koskee energiaa ja raaka-aineita. Sen sijaan jalostettujen tuotteiden, varsinkin koneiden ja laitteiden kotimaiset hinnat ovat ulkomaankauppahintoja korkeammat. Neuvostoliittolaisten tietojen mukaan viennin osuus (kotimaan hinnoin laskettuna) on viime vuosina ollut 6 - 7 % materiaalisesta kansantulosta (4 - 5 % koko bruttokansantuotteesta) ja 4 % teollisuustuotannosta.¹³³

Tuontituotteet hinnoitellaan Neuvostoliiton sisällä varsin kalliiksi. Tämä koskee sekä tuotanto- että kulutustavaroita. Tuonnin osuus neuvostotaloudessa kasvoi kotimaisin hinnoin laskettuna selvästi viime vuosikymmenen vaihteessa, kun ulkomaankaupan vaihtosuhte parantui merkittävästi. Nykyään tuonnin osuus on yli 10 % materiaalisesta kansantulosta ja noin 10 % bruttokansantuotteesta. Valtion vähittäismyynnin arvosta tuontitavarat edustavat 10 - 15 %:a.¹³⁴ Kotimaisten hintojen mukaisesti laskettuna Neuvostoliiton ulkomaankauppa olisi huomattavan alijäämäistä.¹³⁵

Koti- ja ulkomaisten hintojen välisenä puskurina toimii valtion budjetti. Hintarojen aikaansaama ulkomaankaupan "alijäämä" kotimaisissa hinnoissa on muodostanut ulkomaankaupasta yhden valtion budjetin tulolähteen. Ulkomaantalouden tulojen osuus budjettituloista oli 19 % v. 1985. Vuonna 1990 osuudeksi on kaavailtu 14 %:a. Vastaava menojen osuus on viime vuosina ollut 4 - 6 %. Tätä kautta maailmanmarkkinahintojen muutoksilla on yhteys Neuvostoliiton kotimaantalouden budjettirahoitukseen.

Esimerkiksi viennin ja tuonnin hintarojen vuoksi energian maailmanmarkkinahinnan nousu 1970-luvun alkupuolelta lähtien kasvatti nettomääräisesti valtion budjettituloja. Ensinnäkin valtion budjettiin ulko-

mailta tulleet vientitulot kasvoivat kotimaisille vientituottajille maksettavien hintojen pysyessä ennallaan. Toiseksi vientitulojen kasvaessa tuontia voitiin lisätä, mikä tuonnin korkeiden kotimaisten hintojen vuoksi merkitsi suurempaa lisäystä kotimaasta tuleviin tuonnin budjettituloihin kuin valtion budjetista ulkomaille maksettaviin tuontimenoihin. Energian maailmanmarkkinahinnan romahdus v. 1986 on puolestaan merkinnyt väheneviä budjettituloja sekä viennistä että tuonnista.

8 Ulkomaankaupan kehitys ja rakenne

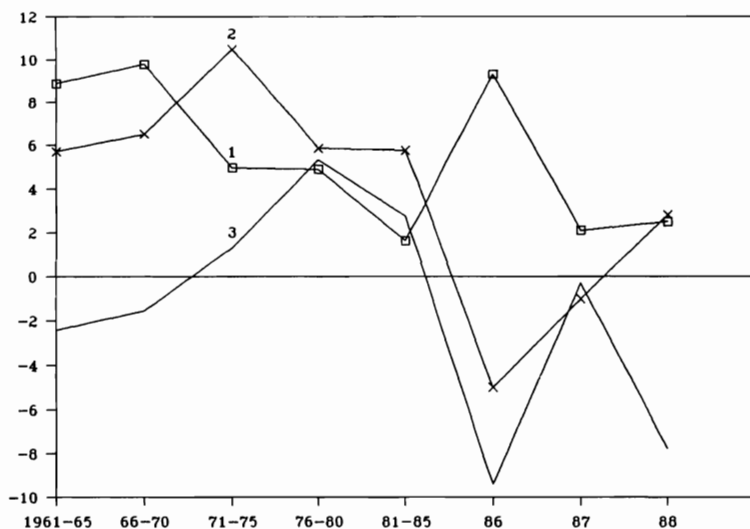
8.1 Vienti- ja tuontipolitiikka

Neuvostoliiton ulkomaankaupan kehitys nopeutui merkittävästi energian maailmanmarkkinahintojen noustessa 1970-luvulla, jolloin vientihintojen nousu aikaansai suurimman osan viennin arvon kasvusta (kuvio 25). Energian toinen hinnannousuaalto sekä 1980-luvun alkupuoliskolla tapahtunut energian päähinnoitteluvaluutan, USA:n dollarin, kurssin nousu johtivat siihen, että viennin arvo kasvoi yhä enemmän vientihintojen nousun varassa. Energian hintojen nousun aiheuttama kansainvälisen inflaation kiihtyminen söi vajaat puolet Neuvostoliiton vientitulojen arvon kasvusta. Kuitenkin Neuvostoliiton ulkomaankaupan vaihtosuhte parani v. 1971 - 85 peräti 60 %. Vaikka viennin määrää lisättiin enää varsin vähän 1980-luvun alkupuolella ja tuontimääriä kasvatettiin nopeasti, tämä ei säästänyt taloutta kasvun hidastumiselta.

Energian maailmanmarkkinahinnat puolestaan romahtivat aivan viisivuotiskauden 1986 - 90 alussa. Vientivolyymien kääntymisen kasvuun on paikannut vientitulojen menetyksiä selvästi, mutta silti tuontia on jouduttu sopeuttamaan muuttuneeseen tilanteeseen heti vuodesta 1986 alkaen. Tähän nähden kotimainen talouskasvu on perestroikan aikana ollut verrattain hyvää.

Koska Neuvostoliiton viennin kasvu perustui suurelta osin energian hintaan, viennin rakenne muuttui yksipuoliseksi (taulukko 9). Tällöin tarjontaa voitiin pitää mahdollisimman paljon kotimaista pulaa helpotamassa. Samalla neuvostoteollisuuden oli helppo eristyä yhä enemmän ulkomaisten markkinoista.

KUVIO 25. ULKOMAANKAUPAN VOLYYMIN JA VAIHTOSUHTEEN MUUTOKSET, %

- 1 Viennin volyyymi
2 Tuonnin volyyymi
3 Vaihtosuhte

TAULUKKO 9. ULKOMAANKAUPAN RAKENNE

	Koneet ja laitteet	Polttoaineet ja sähkö	Malmi, metallit, metallituotteet	Kemian tuotteet	Metsäteollisuuden tuotteet	Tekstiili- raaka-aineet ja puolivalmisteet	Elin- tarvik- keet ja niiden raaka-aineet	Teolli- set kul- lutus- tavarat	Lukit- telmat- tomat tavarat
Osuudet, %									
Viennin rakenne									
1960	21	16	20	3	6	7	13	3	12
1965	20	17	22	4	7	5	8	2	14
1970	22	16	20	4	7	3	8	3	19
1975	19	31	14	4	6	3	5	3	16
1980	16	47	9	3	4	2	2	3	15
1985	14	53	8	4	3	1	2	2	14
88	16	42	10	4	4	2	2	3	19
Tuonnin rakenne									
1960	31	4	16	6	2	7	13	17	5
1965	33	3	10	6	2	4	20	14	7
1970	36	2	10	6	2	5	16	18	6
1975	34	4	12	5	2	2	23	13	5
1980	34	3	11	5	2	2	24	12	6
1985	37	5	8	5	1	2	21	13	8
88	41	4	8	5	1	2	16	13	10

Kun viennin kasvun rajat sekä energian hinnan että kysynnän varassa on saavutettu, maan nykyinen johto on joutunut kiinnittämään huomiota jalostavan teollisuuden viennin lisäämiseen. Erityiseksi huolenaiheeksi on noussut kone- ja laiteviennin heikentynyt kehitys (taulukko 10). Sitä pyritään kääntämään parempaan paitsi modernisoimalla teollisuutta myös uudistamalla ulkomaankauppajärjestelmää siten, että tuotantolaitoksille ja teollisuusministeriöille annetaan oikeuksia suoraan ulkomaankauppaan sekä vientitulojen osittaiseen käyttöön omien tarpeiden mukaan.*

TAULUKKO 10. KONE- JA LAITEVIENNIN KEHITYS

	Volyymi	Arvo (rp1)
	Vuotuiset muutokset, %	
1971-75	7.9	12.7
76-80	6.2	11.8
81-85	-0.6	5.2
86-88	-0.6	2.5
86	-2	1.4
87	-0.4	3.1
88	0.3	2.5

Viennin monipuolistuminen on pitkän ajan kysymys, ja toistaiseksi perestroika on ehtinyt vaikuttaa hyvin vähän Neuvostoliiton viennin menestykseen. Energian vienti on kasvanut edelleen viennin kokonaisvolyymia nopeammin. Neuvostoliiton tulot kulutustavaroiden viennistä ovat viime vuosina kasvaneet nopeimmin, mikä tuskin voi jatkaa talouspolitiikan lähivuosien painotuksen vallitessa.

Kone- ja laitevientiä on rajoittamassa useita tekijöitä. Neuvostoliiton konetuotanto on kasvanut kaavailtua heikommin. Maan kotimaista investointitavaroiden ylikysyntää ei ole saatu rajoitetuksi, kun tavoiteltu tulosvastuu ei vielä toimi. Konetuotannon laadun parannukset

*Ks. Lainela tässä julkaisussa.

eivät ole toistaiseksi riittäviä ulkomaisen kysynnän lisääntymiseksi laajemmin.¹³⁶ Lisäksi ulkomaankauppajärjestelmän kehittämässä eletään vielä murrosaikaa.

Julkisesti Neuvostoliiton viennin kehittämissä politiikka painottuu siihen, että viennin energia- ja raaka-ainepainotteista rakennetta muutetaan nopeasti teknologiapainotteiseksi. Ulkomaankauppajärjestelmän vähittäistä hajauttamista lukuun ottamatta Neuvostoliitto ei ole liiemmin osoittanut pyrkimyksiä kehittää vientiään muiden kuin teknologisten tuotanto- ja kulutustavaroiden avulla; tätä harjoittavat eräät muut SEV-maat ja melko hiljattain teollistuneet markkinatalousmaat.

Vientitulojaan Neuvostoliitto on käyttänyt erityisesti koneiden ja laitteiden tuontiin. Toisaalta elintarvikkeiden ja niiden raaka-aineiden hankkimiseen on mennyt kasvava osa vientituloista aina 1980-luvun alkupuolelle saakka.

Tuonnin rakennevaihtelut ovat ajan mittaan käyneet varsin nopeiksi. Koneiden ja laitteiden osuus on tyypillisesti kasvanut talouden viisivuotiskausien keskivaiheilla, jonka jälkeen elintarvikkeiden ja kulutustavaroiden tuonti on yleensä lisääntynyt voimakkaimmin. Vuosina 1976 - 85 talouspolitiikan käänteet jyrkensivät näitä vaihteluita huomattavasti. Tuontitehtävien vaihtumisen asettamat vaatimukset ulkomaankaappaorganisaatioiden toiminnan joustavuudelle ja tehokkuudelle olivat yksi syy siihen, että jo tuolloin pyrittiin panemaan alulle ulkomaankaappaorganisaatioiden siirtyminen tulostavastuuseen. Tämän toteuttaminen kuitenkin lykkääntyi myöhempään.¹³⁷

Perestroikan talouspolitiikan muuttuminen on aiheuttanut aiemman tapaisen käänteeseen tuontiin. Vähennettäessä tuontia v. 1986 - 87 kone- ja laitetuonnista tingittiin selvästi vähiten, mitä myös osaltaan tuki maatalouden melko hyvä kehitys. Toisaalta kulutustavaroiden tuonnin määrää on jo lisätty vuodesta 1987 alkaen eli ennen kuin Neuvostoliiton koko talouspolitiikasta tuli selvästi kulutuspainotteista.

Lisääntyvä julkisuus toi v. 1988 - 89 pintaan toistuvia vaatimuksia vähittäiskaupan tarjonnan lisäämisestä tuonnin avulla. Elintason

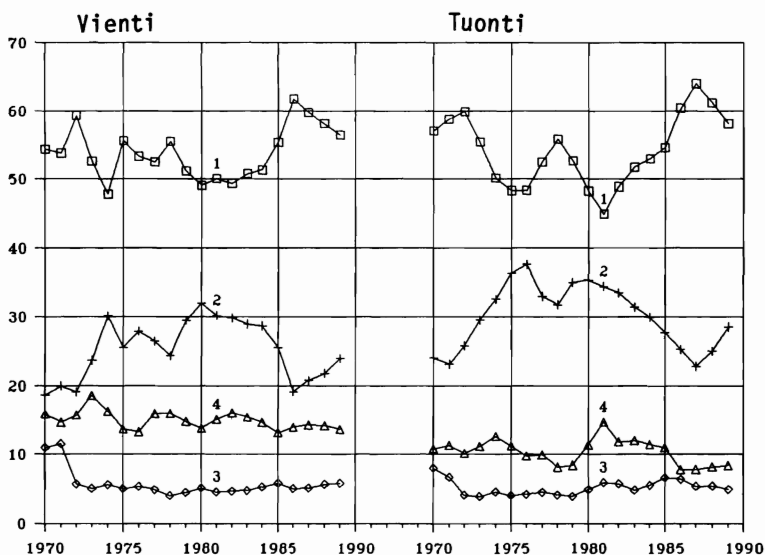
parantamisvaatimusten ohella on esitetty, että kulutustavaramarkkinoita tasapainotetaan tuontitavaroilla, joiden kotimaiset vähittäishinnat voivat olla moninkertaiset ulkomaiseen tuontihintaan verrattuna ja joiden tuonti siten pienentää valtion budjettivajetta.¹³⁸ Ainakin v. 1990 ja todennäköisesti myös lähivuosina Neuvostoliiton tuontipolitiikan painopisteenä ovat sekä valmiit kulutustavarat ja elintarvikkeet että kulutustavara-alojen koneet ja materiaaliset panokset ml. vilja.¹³⁹

8.2 Ulkomaantalouden sektorit

Neuvostoliiton ulkomaankaupassa eri maaryhmien nimelliset osuudet ovat muuttuneet ennen kaikkea energian hintakehityksen myötä. Nykyään osuudet ovat palautuneet suurin piirtein samoiksi kuin ennen öljyn maailmanmarkkinahinnan ensimmäistä nousuaaltoa 1970-luvun alussa (kuvio 26).

Määrällisesti Neuvostoliitto on lisännyt vientiään aiemmin paljon sosialistisiin maihin ja kehitysmaihin. 1980-luvulla viennin kasvu on suuntautunut sosialistisia maita enemmän länsimaihin. Tuonnin määrä puolestaan on lisääntynyt 1980-luvulle tultaessa hieman voimakkaammin sosialistisista maista. Näiden osin ristikkäisten vaihtelujen taustalla ovat pääpiirtein eri ulkomaantalouden sektoreilla tapahtuneet vaihtosuhteiden muutokset, jotka johtuvat erilaisista kaupan hintamekanismeista, sekä erot eri maaryhmien ulkomaankaupan tasapainossa (kuvio 27).

KUVIO 26. ERI MAARYHMIEN OSUDET NEUVOSTOLIITON ULKOMAANKAUPASSA, %

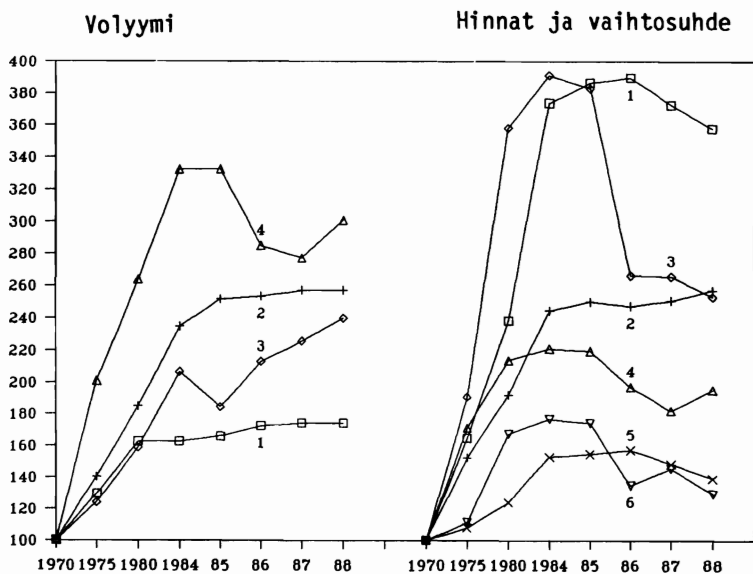
1 SEV-maat

2 Läntiset teollisuusmaat

3 SEVin ulkopuoliset sosialistiset maat

4 Kehitysmaat

KUVIO 27. NEUVOSTOLIITON SEV-KAUPAN JA MUUN ULKOMAANKAUPAN VOLYYMI JA HINNAT, INDEKSI 1970 = 100

1 SEV-vienti

2 SEV-tuonti

3 Vienti länsi- ja kehitysmaihin

4 Tuonti länsi- ja kehitysmaista

5 SEV-kaupan vaihtosuhte

6 Länsi- ja kehitysmaakaupan vaihtosuhte

8.2.1 SEV-kauppa

Neuvostoliiton vienti socialistisiin maihin on koko vientiä monipuolimpaa ja koostuu selvästi enemmän koneista ja laitteista. Myös tuonti socialistisista maista painottuu muuta tuontia selvemmin koneisiin ja laitteisiin sekä kulutustavaroihin. Elintarvikkeiden osuus tuonnista on niin ikään ollut jatkuvasti suuri. Kaupassa socialististen maiden kanssa Neuvostoliitto on edelleen nettoviejä useilla aloilla. Energian lisäksi tämä koskee lähinnä raaka-aineita ja puolivalmisteita.

Vaikka Neuvostoliiton ja länsimaiden pyrkimykset keskinäisen kaupan kehittämiseen ovat vähitellen tulleet näkyviksi, Neuvostoliiton ulkomaankauppapolitiikassa on jatkuvasti korostettu SEV-maiden keskinäisen omavaraisuuden ja työnjaon kehittämistä. Sitä on pyritty vauhdittamaan kehittämisohjelmilla. Vuonna 1971 laadittu SEV-maiden taloudelliseen integraatioon tähtäävä kokonaisuohjelma painotti tuotanto- ja teknologiyhteistyötä. SEV-yhteistyön v. 1984 laadittu uusi kokonaisuohjelma puolestaan korostaa yhteistyötä kehittyneen teknologian alueella (mm. elektroniikassa ja biotekniikassa). Lisäksi muille SEV-maille pyrittiin järjestämään sopeutumisaikaa energian hintojen nousuun, kun SEV-maiden välisessä kaupassa alettiin v. 1975 soveltaa periaatetta, jonka mukaan hinnat määräytyvät viiden edellisen vuoden maailmanmarkkinahintojen keskiarvon perusteella.

Pääpiirtein Neuvostoliiton SEV-kaupan kehitys ja rakenne ovat mm. määrä- ja hintamekanismiensa vuoksi vaihdelleet vähemmän kuin muun kaupan rakenne ja kehitys. Neuvostoliiton SEV-viennin määrä kasvoi varsin nopeasti aina viime vuosikymmenen vaihteeseen, joskin yhä energiapainotteisempaan myös reaalisesti.

1980-luvun alkupuoliskolla Neuvostoliiton SEV-viennin volyymin kasvu lähes pysähtyi samaan aikaan, kun eräät muut Euroopan SEV-maat joutuivat maksutaseongelmiensa vuoksi supistamaan tuontiaan länsimaista. Viivästetty hinnoittelu kasvatti Neuvostoliiton SEV-viennin arvoa ja ylläpiti tuontimäärien kasvua, vaikka myös viivästetyt tuontihinnat nousivat maailmanmarkkinahintoja enemmän. Neuvostoliiton SEV-kaupan vaihtosuhte parani, ja tuonnin kasvusta huolimatta Neuvostoliitolle kertyi SEV-kaupasta suuria ylijäämiä.

Viime vuosina kaupan kehitys on ollut molemmin puolin verukkaista. Neuvostoliiton ylijäämä on alkanut vähitellen purkaantua, kun energian maailmanmarkkinahinnan romahdus viivästettynä laskee Neuvostoliiton muille SEV-maille toimittaman energian hintaa. Viivästettynä SEV-energian hinta tulee todennäköisesti laskemaan vielä ainakin vuoden 1990 ajan. Toisaalta Neuvostoliiton SEV-vientitulojen väheneminen voi ylijäämien purkaantumisen sijasta asettaa jo nyt rajoja maan SEV-tuonnille. Neuvostoliiton SEV-ylijäämät ovat nimittäin peräisin suurelta osin Euroopan ulkopuolisista SEV-maista ja Puolasta eli maista, joiden talouden tila ei hevin salli niiden vientitoimitusten lisäyksiä. Eräiden muiden SEV-maiden osalta tiedot viittaavat siihen, että kauppatilastojen ulkopuolella palvelujen kauppa olisi pitänyt Neuvostoliiton ylijäämät pieninä ja johtanut jopa Neuvostoliiton nettovelkaan.¹⁴⁰

Neuvostoliiton ja sen SEV-kauppakumppanien välinen julkinen keskustelu keskinäisen kaupan rakenteen ja ennen muuta kaupan mekanismien kehittämisestä on konkretisoitunut viime vuosina. Yhtenä keskeisenä aiheena on ollut laadun parantaminen keskinäisessä kone- ja laitekaupassa.¹⁴¹ Kaupan tehokkuuden arviointi on todettu vaikeaksi, koska SEV-maiden hintarakenteissa on eroja, jotka puolestaan ovat aiheuttaneet eroja ulkomaankaupan laskentajärjestelmiin. Tätä tilannetta pyritään helpottamaan tuotantolaitosten suorilla suhteilla. Niitä on solmittu lähes 2000; toimivia niistä oli v. 1989 joitakin kymmeniä.¹⁴² Keskinäistä luototusmekanismia ollaan kehittämässä mm. korkoja nostamalla.¹⁴³

Lisäksi Neuvostoliitto on sopinut eräiden SEV-maiden kanssa mahdollisuudesta käyttää kaupankäynnissä kansallisia valuuttoja, mutta toistaiseksi näiden valuuttojen osuus kaupassa on 0.1 %.¹⁴⁴ Jossain määrin SEV-kaupassa on eräiden tuotteiden osalta käytetty myös vaihdettavia valuuttoja, mutta 1980-luvun mittaan tästä on periaatteessa pyritty eroon. Nyt SEV-kaupan mekanismeissa sitä vastoin pyritään avoimesti ja varsinkin nopeasti maailmanmarkkinahintoja ja vaihdettavien valuuttojen käyttöä kohti. Tätä vauhdittavat useimpien Euroopan SEV-maiden voimistuneet pyrkimykset talouksiensa uudistamiseksi.¹⁴⁵

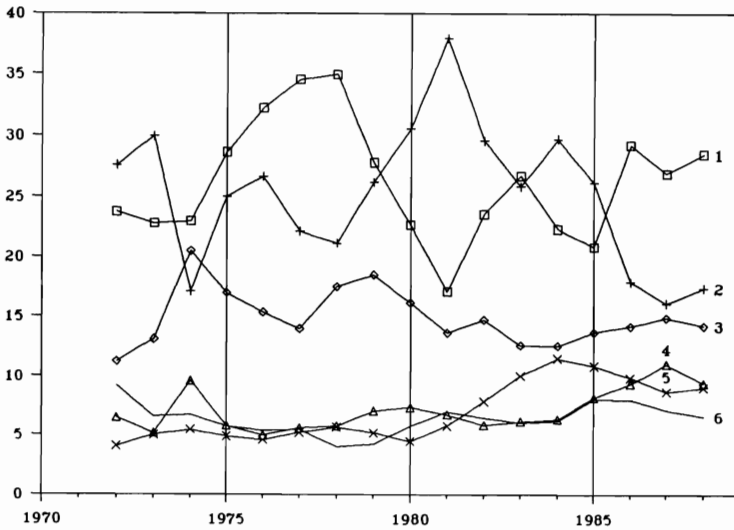
8.2.2 Länsikauppa

Länsikauppa on 1970-luvun alusta ollut Neuvostoliiton ulkomaankaupan nopeimmin kasvava, mutta samalla vientirakenteeltaan yksipuolisin ja jalostusasteeltaan kehittymättömin osa. Tulonsa Neuvostoliitto on käyttänyt pääosaksi koneisiin ja laitteisiin, elintarvikkeisiin ja viljaan, erinäisiin valmiisiin tuotteisiin sekä rautaan ja teräkseen. Neuvostoliiton talouspolitiikan muutokset ovat yleensä heijastuneet sen länsituonnin rakenteeseen nopeasti ja voimakkaampina kuin maan muussa ulkomaankaupassa (kuvio 28). Muutokset ovat epäilemättä vahvistaneet länsimaissa vallitsevaa mielikuvaa Neuvostoliiton markkinoiden vaikeasta ennustettavuudesta.

1970-luvulla Neuvostoliiton länsikauppa eli pitkälti sen varassa, että Neuvostoliiton vaihtosuhte parani 2.5-kertaiseksi (kuvio 29). Länsiviennin volyyymi alkoi 1970-luvun lopulla supistua, mutta kääntyi jälleen lievään kasvuun energian hinnannousun taittuessa 1980-luvun alulla. Tuolloin kansainvälisen inflaation hidastuminen ja länsituonnin volyymin hidastunut kasvu saivat aikaan varsin poikkeuksellisia valuuttaylijäämiä Neuvostoliitolle.

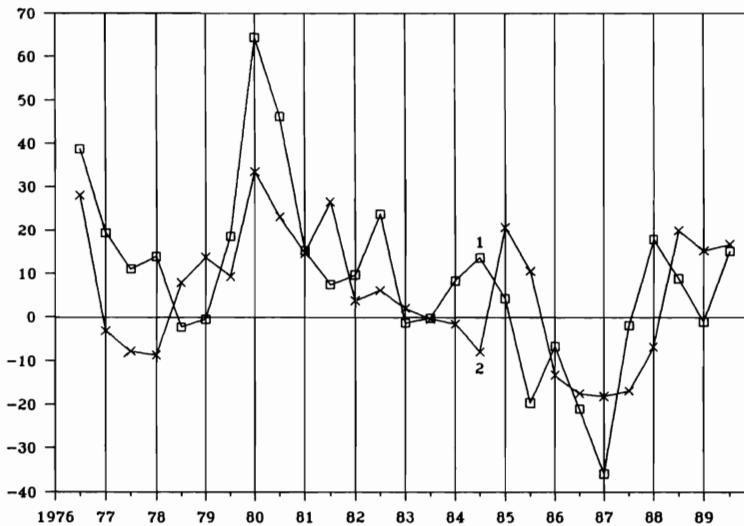
Neuvostoliiton länsikauppa on jo usean viime vuoden ajan ollut ahtaalla toisaalta energiantuotannon vaikeuksien sekä toisaalta energian hinnan ja sen hinnoitteluvaihtelun, USA:n dollarin, kurssin laskun takia. Tätä on osaksi korvannut länsiviennin määrän kasvu. Länsituontia on kaupan tasapainottamiseksi kuitenkin vähennetty varsin nopeasti eli noin puolen vuoden kuluttua em. vientitulohäiriöistä. Länsituonnin nopea lisääntyminen v. 1988 - 89 sekä maailmanmarkkinahintojen nousu ovat aiheuttaneet Neuvostoliitolle mittavia vajeita länsikauppaan.

KUVIO 28. LÄNSI- JA KEHITYSMAATUONNIN RAKENNE, %

1 Koneet ja laitteet	4 Kemian teollisuuden tuotteet
2 Elintarvikkeet ja niiden raaka-aineet	5 Polttoaineet
3 Metallit ja metallituotteet	6 Kulutustavarat

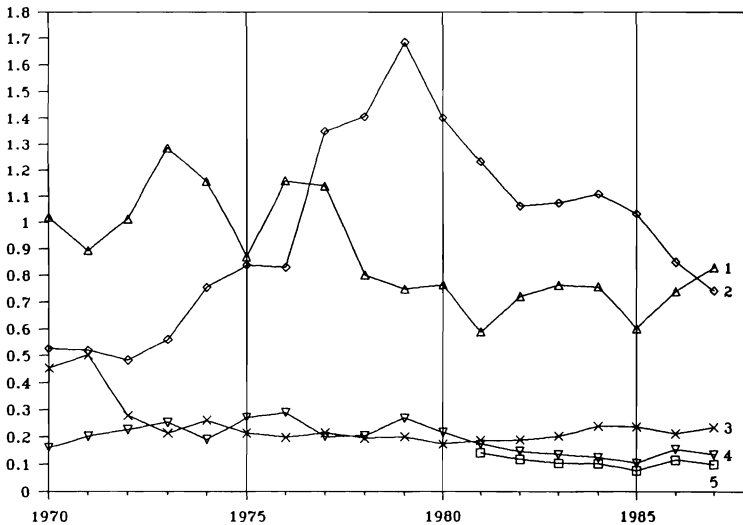
KUVIO 29. LÄNSIKAUPAN RUPLA-ARVON MUUTOKSET PUOLIVUOSITTAIN, %

1 Vienti
2 Tuonti

Neuvostoliiton osuus länsimarkkinoilla on kokonaisuutena luonnollisesti riippunut paljolti energian hintakehityksestä. Energian viennin ohella Neuvostoliitolla on ollut merkitystä vain raaka-aineiden ja kemian tuotteiden toimittajana. Niiden markkinaosuudet ovat kuitenkin pienentyneet 1970-luvun puolivälistä lähtien (kuvio 30). Niin ikään erilaisien valmiiden neuvostotuotteiden sekä koneiden ja laitteiden osuus länsimarkkinoilla on vähitellen pienentynyt etenkin uusista teollistuneista maista tulevan kilpailun paineessa. Viime vuodet ovat hieman kohentaneet eräiden valmistettujen tavaroiden (lähinnä värimetallien) sekä puu- ja tekstiiliraaka-aineiden markkina-asemaa. Vielä lievempänä sama koskee neuvostoliittolaisia koneita ja laitteita.

KUVIO 30. NEUVOSTOLIITON OSUUS OECD-MAIDEN PUOLIHALOSTEIDEN JA VALMIIDEN TUOTTEIDEN TUONNISTA, %

- 1 Valmistetut tavarat
- 2 Kemialliset aineet ja tuotteet
- 3 Elintarvikkeet
- 4 Koneet ja laitteet
- 5 Koneiden ja laitteiden vienti muihin OECD-maihin kuin Suomeen

Neuvostoliitossa huomion kääntyminen kulutukseen näkyy ainakin lähimpien vuosien aikana myös maan länsituontipolitiikassa eli lisääntyvänä kulutustavaroiden sekä kulutustavara-alojen raaka-aineiden ja koneiden tuontina. Viljaostojen jatkuminen ja viljan hintakehityksen epävakaus hankaloittavat Neuvostoliiton kannalta länsikaupan tasapainon hallintaa. Länsimaiden näkökulmasta ne vaikuttavat muun idänviennin ennakkointia. Kotimaisten kysyntäpaineiden purkamiseen länsituonti lienee käytännössä ainoa nopea keino, mutta sen lisäämistä alkaa rajoittaa maan velka länsimaille (ks. kohta 9).

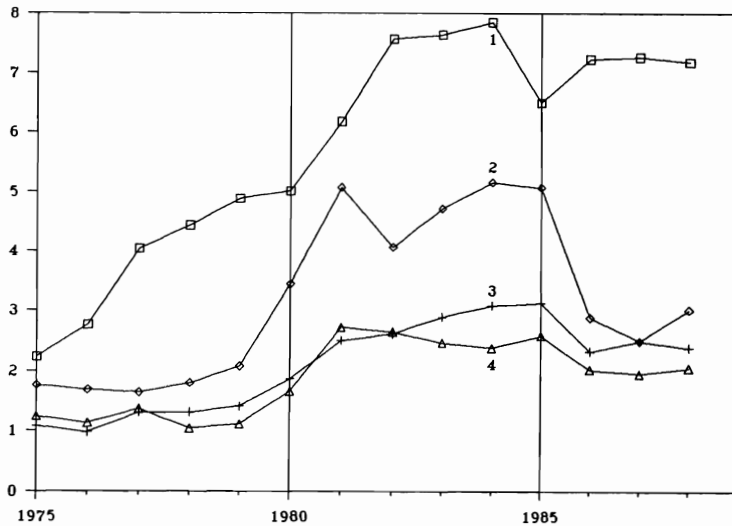
8.2.3 Kehitysmaakauppa

Neuvostoliiton kehitysmaaviennin kaksi tilastoitua päätuoteryhmää ovat koneet ja laitteet sekä energia. Tilastoimattoman osuuden (40 - 70 %) on arvioitu edustavan pääosin asevientä.¹⁴⁶ Tuonnista valtaosa on ollut elintarvikkeita, joskin niiden osuus on selvästi pienentynyt viime vuosina.

Viennin rakenteen ja kaupan aika ajoin verraten poliittisten painotusten vuoksi kauppa on kehittynyt melko heilahtelevasti. Esimerkiksi viennin volyymin voimakkaan kasvun 1970-luvun loppupuolella on länsimaissa arvioitu aiheutuneen aseviennin lisääntymisestä.¹⁴⁷ Muista Neuvostoliiton ulkomaankaupan sektoreista täysin poiketen kehitysmaakaupan vaihtosuhte heikkeni koko 1970-luvun. Neuvostoliiton kehitysmaakaupan ylijäämät ovat myös olleet poikkeuksellisen pysyviä ja suuria.

Viime vuosina viennin kasvu kehitysmaihin on pysähtynyt ja tuonti vähentynyt (kuvio 31). Neuvostoliiton ylijäämät ovat paisuneet lähes yhtä suuriksi kuin sen tuonti kehitysmaista. Neuvostoliiton kehitysmaakauppa on yhdistelmä kauppaa ja apua. Sitä on etenkin aiemmin toteutettu suurten rakennusprojektien avulla, mutta 1980-luvun alkupuolen jälkeen tällainen rakentaminen on vähentynyt.¹⁴⁸

KUVIO 31. NEUVOSTOLIITON KEHITYSMAAKAUPPA, MRD. RPL

Kehitysmaat, joiden kanssa Neuvostoliitolla ei ole clearingsopimusta

- 1 Vienti
- 2 Tuonti

Kehitysmaat, joiden kanssa Neuvostoliitolla on clearingsopimus

- 3 Vienti
- 4 Tuonti

Kehitysmaiden kanssa Neuvostoliitto käy kauppaa seuraavien kaupan järjestelmien puitteissa: vaihdettavilla valuutoilla, kahdenkeskisten clearingjärjestelmien ja sekajärjestelmien pohjalta.¹⁴⁹ Clearingmaiden osuus Neuvostoliiton kehitysmaaviennistä on ollut 25 - 30 % ja tuonnista 35 - 40 %. Clearingsaatavat ovat yleensä korottomia ja myös vaihdettavilla valuutoilla käytävässä kehitysmaakaupassaan Neuvostoliitto on myöntänyt pitkäaikaisia, varsin matalakorkoisia luottoja.¹⁵⁰ Vuosina 1986 - 88 vienti clearingmaihin on selvästi vähentynyt. Tuonnin supistuminen on puolestaan koskenut muita kehitysmaita Neuvostoliiton valuuttatulojen niukentuessa.

Julkisuuden Neuvostoliitossa lisääntyessä ja kotimaisen pulan kärjistyessä kehitysmaille myönnettävä tuki on viime aikoina joutunut kriittisen tarkastelun kohteeksi, vaikka koko neuvostotalouden ongelmien

kannalta kysymys ei ole mittavasta rasitteesta (Neuvostoliiton budjettitietojen mukaan varsinaisen kehitysavun ja ulkomaille myönnettävän valtiollisen luototuksen osuus bruttokansantuotteesta on nykyään 1.5 %). Kuitenkin nämä kotimaiset paineet sekä kehitysmaiden taloudellisista vaikeuksista johtuva Neuvostoliiton kehitysmaaylijäämien vaikea realisoitavuus tarjoavat varsin niukan lähtökohdan lähitulevaisuuden resurssien vaihdolle.

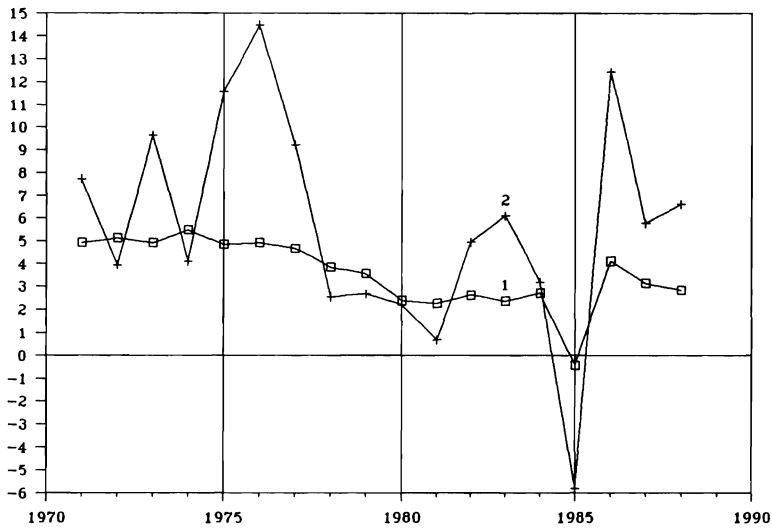
8.2.4 Energian vienti

Energian merkitys Neuvostoliiton vientitulojen lähteenä on ollut jo pitkän aikaa keskeinen etenkin länsikaupassa. Energian osuutta tulojen tuojana ovat kasvattaneet ennen muuta energian hinnannousut, mutta myös energian vientimäärien nopea kasvu. Toisaalta energian vienti on kehittynyt melko suurin heilahduksin, eikä viennin kehitys 1980-luvulle tultaessa ole enää ollut kivutonta (kuvio 32).

Neuvostoliitto vei tuottamastaan raakaöljystä jo v. 1970 lähes viidenneksen, ja tässä tuntumassa viennin osuus on pysytellyt pitkään. Nykyään Neuvostoliitto vie vuosittain noin 140 milj. tonnia raakaöljyä ja noin 60 milj. tonnia öljytuotteita. Neuvostoliitto on jo pitkään pyrkinyt kehittämään öljyjalosteidensa tuotantoa ja vientiä, mutta öljyn viennissä jalostuksen selvä kehitys on ajoittunut vasta 1980-luvulle (taulukko 11). Raakaöljystä viedään enää runsaat puolet SEV-maihin ja vajaat 40 % länsimaihin. Jalostetuista öljytuotteista taas 70 % päätyy länteen ja alle 20 % SEV-maihin.

Energian maailmanmarkkinoiden ja neuvostotalouden epävarman kehityksen myötä Neuvostoliiton öljyn vienti on kehittynyt melko vaihtelevasti. Vientiä ovat ajan mittaan heiluttaneet öljyn tuotannon kasvun hidastumisen ohella energian kotimaisen varastotilanteen vaihtelut. Lisäksi kuvaan tulivat 1980-luvun alkupuoliskolla Neuvostoliiton melko huomattavat raakaöljynostot OPEC-maista. Nämä ostot ylläpitivät vientiä. Tuolloin vienti lisääntyi vuoroin länsi- ja vuoroin SEV-maihin. Tuotannon yllättäen vähentyessä v. 1984 - 85 vientiä oli pakko supistaa.

KUVIO 32. ENERGIAN TUOTANTO- JA VIENTIMÄÄRIEN MUUTOKSET, %

- 1 Tuotanto
2 Vienti

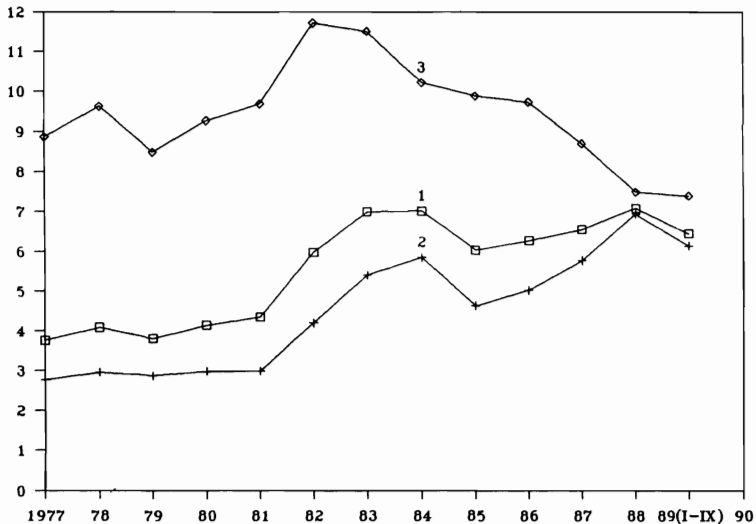
TAULUKKO 11. ÖLJYN JA MAAKAASUN VIENTI

	Raakaöljy ja öljytuotteet			Maakaasu	
	Yht. Koko vienti	Yht. Länsi- vienti	Raaka- öljy Koko vienti	Öljy- tuotteet Koko vienti	Koko vienti
	Määrän vuotuiset muutokset, %				
1961-65	14	12	20	6	10
66-70	8	8	9	7	53
71-75	6	3	7	5	42
76-80	4	5	5	2	23
81-85	1	3	-0	4	5
86-88	7	11	7	7	9
86	12	16	11	14	15
87	5	6	6	4	7
88	5	13	6	3	4
89(I-IX)		-5			

Raakaöljyn tuotannon elvyttyä hyvin perestroikan alkuvuosina öljyn vienti on kasvanut nopeasti. Vienti länsimaihin on lisääntynyt nopeasti, kun taas SEV-maihin toimitettavat määrät ovat vähentyneet. Neuvostoliiton osuus lännen raakaöljymarkkinoilla on kasvanut, ja vientiä ovat edelleen tukeneet OPEC-maista tulleet öljyerät. Öljyn tuotannon alettua vähentyä tilanne on jälleen muuttunut ja Neuvostoliitto on alkanut supistaa öljyvientiään länsimaihin (kuvio 33).¹⁵¹

Neuvostoliiton ulkomaankaupassa maakaasu on ollut varmasti kasvava hyödyke. 1980-luvun alkupuoliskolla Neuvostoliitto lisäsi kaasun käyttöä kotimaassa, mikä pienensi viennin osuutta tuotannosta aina vuoteen 1985. Maakaasun tuotannon nopea ja hyvin tasainen kasvu ei ole asettanut toistaiseksi mitään rajoitteita viennille.

KUVIO 33. NEUVOSTOLIITON OSUUS OECD-MAIDEN ÖLJYN TUONTIMÄÄRÄSTÄ, %

- 1 Raakaöljy ja öljytuotteet
- 2 Raakaöljy
- 3 Öljytuotteet

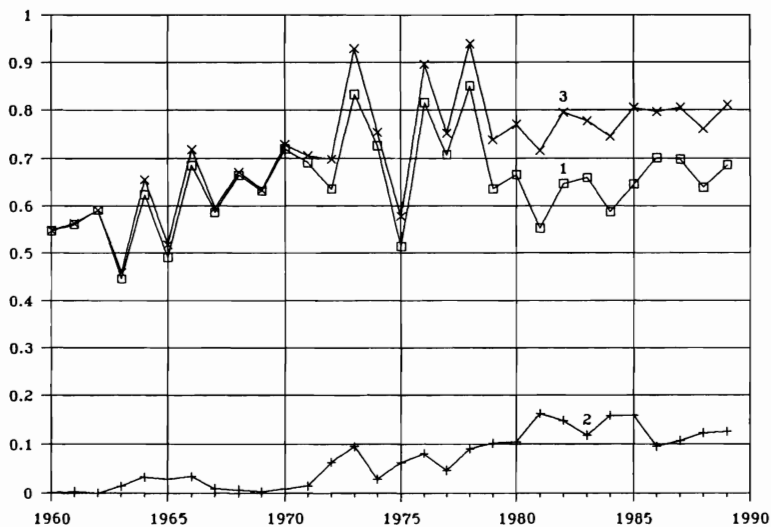
1970-luvulla neuvostokaasun tuonti varsinkin länsimaihin lisääntyi. Euroopan SEV-maat ovat puolestaan 1980-luvulla lisänneet energiahuollossaan kaasun osuutta. Tällä ne ovat korvanneet neuvostoöljyn käyttöä. Nykyään Neuvostoliitto vie maakaasua vuodessa vajaat 90 mrd. m³, josta länsimaiden osuus on vajaa puolet. Neuvostoliiton osuus OECD-maiden maakaasutuonnista on ollut melko vakaasti 17 % vuoden 1981 jälkeen.

Neuvostoliiton öljyn tuotanto on melko epävakaista ja ilmeisen kallista verrattuna nykyisiin ja moniin lähivuosiksi ennustettuihin maailmanmarkkinahintoihin. Lisäksi Neuvostoliiton tunnetut öljyvarat ovat maakaasuvaroihin verrattuna selvästi pienemmät. Neuvostoliitto onkin pyrkinyt aktiivisesti lisäämään maakaasun kysyntää nykyisissä käyttäjämaissa, ja kaasun ostajiksi on tulossa muutamia uusia maita. Länsimaiden ostama neuvostokaasu on ollut muualta tuotua kaasua huomattavasti halvempaa. Toisaalta Neuvostoliiton maakaasun tarjontamahdollisuudet saattavat käydä rajallisiksi, jos öljyn, hiilen ja ydinvoiman tuotannon ennakoitua heikompi kehitys jatkuu ja lisää maakaasun kotimaista tarvetta.

8.2.5 Viljan tuonti

Vaikka Neuvostoliitto oli jo aiemmin tehnyt eräitä huomattavia viljahankintoja ulkomailta, viljan tuontia alkoivat 1970-luvulla yhä enemmän määrätä oman viljantuotannon vaihtelut ja vähemmän maailmanmarkkinahinnat. Toisaalta Neuvostoliitto vuosikymmenen loppupuolen hyvien satovuosienkin aikana piti viljan kulutuksensa tähänastisessa huipussaan viljan tuonnin avulla (kuvio 34).

KUVIO 34. NEUVOSTOLIITON VILJAN TUOTANTO JA TUONTI ASUKASTA KOHDEN, TN

- 1 Tuotanto
- 2 Tuonti
- 3 Tuotanto ja tuonti yhteensä

Viljantuotannon 1980-luvun alkupuoliskolla taantuessa 10 vuotta aiemmalle tasolle suurista viljaostoista tuli pysyvä käytäntö. Tuonnin osuus viljan koko tarjonnasta Neuvostoliitossa kipusi nopeasti vajaan viidennekseen, mutta koko tarjonta väheni aiemmasta. Samalla Neuvostoliiton osuus maailman viljantuonnista kasvoi viidennekseen, mikä teki maasta maailmanmarkkinoiden suurimman ostajan. Koska viljan myyjät ovat nimenomaan suuria läntisiä tuottajia, viljaostot muodostivat yli neljänneksen vaihdettavilla valuutoilla maksettavasta länsituonnista. Samalla länsimaisten koneiden ja laitteiden sekä viljan tuonnin keskinäiset vaihtelut muuttuivat aiempaa jyrkemiksi.

Perestroikan aikaiset sadot Neuvostoliitossa ovat olleet kohtalaisen suuria. Aluksi viljan tuontia vähennettiin, mutta myöhemmin sitä ryhdyttiin jälleen lisäämään. Viljan kulutus Neuvostoliitossa on pysynyt varsin vakaasti vuoden 1985 määrässä ja ollut 1980-luvun alkupuolen kulutusta runsaampaa.

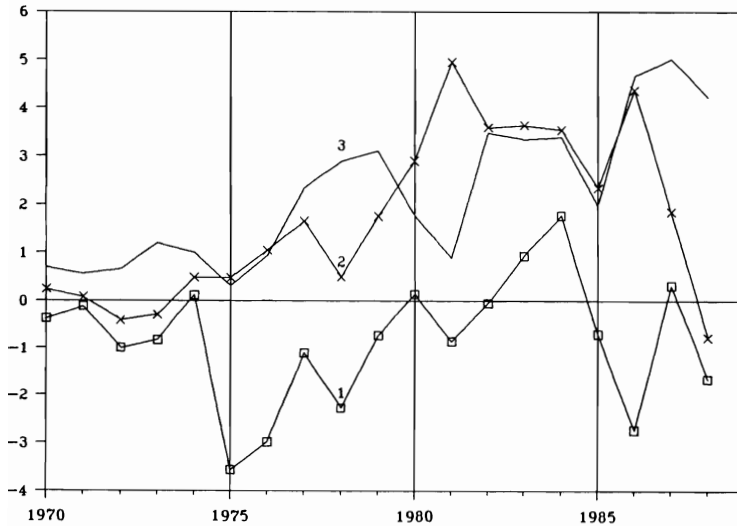
Maataloutensa nykyisen tuottavuuden vallitessa Neuvostoliiton olisi edullista ostaa viljaa tämän hetken subventoiduilta maailmanmarkkinoilta sekä ilmeisesti myös tulevaisuudessa tukiaisten mahdollisesti poistuessa joskus. Neuvostoliitto ei kuitenkaan ole luopunut pyrkimyksestä turvata elintarvikehuoltonsa omin voimin, vaikka tällä hetkellä viljan tuontia ollaankin lisäämässä varovaisten sato-odotusten ja kotimaanmarkkinoiden paineiden vuoksi. Maataloustuotannon epävarma kehitys pitääneen vastoin perestroikan alkuajan merkkejä Neuvostoliiton tiiviisti viljan ja elintarvikkeiden maailmanmarkkinoilla, mikäli maataloushävikin vähentäminen ei onnistu.¹⁵²

9 Ulkomaankaupan tasapaino ja rahoitus

Neuvostoliiton ulkomaankauppa on ollut ylijäämäistä lähes yhtäjaksoisesti vuodesta 1960, ja ylijäämät ovat olleet suuria vuodesta 1977. Neuvostoliitto on kokonaisuutena nettoluotonantaja, jonka ulkomainen nettosaatava oli v. 1989 noin 50 mrd. ruplaa eli 3/4 vuotuisesta viennistä.¹⁵³ Maaryhmittäin tilanne eroaa paljon. Kun kaupasta sosialististen maiden kanssa kertyi v. 1960 - 88 ylijäämää 38 mrd. ruplaa ja kaupasta kehitysmaiden kanssa 45 mrd. ruplaa, kertyi länsikaupasta alijäämää 17 mrd. ruplaa. Ylivoimaisesti suurin suhteellinen epätasapaino vallitsee kehitysmaakaupassa (kuvio 35).

Maa- ja valuuttaryhmien täysin vastakkainen ulkomaankaupan tasapaino on taloudellisesti ongelmallinen Neuvostoliitolle. Kauppalylijäämä SEV-maiden kanssa on ollut koroton tai matalakorkoinen. Kehitysmaakaupan ylijäämä on kertynyt suurimmaksi osaksi kaupasta vaihdettavilla valuutoilla, mutta ylijäämät ovat vain osin tuloutuneet Neuvostoliitolle. Länsikaupan alijäämänsä Neuvostoliitto on aiemmin voinut hieman paikata palvelujen kaupalla, mutta viime vuosikymmenen vaihteen jälkeen ovat erityisesti kasvaneet korkomenot aiheuttaneet länsimaisten arvioiden mukaan alijäämiä tavarakaupan ulkopuoliseen vaihtotaseeseen (pl. kullon vienti). Läntisen vaihtotaseensa alijäämiä Neuvostoliitto on rahoittanut ottamalla markkinaehtoisia luottoja tai myymällä kultaa.

KUVIO 35. NEUVOSTOLIITON KAUPPATASE, MRD. RPL

- 1 Länsikauppa
- 2 SEV-kauppa
- 3 Kehitysmaakauppa

Neuvostoliitto on myynyt kultaa ja velkaantunut nettomääräisesti paljon yli sen, mitä ulkomaantalouden länsisektorilta ajan mittaan kertynyt alijäämä edellyttää. Neuvostoliiton valuuttavaranto voi olla osin kanavoitunut sellaisiin pankkeihin, jotka eivät kuulu kansainvälisen pankkiseurannan piiriin. Lisäksi maa 1980-luvun alkupuolella myönsi luottoa vaihdettavina valuuttoina ainakin Puolalle sen maksutasekriisin helpottamiseksi.¹⁵⁴ Kuitenkin nämä pääomanliikkeet ovat varsin vähäisiä verrattuna em. yllirahoituksen määrään. Sen taustalla on nähtävästi Neuvostoliiton kehitysmaalle antama rahallinen apu, mutta sen määrästä ei ole esitetty kovin suuria arvioita. Tämä viittaa siihen, että Neuvostoliiton vaihdettavilla valuutoilla käymää kehitysmaakauppaa on hoidettu osaksi siten, että viennin luotottamisen ohella on samalla maksettu tuontia.

Neuvostoliiton länsivelka kasvoi ensi kertaa merkittäväksi 1970-luvun puolivälissä, kun maa eräiden muiden Euroopan SEV-maiden tapaan lisäsi

länsiteknologian tuontiaan voimakkaasti. Seuranneiden maksutasevaikeuksiensa takia muut SEV-maat joutuivat vähentämään velkaansa tiukan tuontipolitiikan avulla jopa koko 1980-luvun alkupuoliskon ajan. Neuvostoliitolle luottoja oli tarjolla edullisin ehdoin samaan aikaan, kun monien kehitysmaiden velkaongelmat lisääntyivät. Öljytulojen lisääntyminen kuitenkin hillitsi läntisen bruttovelan kasvua vuoteen 1984 saakka, ja länsiylijäämien aikaansaama valuuttavarannon kasvu piti nettovelan melko vakaana (kuvio 36).

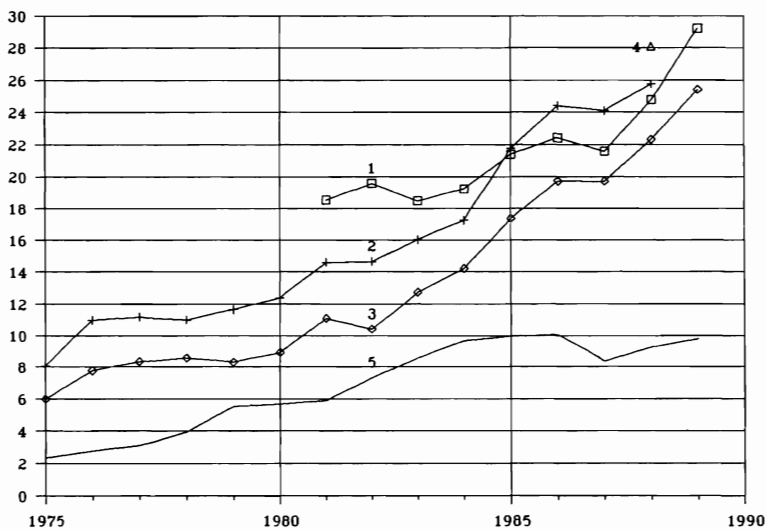
Melko jyrkkään kasvuun Neuvostoliiton velkaantuneisuus kääntyi ennakkoimattomien länsikaupan alijäämien myötä v. 1985 - 86. Aluksi Neuvostoliitto hankki liikkumavaraa rahoitustilanteeseensa kasvattamalla myös valuuttavarantoaan. Sen jälkeen varantoja on purettu, ja luotonotto ja nettovelkaantuminen ovat kiihtyneet v. 1988 - 89.

Neuvostoliitto on ollut suhteellisen vähän länteen velkaantunut maa, ja sen läntinen nettovelka vastaa edelleen vain noin 1 %:a bruttokansantuotteesta.¹⁵⁵ Muutaman viime vuoden kuluessa Neuvostoliitto on kuitenkin vaihdettavana valuuttoina saamiinsa tuloihin nähden siirtynyt kohtalaisen velkaantuneiden maiden sarjaan. Kuva Neuvostoliiton velkaantuneisuudesta voi tosin vaihdella todella paljon varsinkin sen mukaan, mitä osaa maan viennistä käytetään mittaamaan vientituloja vaihdettavana valuuttoina (kuvio 37).¹⁵⁶

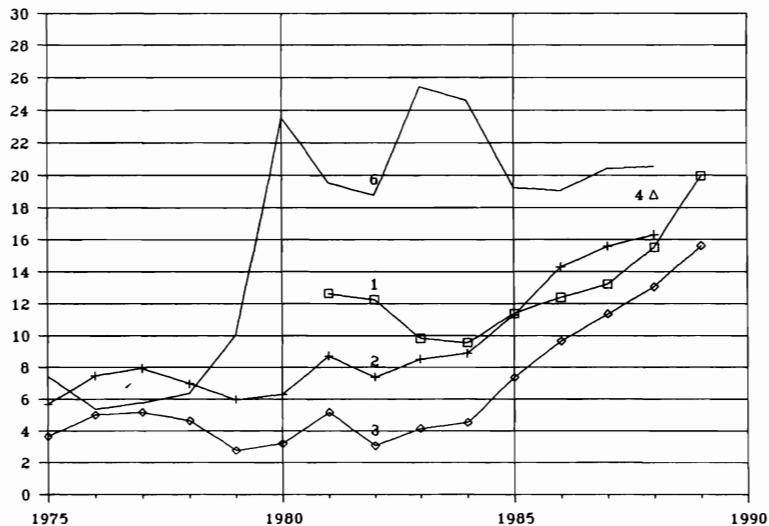
Maan länsikaupan liikkumatilaa on kaventanut velan maturiteetin muuttuminen lyhyemmäksi v. 1988. Tämän vastapainoksi Neuvostoliitto hankki jo samana vuonna länsituontinsa rahoituksen järjestämiseen liikkumavaraa tekemällä länsimaisten pankkien kanssa suuria puiteluottosopimuksia. Vuoden 1989 loppua kohden Neuvostoliiton luottokelpoisuus on länsimaisissa arvioissa hieman heikentynyt, koska maan tuleva kehitys on käynyt epävarmaksi.¹⁵⁷

KUVIO 36. NEUVOSTOLIITON VELKA JA VARANNOT, MRD. RPL

Bruttovelka vaihdettavina valuuttoina, valuuttavaranto

Nettovelka vaihdettavina valuuttoina (bruttovelka pl. talletukset BIS-pankeissa), kultavaranto

1 OECD:n arvio

2 CIA:n arvio

3 Velka BIS-pankeille

4 Neuvostoliiton julkaisema tieto

5 Talletukset BIS-pankeissa

6 Kultavaranto

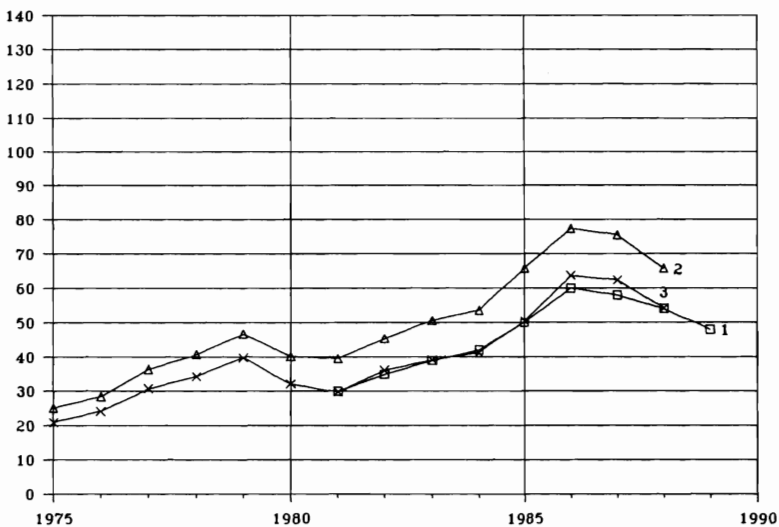
KUVIO 37. NEUVOSTOLIITON VELAN JA VALUUTTAVARANNON SUHDE ULKOMAANKAUPPAAN, %

Nettovelan suhde vientiin

- 1 OECD:n laskelmat
- 2 OECD:n velka-arvio / länsivienti pl. Suomi
- 3 CIA:n velka-arvio / länsivienti pl. Suomi
- 4 Velka BIS-pankeille / länsivienti pl. Suomi
- 5 OECD:n velka-arvio / länsivienti pl. Suomi ja vienti niihin kehitysmaihin, joiden kanssa Neuvostoliitolla ei clearingsopimusta
- 6 Nettovelka Neuvostoliiton julkaiseman bruttovelan ja BIS-talletusten mukaan / länsivienti pl. Suomi

BIS-talletusten suhde tuontiin

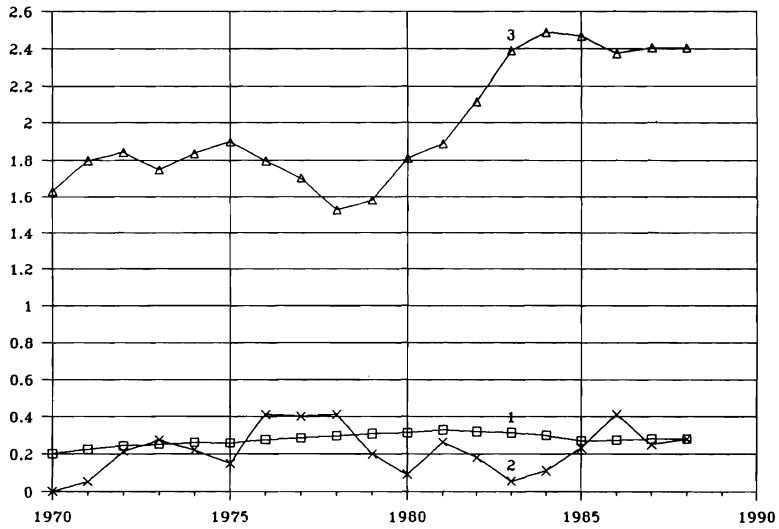
- 1 OECD:n laskelmat
- 2 Talletukset BIS-pankeissa / länsituonti pl. Suomi
- 3 Talletukset BIS-pankeissa / länsituonti pl. Suomi ja tuonti niistä kehitysmaista, joiden kanssa Neuvostoliitolla ei clearingsopimusta

Neuvostoliitto on jo ennakoanut, että velan kasvua ei voida välttää v. 1990, vaikka länsituonti painottuu lähinnä juoksevien kulutus- ja tuotantotarpeiden hoitamiseen. Oma osansa velan kasvussa on ulkomaankauppajärjestelmän uudistamisessa patoutuneella tuontikysynnällä, joka syntyi, kun neuvostoyritysten v. 1987 - 88 ansaitsemaa valuuttaa ja sen käyttöoikeuksia siirrettiin niille viivästetysti. Neuvostoliiton viranomaiset ovat korostaneet, että tällä tavoin kertyneiden valuuttavarojen käyttöä ei rajoiteta; tällöin yritysten vaihdettavien valuuttojen purkautuminen länsituontiin lisää Neuvostoliiton nettovelkaa länsimaille noin 10 %.¹⁵⁸ Neuvostoliiton tarkoitus on pysäyttää velkaantuminen 2 - 3 vuoden kuluttua.¹⁵⁹

Neuvostoliiton kulta muodostaa velkaantuneisuudelle tuntuvan vastapainon. Maa on maailman toiseksi suurin kullantuottaja, ja sen tuotanto vastaa noin 15 %:a maailman tuotannosta. Neuvostoliiton arvioitujen kultavarantojen määrä on vajaan 10 % verrattuna IMF:n jäsenmaiden virallisiin kultavarantoihin. Neuvostoliitto on myynyt kultaa jatkuvasti, erityisesti läntisen vaihtotaseensa alijäämien aikaan (1970-luvun puolivälin jälkeen sekä v. 1986 - 88) mutta myös sen ylijäämävuosina (1982 - 84). Perestroikan vuosina Neuvostoliiton kullan myynti on siis länsimaisten tietojen mukaan vilkastunut ja pienentänyt hieman maan kultavarantoa (kuvio 38).

Kullan myynnin käyttöä Neuvostoliiton länsituonnin rahoittamisessa rajoittaa lyhyen ajan kuluessa kansainvälisten markkinoiden herkyys reagoida hintojen muutoksiin kullan tarjonnan muutoksiin. Ajan myötä rajaksi muodostuu luonnollisesti kullan riittävyys. Länsituonnin lisäämiseen olisi maan kultavarantoja pienentämättä jonkin verran varaa, koska kullan vuosituotanto Neuvostoliitossa vastaa kullan nykyisin maailmanmarkkinahinnoin noin 15 %:a länsituonnista vaihdettavilla valuutoilla. Neuvostoliiton arvioitun kultavarannon arvo taas vastasi vuoden 1989 kullan hinnoin 60 - 80 %:a Neuvostoliiton bruttovelasta vaihdettavina valuuttoina ja 90 - 120 %:a nettovelasta.

KUVIO 38. NEUVOSTOLIITON KULLAN TUOTANTO, VIENTI JA VARANTO, 1000 TN

- 1 Tuotanto
- 2 Vienti
- 3 Varanto vuoden lopussa

ТЕКСТИВИИТТЕЕТ

Tilastojulkaisut ja taloussuunnitelmat, joihin tekstissä ei ole erillisiä viittauksia:

Tilastojulkaisut

- Народное хозяйство СССР (Нархоз) (Neuvostoliiton kansantalous)
- Промышленность СССР (Neuvostoliiton teollisuus)
- Сельское хозяйство СССР (Сельхоз) (Neuvostoliiton maatalous)
- Труд в СССР (Neuvostoliiton työvoima)
- Капитальное строительство СССР (Neuvostoliiton investoinnit)
- СССР и зарубежные страны (Neuvostoliitto ja ulkomaat)
- Внешняя торговля СССР / Внешние экономические связи СССР (Внешторг) (Neuvostoliiton ulkomaankauppa)
- Статистический ежегодник стран-членов СЭВ (SEV-maiden tilastovuosikirja)
- Neuvostoliiton tilastokomitean tiedotteet talouskehityksestä vuoden 1989 tammi-kesäkuussa, tammi-syyskuussa ja tammi-joulukuussa (Экономическая газета 1989:32, Известия 28.10.1989, Правда 28.1.1990)

Taloussuunnitelmat

- Neuvostoliiton talouden viisivuotissuunnitelmat 1976 - 80 ja 1981 - 85 (Экономическая газета 1976:45, 1981:48)
- Neuvostoliiton talouden viisivuotissuunnitelma 1986 - 90 sekä sitä ja kehityksen peruslinjoja vuoteen 2000 koskevat selonteot (Экономическая газета 1986:11, 12 ja 26, Правда 20.6.1986)
- Neuvostoliiton taloussuunnitelmat ja valtion budjetit vuosiksi 1989 ja 1990 sekä niitä koskevat selonteot (Правда 28.10.1988, 29.10.1988 ja 26.9.1989, Известия 5.8.1989, 26.9.1989 ja 11.11.1989)

Erilliset viitteet:

1. Ks. esim. Economic Survey of Europe in 1988 - 1989. Economic Commission for Europe. New York 1988.
2. Näin esim. Ханин, Г.И.: Альтернативные оценки результатов хозяйственной деятельности производственных ячеек промышленности, Изв. АН СССР: Сер. экон. 1981:6; Селюнин, В. & Ханин, Г.И.: Лукавая цифра, Новый мир 1987:2; Аганбегян, А.Г.: Советская экономика - взгляд в будущее. Москва 1988. s. 8 - 9.
3. Pääsihteeri Gorbatshev'in selostus NKP:n keskuskomitean täysistunnossa 25.6.1987 (Sosialismin teoria ja käytäntö 1987:27 - 28); Pääministeri Ryzhkovin selonteko hallituksen toimintaohjelmasta kansanedustajien kongressille (Правда 8.6.1989).

4. Селюнин, В. & Ханин, Г.И.: Лукавая цифра, Новый мир 1987:2; Tuotantolukujen suurentelua koskevan NKP:n keskuskomitean päätöksen 22.4.1987 toteuttamisesta Изв. ЦК КПСС 1989:8.
5. Esim. pääsihteeri Gorbatschovin selonteko NKP:n keskuskomitean kokouksessa 18.7.1989, Экон. газета 1989:30 ja pääministeri Ryzhkov, Правда 8.6.1989.
6. Tuotetusta materiaalisesta kansantulosta alkoholin osuudeksi on viime vuosina muodostunut 6 - 10 %, kun yksityisen kulutuksen osuus on 62 % materiaalisesta kansantulosta ja virallisesti myydyin alkoholin osuus on vastannut 10 - 15 %:a yksityisestä kulutuksesta. Suuri osuus johtuu siitä, että talouden tunnuslukuihin sisältyy hyödykevero (налог с оборота). Alkoholin vero on erityisen korkea; esimerkiksi viinien vähittäishinnasta se on keskimäärin 62 % sekä vodkan ja eräiden muiden väkevien juomien vähittäishinnasta keskimäärin 94 % (hintakomitean puheenjohtajan artikkeli В.К.Сенчагов: Монолог про налог, Правительственный вестник 1989:22).
7. Aiemmin julkaistut tiedot talouden kehityksestä v. 1985 - 87 oli "korjattu" siten, että alkoholin vähenevän tuotannon ja myynnin vaikutukset tunnuslukuihin eliminoituivat. Tämä koski kaikkia keskeisiä talouskehityksen tunnuslukuja (Напхоз 1988 s. 7). Näiden aiempien tietojen mukaan talouden kasvu oli nopeampaa kuin nykyisten tietojen mukaan; volyymitun-
nuslukujen vuotuisessa kasvuvauhdissa v. 1985 - 87 oli mm. seuraavan suuruisia eroja (prosenttiyksikköinä):

- materiaallinen tuotettu kansantulo	0.7 - 1.9
- kulutustavaratuotanto	0.1 - 1.3
- reaalitytulo asukasta kohden	
(yksityisen kulutuksen volyymi)	1.1 - 2.4
- valtion vähittäiskauppa	1.7 - 5.9.

Vuonna 1986 julkaistuissa Neuvostoliiton virallisissa tilastoissa, jotka koskivat materiaallisen kansantulon ja valtion vähittäiskaupan kehitystä v. 1985, oli muutamia ristiriitaisuuksia. Tämä antoi eräille länsimaisille neuvostotalouden seuraajille aiheen olettaa, että tilastointia oli muutettu juuri jättämällä alkoholi pois laskuista (esimerkiksi 1987 Panel on the Soviet economic outlook: Perceptions on a confusing set of statistics, Soviet Economy 1987:3; Soviets said to distort data to show improved economy, The Wall Street Journal 11.3.1987). Tiedot valtion vähittäismyynnin arvon, volyymin ja hintojen kehityksestä olivat ristiriitaisia myös seuraavina vuosina. Keskustelu epäselvyyksistä ja vaihtoehtoisten kasvuarvioiden esittäminen kuitenkin jäi vähitellen.

8. Ero tällaisten kuluttajahintojen nousua koskevien arvioiden ja valtion virallisen vähittäishintaindeksin muutosten välillä on v. 1981 - 85 ollut alle 1

prosenttiyksikön ja v. 1986 - 88 1 - 4 prosenttiyksikköä (ks. lähemmin taulukko 6).

9. Laki muutoksista ja täydennyksistä osuuskuntalakiin 1989 sekä korkeimman neuvoston päätös osuuskuntien kauppa- ja ostotoiminnan järjestykseen saattamisesta ja niiden tavaroiden ja palvelujen hintojen sääntelystä (Изв. 21.10.1989).

Osuuskuntien verotuspäätöksiä hajautetaan neuvostotasavaltoihin. Osuuskuntien vero määrätään valtion yritysten voittoa laajemmasta tulosta eli bruttotulon ja eräiden menojen erotuksesta, jossa palkat eivät kuulu vähennettäviin menoihin (laki, jolla vahvistetaan korkeimman neuvoston puhemiehistön päätös osuuskuntien tuloverosta, Изв. 8.8.1989).

10. Luonnos laiksi omaisuudesta (Изв. 18.11.1989) ja luonnos laiksi maasta (Соц. индустрия 6.12.1989).
11. Vuosia 1991 - 95 koskevat kaavailut pääministeri Ryzhkovin selonteosta kansanedustajien toiselle kongressille (Изв. 14.12.1989). Kasvun tulevaan hitauteen on viitattu neuvostotalouden uudistamista koskevassa yhteenvedossa, jota käsiteltiin neuvostoliittolaisten talousasiantuntijoiden konferenssissa marraskuussa 1989 (Радикальная экономическая реформа: первоочередные и долговременные меры, Экон. газета 1989:43).
12. Esimerkiksi puusta saadaan läntisissä teollisuusmaissa 3 - 5 kertaa enemmän eri tuotteita kuin Neuvostoliitossa (metsäteollisuusministerin haastattelu, Правда 11.7.1989).
13. Tuotannon ulkopuolinen hävikki on viime vuosina ollut 4 % materiaalisesta kansantulosta - runsas 1 % on lopullisesti keskeytettyä rakentamista, kulutustavaroita ilman kysyntää, hylättyä tuotantoa ja pakkausvaiheen hävikkiä (М.Ходорович: Деньги на ветер, Экон. газета 1989:50).
14. И.Лавровский, Л.Скопцов: Дорога к процветанию, Соц. индустрия 8.4.1989.

Neuvostoliiton talouden vertaamista muiden maiden talouksiin vaikeuttavat huomattavasti Neuvostoliiton lähinnä hallinnollisesti määräytyvät hinnat, joiden keskinäiset suhteet poikkeavat selvästi useimmissa länsimaissa ja maailmanmarkkinoilla vallitsevista. Vertailuissa tarvittavan valuuttakurssin muodostaminen on hankalaa, ja vertailujen tulokset voivat vaihdella paljon.

Neuvostoliiton tekemissä virallisissa vertailuissa on laskettu materiaallinen kansantulo länsimaissa. Sen muuntamisessa samaksi valuutaksi on pyritty ottamaan huomioon erot maiden hintatasoissa. Vuonna 1987

Neuvostoliiton kansantulo asukasta kohden oli näissä laskelmissa 15 % pienempi kuin Suomessa, 25 % pienempi kuin Ruotsissa ja 40 % pienempi kuin Norjassa (СССР и зарубежные страны 1987. Москва 1988). Neuvostoliittolaisen maailmantaloutta tutkivan laitoksen (IMEMO) laskelmissa, joissa on sovellettu YK:n, Maaailmanpankin ja Pennsylvanian yliopiston työskentelyssä kehitettyä, ostovoimapariteetteihin pohjautuvaa laskentamenettelyä, bruttokansantuote asukasta kohden v. 1987 oli Neuvostoliitossa 33 % pienempi kuin Suomessa, 36 % pienempi kuin Ruotsissa ja 51 % pienempi kuin Norjassa (МЭМО Обзор за 1988 г. и начало 1989 г. Москва 1989. s. 157).

Kun eräiden perushyödykkeiden hinnat on Neuvostoliitossa asetettu hyvin mataliksi, muodostuisi Neuvostoliiton virallisten tilastojen ja virallisen, kaupallisen valuuttakurssin (1 USD = 0.60 - 0.65 SUR v. 1989) mukaan laskettu bruttokansantuote asukasta kohden Neuvostoliitossa pienemmäksi kuin eräiden länsimaissa tehtyjen, ostovoimapariteetteihin pohjautuvien arvioiden mukaan. Esimerkiksi v. 1985 Neuvostoliiton bruttokansantuote olisi virallisen kurssin mukaan ollut 3400 USD asukasta kohti, kun se CIA:n ostovoimavertailujen mukaan oli 7400 USD (Handbook of Economic Statistics 1986. CIA).

Tätä ongelma-aluetta on valaistu laajasti julkaisussa Marer, Paul: Dollar GNPs of the U.S.S.R. and Eastern Europe. World Bank. Washington 1985. Siinä ostovoimapariteetteihin pohjautuvan analyysin perusteella Neuvostoliiton bruttokansantuotteeksi asukasta kohti muodostui 4200 USD v. 1980 eli 37 % Yhdysvaltojen bruttokansantuotteesta. Neuvostoliitto on tehnyt päätöksen osallistumisesta YK:n kansantulovertailuihin (МЭМО Обзор за 1988 г. и начало 1989 г. Москва 1989. s. 157).

15. Neuvostoliiton virallisten tilastojen mukaan Neuvostoliiton ja Yhdysvaltojen materiaalistien kansantulojen suhde asukasta kohti on vuodesta 1970 lähtien säilynyt lähes ennallaan (Нархоз 1987 s. 623). Kansantulojen absoluuttinen ero olisi siten kasvanut. Toisaalta saman ajan kattavan kasvuvvertailun mukaan tämä ero olisi kaventunut 35 prosenttiyksiköstä 23 prosenttiyksikköön (Нархоз 1987 s. 624).
16. Valtiontilaukset ovat rinnastettavissa aiempiin tuotannon suunnitelmavoitteisiin. Vuonna 1988 niiden osuus eri teollisuudenalojen tuotannosta oli 85 - 95 %. Nykyisten kaavailujen tavoitteena on pienentää niiden osuus kokonaistuotannosta 70 %:iin v. 1991 ja 30 %:iin v. 1995. Samalla valtiontilauksista pyritään tekemään pääosaksi taloudellisiin kannustimiin perustuvia (hallituksen puhemiehistössä käsitelty luonnos talousreformin jatkamista koskevaksi konseptiksi, Правительственный вестник 1989:24).

17. Vuonna 1987 naisten osuus valtion työvoimasta oli Neuvostoliitossa 51 % ja Euroopan muissa SEV-maissa 40 - 50 %. Useimmissa teollistuneissa länsimaissa naisten osuus koko työvoimasta oli 40 - 45 % (СССР и зарубежные страны 1987. Москва 1988).
18. Аппарат сокращается, а расходы растут..., Изв. 15.10.1989.
19. Neuvostoliiton tilastokomitean kattavat tiedot työvoimataseesta esitettiin vasta v. 1989 (Без работы среди моря работы, Аргументы и факты 1989:45).
20. Puolustusvoimien palveluksessa oli puolustusministeriön ilmoituksen mukaan 4 milj. henkilöä vuoden 1990 alussa. Tällöin muista syistä työssä käymättömän työikäisen ja työkuntoisen väestön määräksi jää noin 9 milj. henkilöä. Näistä 4 - 5 milj. henkilöä on kotirouvia. Työllistettävissä olevien määräksi tilastokomitea arvioi v. 1989 vajaat 6 milj. henkilöä (Нархоз 1988 s. 33, Правда 16.12.1989 ja 28.1.1990).
21. NKP:n keskuskomitean sihteeristön päätöksiin 31.3.1986 liittyvä aineisto (Изв. ЦК КПСС 1989:5).
22. Puolustusvoimista on tarkoitus vähentää 0.5 milj. henkilöä lähivuosina (puolustusministeri Jazovin haastattelu, Правительственный вестник 1989:14 - 15).
23. Luonnos laiksi kansalaisten eläketurvasta (Правительственный вестник 1989:23).
24. И.А.Белобжецкий: Плата за трудовые ресурсы, Финансы СССР 1989:12.
25. Esim. varapääministeri Abalkinin haastattelu, Изв. АН СССР: Сер. экон. 1989:3. Maailmantalouden ja kansainvälisten suhteiden instituutti (IMEMO) on arvioinut, että seuraavien 20 - 25 vuoden aikana valtion yritykistä vapautuisi 10 - 20 % koko työvoimasta, vaikka tuotanto kasvaisi noin 3 %/v (Высвобождение затронет миллионы, Московские новости 3.9.1989).
26. Korkeimman neuvoston puhemieshistön päätös muutoksista ja täydennyksistä työlainsäädäntöön 4.2.1988 (Ведомости Верховного Совета СССР 1988:6); Бесплатное благо, Московские новости 2.7.1989.
27. Työn ja sosiaaliasioiden valtionkomitean puheenjohtajan haastattelu, Изв. 16.10.1989.
28. Ks. investointihyödykkeiden piiloinflaatiosta esim. Фальцман В.К.: Статистика перестройки и перестройка статистики, Изв. АН СССР: Сер. экон. 1989:4. Neuvostoliiton hinnanasentamekanismista ks. Fyodor I. Kushnirsky: Methodological aspects in building Soviet price indices, Soviet Studies 1985:4.

Haninin laskelmien mukaan tuotantoinvestoinnit kasvoivat v. 1971 - 80 vain 1 %/v ja vähenivät v. 1981 - 85 (-1 %/v). Samojen laskelmien mukaan tuotantopääoma kasvoi v. 1981 - 85 enää 0.6 %/v, kun virallinen kasvu oli yli 6 %/v (Г.Ханин: Экономический рост: альтернативная оценка, Коммунист 1988:17; Г.Ханин: Об оценке объема динамики основных производственных фондов, Экон. науки 1989:6).

29. Teollisuuden tuotantopääoman käyttöiäksi on normitettu keskimäärin 13 vuotta, mutta v. 1988 se oli 26 vuotta (Нархоз 1988 s. 298).
30. Teollisuuden tuotantokoneista ja -laitteista oli v. 1989 ollut käytössä 67 % yli 5 vuotta, 39 % yli 10 vuotta ja 13 % yli 20 vuotta (Нархоз 1988 s. 298).
31. Ks. Вестник статистики 1989:12.
32. Investoinnit, joita valtion yritykset rahoittavat omista varoistaan, muodostivat valtion kaikista investoinneista 3 % v. 1986, 40 % v. 1988 ja 49 % v. 1989 (Нархоз 1988 s. 551, Правда 28.1.1990). Tämä ei välttämättä kuvaa investointien päätöksenteon hajautumista.
33. Osuus on laskettu käyttäen kansantalouden materiaallisen vaihto-omaisuuden (оборотные средства в запасах товарно-материальных ценностей) arvoa (478 mrd. rpl v. 1988 lopussa, Нархоз 1988 s. 623). Kansantulon käyttöä koskevan tilinpidon mukaan erilaisiin varastoihin ja reserveihin (pl. keskeneräinen rakentaminen) menneen tuotannon arvo oli v. 1960 - 88 yhteensä 1000 mrd. rpl (160 % materiaalisesta kansantulosta v. 1988). Varastojen arvosta on myös esitetty väljiä 500 - 1500 mrd. rpl:n suuruisia arvioita (Инфляция и методы ее преодоления, Деньги и кредит 1989:9).
34. Ryzhkov, Правда 8.6.1989; Toisaalta vähäisemmän investoimisen riskit on tiedostettu, ja lähempänä 1990-luvun puoliväliä pääomanmuodostuksen osuuden kansantulosta kaavailaan jälleen kasvavan hieman (Ryzhkov, Изв. 14.12.1989).
35. Ryzhkov, Правда 8.6.1989.
36. Arvio puolustuskaluston valmistamiseen sitoutuneesta tuotantopääomasta perustuu niihin tietoihin, että ns. puolustusteollisen kompleksin osuus koko talouden kiinteästä tuotantopääomasta oli 6 % v. 1988 - 89 ja siviilituotannon osuus puolustuskompleksin tuotannosta 40 % (Комаров, В.: Конверсии - действие!, Правительствольный вестник 1989:18). Toisen tiedon mukaan siviilikonerakennuksen osuus koko talouden tuotantoinvestoinneista oli 5 % v. 1981 - 85 (Аганбегян, А.Г.: Советская экономика - взгляд в будущее. Москва 1988. s. 153). Tämän pohjalta sotilaallisen konerakennuksen osuus tuotantoinvestoinneista on ollut 6 -

7 % riippuen siitä, sisältyvätkö kestokulutustavarat siviilikonerakennusta koskevaan tietoon.

Neuvostoliitossa on arvioitu, että karsimalla puolustusteollisuutta siviilituotannon pääoma voisi realistisesti kasvaa noin 1 %:lla (И.Юдин: Экономические аспекты сокращения вооруженных сил и конверсии военного производства, Вопросы экономики 1989:6). Teollisuuden lopputuotannossa ja koneenrakennuksessa puolustusteollisuuden karsiminen aiheuttaa luonnollisesti tätä tuntuvampia muutoksia (ks. jäljempänä kohdat 5.2 ja 7.1).

37. Lomajärjestelmää ollaan uudistamassa. Tällöin mm. vähimmäisloma pitenee nykyisestä 15 työpäivästä 21 kalenteripäivään. Uudistuksen vaikutukseksi talouden työaikaan ja bruttokansantuotteeseen arvioidaan -2 % (luonnos laiksi lomista, Экон. газета 1989:50; työn ja sosiaaliasioiden valtionkomitean puheenjohtajan haastattelut Правительственный вестник 1989:24 ja Экон. газета 1989:50).
38. Neuvostoliittolaisten vertailujen mukaan maan viikkoittaisten työtuntien määrä on keskimäärin sama kuin Yhdysvalloissa ja Länsi-Saksassa sekä samalla hieman suurempi kuin useimmissa muissa läntisissä teollisuusmaissa (СССР и зарубежные страны 1987. Москва 1988).
39. Tulostavastuun päämalleista ks. esimerkiksi Политическая экономия: Учебник для вузов. Москва 1988.
40. Valtionyritysten johtajista ja päälliköistä oli työyhteisön valitsemia 11 % v. 1987 ja 27 % v. 1988 (Нархоз 1988, s. 327).
41. Laki työkiistojen ratkaisemisesta (Изв. 14.10.1989).
42. Korkeimman neuvoston asetus (Изв. 5.10.1989). Arviot lakkojen aiheuttamista menetyksistä v. 1989 vastaavat 0.5 - 1 %:a materiaalisesta bruttotuotannosta (Ryzhkov, Изв. 14.12.1989; Правда 28.1.1990).
43. Esimerkiksi koneenrakennusteollisuuden yritykset maksavat pääomansa arvosta 0 - 5.4 % vuosina 1989 - 90 (М.Карпунин, Я.Любинецкий: Экономические нормы: тормоза или ускорители?, Экон. газета 1989:28). Lyhytaikaisten luottojen keskikorko oli v. 1989 vajaat 3 % ja pitkäaikaisten luottojen keskikorko vain 0.8 %. Jatkossa yritysluottojen korkoja pyritään nostamaan 6 - 9 %:iin (Е.Гайдар: Трудный выбор, Коммунист 1990:2; Ryzhkov, Изв. 14.12.1989).
44. Neuvostoliitossa on arvioitu käytettävän kansantuloyksikköä kohden energiaa ja muita materiaaliressusseja 25 % ja sementtiä n. 100 % enemmän kuin läntisissä teollisuusmaissa (pääsihteeri Gorbatshev'in avauspuhe työläisten, talonpoikien ja teknisen työn tekijöiden valtakunnallisessa kokouksessa, Изв. 19.1.1990).

Japaniin ja Yhdysvaltoihin verrattuna energian ja materiaalien kulutus kansantuloyksikköä kohden on mainittu 50 % suuremmaksi (ensimmäisen varapääministerin Voroninin haastattelu, Правительственный вестник 1989:14 - 15).

45. Vuonna 1986 energiaa käytettiin asukasta kohden Neuvostoliitossa 13 % enemmän kuin Suomessa, 4 % vähemmän kuin Norjassa sekä 35 % vähemmän kuin Yhdysvalloissa ja Kanadassa (Energy Statistics Yearbook 1986. United Nations. New York 1988). Mikäli erot kansantulossa asukasta kohden otetaan huomioon Neuvostoliiton virallisten vertailujen mukaan, käytetään maassa kansantuloyksikköä kohden 35 % enemmän energiaa kuin Suomessa ja 65 - 70 % enemmän kuin muissa Pohjoismaissa sekä 20 % enemmän kuin Yhdysvalloissa.
46. Valtion hintakomitea teki tästä kesällä 1988 luonnoksen, jonka mukaan myös monilukuiset, alueittain differoidut energian tuottajahinnat on tarkoitus yhtenäistää. Hintojen korotus on kuitenkin pääosaksi lykkääntymässä (Ценообразование на топливо и энергию, ЭКО 1989:8).
47. Tuotantovälineiden tukkukauppa otettiin käyttöön jo v. 1965. Sen osuus tuotantovälineiden myynnistä oli 3 % v. 1987, 15 % v. 1988 ja arviolta noin 1/3 v. 1989 (Вестник статистики 1989:5, Правда 28.1.1990). Tukku kaupan suhde kaikkien tuotantotavaroiden brutto-tuotantoon on tätä alempi (5 - 6 % v. 1988 ja n. 15 % v. 1989), koska tuotantotavaroista suurin osa on energiaa, raaka-aineita ja materiaaleja. Näiden tukku kauppaa on tarkoitus laajentaa v. 1990 selvästi (ensimmäisen varapääministerin Voroninin artikkeli Народнохозяйственный план - реальность, задачи, гарантии, Плановое хозяйство 1989:12). Lähitulevaisuuden kaavailujen mukaan merkittävä osa tukku kaupasta käydään edelleen keskushallinnon alueellisten organisaatioiden välityksellä, mutta myös tavara-pörssejä on tarkoitus perustaa (ensimmäisen varapääministerin Voroninin artikkeli Развитие оптовой торговли, Плановое хозяйство 1989:3; Kansanedustajien kongressin päätös, Изв. 22.12.1989).
48. Kansanedustajien kongressin päätös (Изв. 22.12.1989).
49. Kokonaistuottavuuden kasvuvauhdiksi vuodessa on laskettu Neuvostoliitossa runsas 1 % v. 1971 - 85 (ks. A.Аганбегян: Советская экономика - взгляд в будущее. Москва 1988. s. 115; S.Shatalin: Social development and economic growth, Problems of Economics, May 1987).
50. Neuvostotalouden kasvun hidastumisen syitä koskevista tutkimuksista on esitetty tiivis yhteenveto julkaisussa Sutela, Pekka: Neuvostotalouden vaikeat vuodet. Jyväskylä 1987. s. 29 - 35.

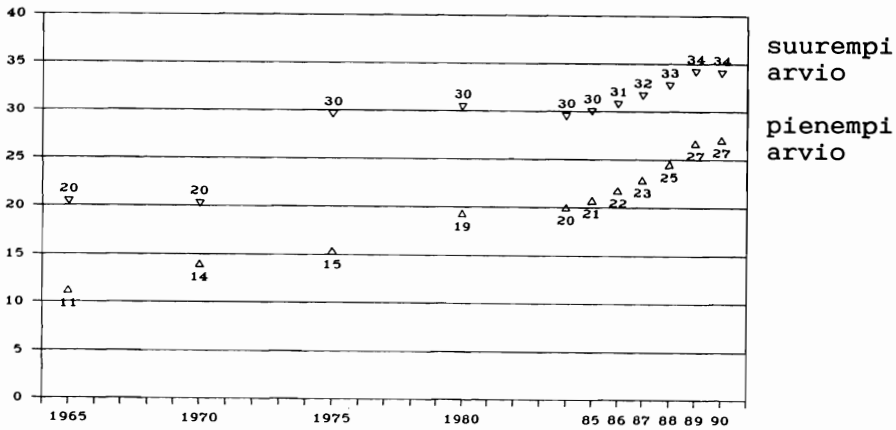
51. А.Зайченко: Как выделить пирог?, Московские новости 1989:24. Kun yksityiseen kulutukseen käytetty materiaalinen kansantulo tai valtion yritysten ja organisaatioiden työntekijöiden palkkojen sekä eläkkeiden summa suhteutetaan suoraan bruttokansantuotteeseen, muodostuu osuudeksi 45 % v. 1985 - 88.
52. Toimeentulominimi on eri tutkijoiden mukaan 74 - 88 rpl/kk (Новое в налоговом законодательстве, Финансы СССР 1989:7). Tämä on siis suurin piirtein sama kuin keskimääräinen eläke. Vanhuuseläkkeellä olevista 1/2 sai keskimääräistä pienempää eläkettä (työn ja sosiaaliasioiden valtionkomitean puheenjohtajan haastattelu, Экон. газета 1989:45).
53. Laki väestön sosiaalipalvelujen ja eläketurvan pikaisista parantamistoimista (Ведомости Верховного Совета 1989:9).
54. Luonnos laiksi kansalaisten eläketurvasta ja pääministeri Ryzhkovin alustus kansalaisten eläketurvasta korkeimman neuvoston kokouksessa (Правительственный вестник 1989:23).
55. Ks. alkoholituotannon merkityksestä kansantalouden tilastoinnissa kohta 1 Talouden kasvukuva.
56. Н.Белов: Итоги социально-экономического развития за три года пятилетки, Плановое хозяйство 1989:3.
57. Tuotannon leikkauksen todetaan nyt muodostuneen huomattavasti suuremmaksi kuin hallitus kaavaili ja nykyisen tuotannon lisäyksen tähtäävän niihin myyntimääriin, joita hallituksen v. 1985 tekemä päätös tuotannon vähentämisestä edellyttää (Нархоз 1988 s. 504).
58. Московские новости 1989:26; Комаров, Правительственный вестник 1989:18. Esitetyt arviot puolustus-tuotannon muuntumisosuuksista perustuvat tietoihin, joiden mukaan valtion vuoden 1989 menot puolustuskaluston hankintaan sekä sotilaalliseen rakentamiseen ja avaruusohjelmiin vastasivat 6 %:a materiaalisesta kansantulosta sekä puolustuskaluston hankintamenot noin 12 %:a teollisuuden nettotuotannosta (Ryzhkov, Правда 8.6.1989).
59. Kulutustavaroiden tuottajien palkanmaksusta osa on vapautettu sitä koskevasta väliaikaisesta verotuksesta (korkeimman neuvoston päätös valtionyritysten palkkarahastojen verottamisesta, Изв. 11.8.1989).
60. Laki yksityisestä elinkeinotoiminnasta (Правда 20.11.1986).
61. Neuvostoliitossa on hiljattain julkaistu tutkimustietoa rahan kokonaismassan ja sen osien pitkän ajan kehityksestä. Likimääräisissä laskelmissa on kuitenkin

kin tilastojen puuttuessa jouduttu käyttämään epäsuoria mittareita mm. väestön käteisrahan kasvun hahmottamiseksi (А.А.Хандруев, С.С.Родионов, Ю.А.Бабичева: Управление совокупным денежным оборотом, Деньги и кредит 1989:9).

62. Uusien kaupallisten pankkien toiminnan säätelyjärjestelmää ryhdyttiin kehittämään pankkiperustannan käynnistymisen jälkeen (Д.В.Тулин: Денежно-кредитное регулирование в СССР и странах с рыночной экономикой, Деньги и кредит 1989:5; Valtionpankin määräykset uusien pankkien perustamisjärjestyksestä, Соц. индустрия 23.6.1989). Näiden pankkien osuus koko maan pankkien antolainauskannasta oli 1 % vuoden 1989 puolivälissä (И.Жагель: О вреде филантропии, Соц. индустрия 23.9.1989). Valtionpankkia ja pankkijärjestelmää koskevien lakiluonnosten valmistelu on lykääntynyt; näillä näkymin niiden on määrä valmistua vuoden 1990 aikana (kansanedustajien kongressin päätös, Изв. 22.12.1989).
63. Finanssiministeri Pavlovin haastattelu, Правительственный вестник 1989:14 - 15.
64. Yritysten voittoverotusta koskevassa lakiluonnoksessa voitosta valtion keskusbudjettiin menevän veron osuudeksi ehdotetaan 35 %:a. Neuvostotasavalloille ehdotetaan annettavaksi oikeus määrätä omasta verostaan siten, että verojen osuus yrityksen voitosta on korkeintaan 60 %. Laki ei koske uutta osuuskunta-toimintaa (В.Грибов: В перспективе - единый налог, Экон. газета 1989:48).
65. Ryzhkov, Изв. 14.12.1989.
66. Vuonna 1990 tavoitteena on kattaa koko vaje yrityksille myytävillä obligaatioilla. Niiden ostaminen on tarkoitettu nimenomaan vapaaehtoiseksi (laki valtion budjetista vuodeksi 1990, Изв. 11.11.1989; varafinanssiministerin haastattelu Доход - 5 % годовых!, Правительственный вестник 1990:2).
67. Vuonna 1988 90 % teollisuusyrityksistä oli ns. suunnitellusti tappiollisia yrityksiä, joiden kannattavuudelle ei ole edellytyksiä nykyisellä hintaraken- teella (В.Л.Рожков: Кредитование плано-убыточных предприятий, Деньги и кредит 1989:6). Periaatteessa konkurssit ovat mahdollisia (esim. finanssiministeri Pavlov, Экон. газета 1989:44). Pankit julkaisevat säännöllisesti luetteloita maksukyvyttömistä yrityksistä (esim. Экономика и жизнь 1990:2).
68. Актуальные вопросы финансового оздоровления, Финансы СССР 1989:5; varapääministeri Abalkinin haastattelu, Правда 16.12.1989.

69. Neuvostoliiton pankkien bruttosaatavista valtion yrityksiltä vajaa 20 % (75 mrd. rpl) on maksuajaltaan lykättyjä luottoja (Левчук, И.: Бум после долгого затишья, Правительственный вестник 1989:22). Toisaalta yritykset voivat suureksi osaksi olla joko varakaita tai velkaisia. Lykätyt luotot ovat lähinnä maatalousalan saamia luottoja. Hallituksen tekemän päätöksen mukaan luottoja ei peritä takaisin vuokralle (arendalle) siirtyviltä maatalousyrityksiltä (finanssiministeri Pavlovin kirjoitus Списать чтобы спасти, Правительственный вестник 1989:25; laki valtion budjetista vuodeksi 1990, Изв. 11.11.1990).
70. Osuudet on laskettu taulukossa 4 esitettyjen tietojen mukaan.
71. Pääsihteeri Gorbatshev'in selostus NKP:n keskuskomitean täysistunnossa 25.6.1987, Sosialismin teoria ja käytäntö 1987:27 - 28; Ryzhkov, Правда 8.6.1989.
72. Tilastokomitean puheenjohtajan haastattelu (Правительственный вестник 1989:16).
73. Laki muutoksista ja täydennyksistä lakiin valtionyri-tyksestä ja korkeimman neuvoston päätös valtionyri-tysten palkkarahastojen verottamisesta (Изв. 11.8.1989) sekä korkeimman neuvoston päätös, joka koskee mm. osuuskuntia ja vuokrattuja yrityksiä (Изв. 30.9.1989). Toisaalta väestön tuloja ollaan kytkemässä hintojen nousuun indeksoinnin avulla (Kansanedustajien kongressin päätös, Изв. 22.12.1989).
74. Ks. esim. tilastokomitean puheenjohtajan haastattelu Правительственный вестник 1989:16 ja yhteenveto keskushallinnon palkkapäätöksistä Нархоз 1988 s. 74 - 75.
75. Н. Бузина, В. Володина: Миллиарды на сберкассах, Экон. газета 1989:18.

Neuvostoliitossa julkaistiin vuoden 1989 mittaan hajanaisesti tietoja käteisrahan määrän kasvusta (rahaemissiosta). Niiden mukaan käteisrahan määrän kasvu on hahmotettavissa varsin pitkältä ajanjaksolta. Tiedot ja arviot nykyisin kierrossa olevan käteisrahan määrästä ovat kuitenkin melko väljiä. Näistä lähtökohdista syntyy alla oleva, käteisrahan nopeasta kertymisestä kertova hahmotelma (kierrossa olevan käteisrahan suhde valtion vähittäismyyntiin arvoon, %):

Kuviossa käteisrahan määrä on laskettu kunkin vuoden lopussa. Laskelman lähtökohdanna ovat arviot käteisrahan määrästä v. 1989 (ks. taulukko 4). Käteisrahan määrä v. 1975 - 88 ja 1990 on laskettu vuoden 1989 käteisrahan määrän ja rahaemission mukaan (rahaemissiosta ks. taulukon 5 viitteet; rahaemissio v. 1986 on kuitenkin oletettu vuoden 1985 ja vuoden 1987 rahaemission keskiarvoksi). Käteisrahan määrä v. 1970 on laskettu vuoden 1985 käteisrahan määrän ja sen kasvunopeutta koskevan, tekstissä viitteen 71 kohdalla esitetyn tiedon mukaan.

Vähittäiskaupan arvoa koskevat tiedot on koottu seuraavasti: v. 1970 - 88 Нархоз; v. 1989 Правда 28.1.1990; v. 1990 talouden vuosisuunnitelman mukaan (Изв. 11.11.1989).

76. Esim. М.М.Титарев: Проблемы кредитно-ресурсной сбалансированности, Деньги и кредит 1989:9.

Neuvostoliiton tilastokomitean tekemässä selvityksessä, jossa tutkittujen perheiden määrää ei tosin mainita, eri sosiaaliryhmiin kuuluvista perheistä 6 - 9 % mainitsi rahaa kertyvän myös ilman tiedossa olevaa käyttötarkoitusta. Lisäksi 46 - 55 % perheistä ilmoitti säästävänsä "ennakoimattomia menoja ja muita tarkoituksia" varten (Нархоз 1988 s. 97).

77. Tilastokomitean viralliset arviot tyydyttymättömästä kysynnästä vastasivat v. 1987 - 88 noin 10 %:a, v. 1988 - 89 20 - 25 %:a ja vuoden 1989 lopussa 35 %:a valtion vähittäiskaupan ja palvelujen myynnistä (Нархоз 1987 ja 1988, Правда 28.1.1990).

78. Finanssiministeri Pavlovin haastattelu (Соц. индустрия 7.9.1989).

79. Ilman tuloja uudelleen jakavien epävirallisten markkinoiden vaikutuksia väestön suurituloisimman kymmenesosan keskimääräiset tulot olivat Neuvostoliitossa 3.5 - 5-kertaiset verrattuna pienituloisimman kymmenesosan tuloihin. Tämä suhde oli neuvostoliittolaisten tietojen mukaan Länsi-Saksassa 7, Ruotsissa 11 ja Yhdysvalloissa 14 (neuvostoliittolaisten päätoimintekijöiden ja talousasiantuntijoiden keskustelu NKP:n keskuskomiteassa, Правда 6.11.1989; А.Попов: "Богатые" и "бедные", Аргументы и факты 1989:42).
80. Сколько денег в чужом кармане?, Изв. 24.10.1989. On arvioitu, että perheistä 10 %:lla ei ole minkäänlaisia säästöjä (varapääministeri Abalkinin haastattelu, Правда 11.11.1989).
81. Tämän Neuvostoliiton säästöpankin v. 1989 tekemän selvityksen mukaan pankkitalletukset eivät ole niin keskittyneitä kuin eräiden aiempien tietojen mukaan. Selvityksessä, joka tosin kattoi vain 5 % väestön talletustileistä, ilmeni, että 1 % tileistä sisälsi 10 % talletusten kokonaissummasta ja 7 % tileistä 35 % talletuksista. Tietoja tilien jakautumisesta tallettajien keskuudessa ei säästöpankin johdon mukaan ole (Экон. газета 1989:32).

Edellisestä poiketen Latviassa tehdyn selvityksen mukaan vain 3 % talletustileistä sisälsi puolet talletuksista 1980-luvun alussa (Ш.Б.Свердик: Рост сбережений населения: причины и следствия, ЭКО 1982:6). Saman on mainittu koskeneen koko maata v. 1989 (А.Сергеев: Из сегодня в завтра или позавчера?, Экон. науки 1989:9).

82. Finanssiministeri Pavlovin haastattelu, Соц. индустрия 7.9.1989. Koko taloudessa tällaisen toiminnan suuruudeksi on nykyään melko usein mainittu 15 - 25 % verrattuna materiaaliseen kansantuloon (100 - 150 mrd. rpl) (В.Булгаков: Теневая экономика, Правительственный вестник 1989:8; А.Бунич: "Святая святых" подпольного бизнеса, Экон. газета 1989:34).
83. А.Аганбегян: Где найти миллиарды?, Изв. 1.8.1989; pääministeri Ryzhkov, Изв. 14.12.1989.
84. Д.Ходжаев: Как решается жилищная проблема, Плановое хозяйство 1989:4.
85. Asunnon hinta Venäjän Federatiivisen SNT:n asuntotalousministerin haastattelun mukaan (Литературная газета 1989:38). Valtion asuntojen vuokrat on pidetty ennallaan vuodesta 1928, ja nykyään asuinneliön kuukausivuokra on vain 0.06 % keskimääräisestä kuukausipalkasta (Valentin Pavlov: Overhauling the entire system of prices. Moscow 1987; М.Абдуллаев: Как начислять квартплату?, Финансы СССР 1989:9).

86. Osakkeiden liikkeellelasku alkoi muutamien yritysten piiristä v. 1987 - 88 ennen kuin asiasta oli säännöksiä (Федоров, Б.Г.: Ценные бумаги, Деньги и кредит 1989:6; Laki muutoksista ja täydennyksistä lakiin valtion yrityksestä, Изв. 11.8.1989; varafinanssiministerin haastattelu Доход - 5 % годовых!, Правительственный вестник 1990:2).
87. И банкир, и промышленник, Соц. индустрия 31.10.1989.
88. Talletuskorkoja on tarkoitus porrastaa tilin pitkäaikaisuuden mukaan (Ryzhkov, Изв. 14.12.1989).
89. Nykyään veron osuus yksityishenkilön tulosta on korkeintaan 13 %. Tähän verrattuna väestön tuloverotus kiristyi vasta yli 700 rpl/kk ansaitsevilla (luonnos väestön tuloverolaiksi, Экон. газета 1989:17; П.Коротков: Налоги: сколько будем платить, Экон. газета 1989:19). Valtion työläisten ja toimihenkilöiden keskipalkka oli v. 1989 240 rpl/kk.
90. Professori Shmeljovin haastattelu (Изв. 30.11.1989).
91. Valtionpankin varapääjohtajan haastattelu (Труд 27.10.1989); Ulkomaantalouspankin varapääjohtajan haastattelu (Московские новости 1989:32).
92. Ks. esimerkiksi Валюты стран мира. Справочник. Москва 1987. s. 9.
93. Esim. pääministeri Ryzhkov, Изв. 14.12.1989.
94. NKP:n keskuskomitean täysistunnon vahvistamat talouden perestroikan peruslinjat, Изв. 27.6.1987; Политическая экономия. Учебник для вузов. Москва 1988. s. 563.
95. Политическая экономия. Учебник для вузов. Москва 1988. s. 565.
96. Hallitus on pyrkinyt kiirehtimään vähittäishintauudistuksen kansalaiskäsittelyä sekä sen toteuttamista v. 1992, mutta kansanedustajat eivät ole sitä toistaiseksi puoltaneet ainakaan näkyvästi (Ryzhkov, Изв. 14.12.1989; Kansanedustajien kongressin päätös, Изв. 22.12.1989).
97. Finanssiministeri Pavlovin haastattelu, Изв. 11.7.1989.
98. Neuvostoliiton uudistettu kuluttajahintatilastointi kattaa myös muutokset vähittäismyyntin rakenteessa. Sen mukaan hinnat valtion vähittäiskaupassa nousivat v. 1981 - 85 keskimäärin 2 %/v ja v. 1986 - 89 varsin tasaisesti n. 2.5 %/v (А.Комин: Путь в лабиринте цен, Правительственный вестник 1989:11; В.Сенчагов: Цель - сдержать рост цен, Правительственный вестник 1989:26; Правда 28.1.1990).

Myös arviot aiemmasta inflaatiosta ovat terävöityneet. Valtion hintakomitean ja kauppaministeriön alaisten tutkimuslaitosten laskelmien mukaan tavaroiden ja palvelujen kuluttajahinnat nousivat v. 1971 - 83 keskimäärin vajaat 3 %/v (В.Рутгайзер, Ю.Мевяхов, Л.Зубова: Совершенствование системы плановых показателей доходов населения, Вопросы экономики 1988:1). Hallituksen tietojen pohjalta laskettuna valtion vähittäiskaupan hintojen nousu oli v. 1971 - 85 (ml. tavaroiden laadun heikkenemisen vaikutus) 2.5 %/v (Ryzhkov, Правда 8.6.1989). Teollisuuden tuottajahinnat ovat v. 1971 - 85 nousseet Haninin laskelmien mukaan runsaat 3 %/v (Ханин Г.И.: Определение динамики оптовых цен в советской экономике за 1929 - 1985 гг., Экономика и матем. методы 1989:3).

99. План и бюджет страны приняты, Изв. 1.11.1989.
100. Laki Neuvostoliiton valtion budjetista vuodeksi 1990 (Изв. 11.11.1989). Neuvostoliiton hallitus on laatinut luettelon niistä peruselintarvikkeista, joiden vähittäishinnat eivät toistaiseksi muutu (korkeimman neuvoston asetus, Правда 26.11.1989). Kansanedustajien kongressi on tehnyt päätöksen peruselintarvikkeiden hintavalvonnan vahvistamisen puolesta (Изв. 22.12.1989).
101. Yrityslakiin perustuvaa oikeutta sopimushintojen käyttöön on kavennettu vuoden 1990 ajaksi (em. korkeimman neuvoston asetus).
102. В.С.Павлов: Радикальная реформа ценообразования. Москва 1988. s. 98; Ryzhkov, Изв. 14.12.1989; Kansanedustajien kongressin päätös, Изв. 22.12.1989.
103. Vuoden 1990 alussa nostettiin tavarakuljetustariffeja (25 - 40 %) sekä teollisuuden polttoöljystä (110 %) ja sähköstä (3 - 26 %) maksamaa hintaa. Maaseudun kotitalouksien käyttämän sähkön hintaa alennettiin 75 % (Экономика и жизнь, 1990:2).
104. Laskettaessa teollisuuden ja maatalouden osuuksia bruttokansantuotteesta huomioon on otettu vain poistot.

Hintasuhteiden eron takia rakennevertailut länsimaihin eivät poikkileikkauksinakaan ole välttämättä kovin kuvaavia. Rakennemuutoksia hahmottavaa eri alojen tuottamaa kiinteähintaista kansantuloa ei puolestaan Neuvostoliitossa julkaista. Nimellishintaisten vertailujen ongelmaa kuvaa tältä osin esimerkiksi se, että teollisuuden osuus tuotetusta materiaalisesta kansantulosta pieneni v. 1982 toteutettujen hinnamuutosten seurauksena 51 %:sta 46 %:iin ja maatalouden osuus kasvoi 15 %:sta 20 %:iin.

105. Ks. viite 28.

106. Toisaalta on arvioitu, että tämän tavoitteen saavuttamiseksi asunto-ohjelman edellyttämä rakentaminen ei vielä riitä (Калинина Н.В., Косарева, Н.Б., Пчелинцев О.С., Ронкин Г.С.: Жилищная проблема: анализ и пути решения, Экономика и матем. методы 1988:6).
107. Tässä on oletettu, että puolustuskaluston osuus koko teollisuustuotannosta ei merkittävästi poikkea siitä, mikä on puolustuskalustoa valmistavan teollisuuden osuus koko teollisuuden kiinteästä tuotantopääomasta. Jälkimmäiseksi osuudeksi voidaan nykyään arvioida 7 - 8 % lähteessä Комаров, Правительственный вестник 1989:18 esitettyjen tietojen pohjalta. Puolustuskalustoa valmistavan teollisuuden osuudeksi kaikista teollisuusinvestoinneista v. 1981 - 85 voidaan arvioida 12 - 14 % riippuen siitä, sisältääkö arvion pohjana oleva tieto siviilikonerakennuksen investoinneista myös investoinnit koneerakennusalan kestokulutustavaratuotantoon (Аранбегян, А.Г.: Советская экономика - взгляд в будущее. Москва 1988. s. 153). Varsinaista tuotantokalustoa valmistavan teollisuuden osuus kaikista teollisuusinvestoinneista oli siten 8 - 10 % v. 1981 - 85.
- Viitteen alussa esitetty oletus johtaa luonnollisesti puolustuskaluston tuotanto-osuuden aliarviointiin, jos puolustusteollisuuden tuotteiden hinnat verrattuna alan tuotantokaluston hintoihin ovat korkeammat kuin koko teollisuudessa. Valtion menot puolustuskaluston hankkimiseksi vastasivat v. 1989 noin 12 %:a teollisuuden nettotuotannosta (Ryzhkov, Правда 8.6.1989).
108. Neuvostoliiton teollisuuden rakenne ei ole kovin vertailukelpoinen länsimaiden rakenteisiin, koska Neuvostoliitossa raaka-aineet ovat yleisesti ottaen suhteellisesti halvempia kuin länsimaissa. Lisäksi tähänkin rakenteen muutoskuvaan vaikuttaa se, että tuotantovolyymeja kuvaavien tilastojen piiloinflaatio on teollisuudessa peräisin erityisesti koneenkannuksesta (esim. В.Горемыкин, С.Смирнов: Организационно-структурные резервы интенсификации машиностроительного комплекса, Вопросы экономики 1989:7).
109. World electricity survey - toward the year 2000, Petroleum Economist December 1989.
110. Pääministeri Ryzhkovin päätössanat kansanedustajien kongressille, Изв. 10.6.1989.
111. Öljy- ja kaasuteollisuuden varaministerin mukaan 1990-luvun alkupuoliskolla energiaohjelma vaarantuu varmasti luvassa olevilla resursseilla (В.Филановский: Экономическую власть... - отрасли ?, Соц. индустрия 27.9.1989).

112. Länsimaisten tietojen mukaan Neuvostoliitolla oli todettuja öljyvaroja vuoden 1988 lopussa 8 mrd. tonnia (Oil & gas information 1986 - 88. IEA/OECD, Paris 1989). Nykyisellä tuotantomäärällä nämä varat riittäisivät 13 vuodeksi. Ks. myös Margaret Chadwick, David Long, Machiko Nissanke: Soviet oil exports. Oxford 1987.
113. Reserves estimates revised, Petroleum Economist August 1989.
114. Hiilen asema tulee tiettävästi olemaan tällainen myös Neuvostoliiton uudessa energiaohjelmassa, jota valmistellaan. Aiempiin tavoitteisiin verrattuna kaasun tuotannolla on vuoteen 2000 saakka enemmän sijaa energiantuotannossa. Öljyn tuotannon kasvusta ei ole suuria odotuksia. Ydinvoimatuotannon nykyisistä ongelmista riippumatta Neuvostoliitossa ei pitkän ajan kuluessa katsota tultavan toimeen ilman ydinvoiman tuotannon kasvua, mutta uudessa ohjelmassa ydinvoimasuunnitelmat ovat muodostumassa aiempaa varovaisemmiksi (Soviet Union: Energy plans being revised, Petroleum Economist May 1989; hiiliteollisuusministerin, hallituksen energiaviraston puheenjohtajan sekä energia- ja sähköteollisuusministerin haastattelut, Правительственный вестник 1989:14 - 15).
115. Vertailtaessa puolustusteollisuutta koneenrakennusalaan on oletettu, että puolustusteollisuus tilastoidaan osana koneenrakennuskompleksia eikä esim. siihen 5 - 7 %:n jäämäerään, jota teollisuuden tuotannon, pääoman ja investointien rakennetilastoissa ei ole kohdistettu mihinkään teollisuuskompleksiin.

Puolustuskalustoa tuottavan teollisuuden osuus koneenrakennusalan investoinneista on vajaat 50 %, jos arvion perustana oleva siviilikonerakennuksen investointitieto ei sisällä koneenrakennusalan kestokulutustavaratuotannon investointeja. Jos tilanne on päinvastainen, ovat investoinnit puolustuskaluston tuotantoon muodostaneet lähes 60 % koneenrakennusalan investoinneista (Аганбегян, А.Г.: Советская экономика - взгляд в будущее. Москва 1988. s. 153). Arvio puolustuskalustoa valmistavan teollisuuden nykyisestä tuotantopääomasta on tehty lähteessä Комаров, Правительственный вестник 1989:18 esitettyjen tietojen mukaan. Muista kulutustavaroista kuin elintarvikkeista ja kevyen teollisuuden (tevanakalan) tuotteista puolustusteollinen kompleksi valmistaa v. 1989 yli 20 % (Комаров, Правительственный вестник 1989:18).

Konversion edellyttämistä investoinneista ja lähtiajan vaikutuksista finanssiministeri Pavlovin haastattelu (Экон. газета 1989:44) ja puolustusministeri Jazovin haastattelu (Изв. 16.9.1989).

116. Eräiden neuvostoliittolaisten arvioiden mukaan maatalouden kokonaistuottavuus (bruttotuotannon mukaan laskettuna) heikkeni v. 1981 - 85. Vuosina 1986 - 87 tuottavuus oli kaikkiaan 4 % parempi kuin v. 1971 - 75 (Л.Вацуков, А.Луценко: Экономико-статистический анализ интенсификации сельского хозяйства, Вестник статистики 1989:9; tosin tätäkin tarkastelua häiritsee tilastoituihin volyyumeihin sisältyvä maatalouden tuotantopääoman kallistuminen maataloustuotantoa nopeammin). Yhdysvaltain tuotannosta Neuvostoliiton maataloustuotanto oli 82 % v. 1981 - 87, mutta maataloustyön tuottavuudessa tämä suhde oli 16 % (Нархоз 1988 s. 680).
117. В.Иващенко: Интенсификация земледелия, Плановое хозяйство 1986:8; В.Бричко: Повышение плодородия земли и устойчивость производства продукции растениеводства, Плановое хозяйство 1987:2.
118. Kynnösmaasta on eräiden arvioiden mukaan 70 % alttiina eroosiolle, ja eräillä alueilla maan humuskerros on ohentunut merkittävästi (В.Бричко, Плановое хозяйство 1987:2; В.Стецюра: Экологические проблемы землепользования, Плановое хозяйство 1988:7; В.Боев, М.Бабков: Приоритет зерновому производству, Плановое хозяйство 1989:11).
119. Esimerkiksi pääsihteeri Gorbatshovin alustus NKP:n maatalouspolitiikasta NKP:n keskuskomitean täysistunnossa (Правда 16.3.1989).
120. Е.Соснин: Как развивается зерновое хозяйство страны, Плановое хозяйство 1989:10.
121. Tähän asti Neuvostoliiton viljan tuotanto ja satoisuus on tilastoitu korjuupainossaan. Vuodesta 1989 alkaen tarkoitus on siirtyä käyttämään puhdistuksen ja kuivatuksen jälkeistä painoa, joka on 6.5 - 7.0 % pienempi kuin korjuupaino (Нархоз 1988 s. 710).
122. Боев & Бабков, Плановое хозяйство 1989:11; А.Сизов: Импорт зерна, Изв. 26.6.1989.
123. Ministerineuvoston päätös väestön elintarvikehuollon parantamisesta (Экон. газета 1989:16); Ryzhkov, Изв. 14.12.1989.
124. Ministerineuvoston päätöksen mukaan tuottajat saavat valuuttaa eräiden viljelykasvien (mm. korkealaatuisen vehnän) myynnistä, joka ylittää tietyn määrän (Изв. 11.8.1989); Соснин, Плановое хозяйство 1989:10.
125. Viljasadosta häviää korjuun ja muokkauksen yhteydessä 8 - 15 % sekä varastoinnissa ja jalostuksessa 7 - 10 % (pääsihteeri Gorbatshov, Правда 16.3.1989; NKP:n maatalouspoliittisen komission kokous, Изв. 10.10.1989; Боев & Бабков, Плановое хозяйство 1989:11).

126. Политическая экономия: Учебник для вузов. Москва 1988. s. 475.
127. NKP:n keskuskomitean kokous, Изв. 3.7.1989.
128. NKP:n keskuskomitean politbyroon jäsenen Ligatshovin haastattelu (Аргументы и факты 1989:42).
129. Yritysten ja organisaatioiden pitämien yksityistilojen kehitystä on pyritty vauhdittamaan puolueen ja hallituksen v. 1978 tekemien päätösten pohjalta (В.Боев, В.Шляхтин: Подсобные сельские хозяйства - резерв увеличения продовольствия, Плановое хозяйство 1988:7).
130. Vuokrausta (arenda) koskevan SNTL:n ja neuvostotasavaltojen lainsäädännön perusteet ja korkeimman neuvoston päätös niiden voimaantulomisjärjestyksestä (Изв. 1.12.1989); А.Никифоров, А.Молодцов: Аренда на селе, Плановое хозяйство 1989:10. Vuoden 1989 lopussa tuotantovälineiden tai maan vuokraus oli käytössä 10 %:ssa kolhooseista ja sovhooseista (Правда 28.1.1990).
131. Luonnos laiksi omaisuudesta (Изв. 18.11.1989) ja luonnos laiksi maasta (Соц. индустрия 6.12.1989).
132. Для обновления общества, Изв. 17.6.1989.
133. Ю.Шамрай: О темпах развития внешней торговли СССР в условиях перестройки внешнеэкономических связей, Внешняя торговля 1987:7; Иванов, И.: Перестройка внешнеэкономических связей в СССР, МЭМО 1989:10; Teollisuuden viennin osuus on ilmaistu bruttotuotannosta (Вестник статистики 1989:7).
134. Tuonnin osuus kansantulosta on laskettu Neuvostoliiton sisäisissä tuottajahinnoissa ilmoitetun tuonnin arvon mukaan (ulkomaantalousministeriön tiedot А.Горшков: В зеркале цен, Экон. газета 1989: 52); Osuus vähittäismyyntistä Iwan D. Iwanov: Die Aussenwirtschaftsbeziehungen der UdSSR in der Zeit der Perestrojka, Osteuropa 1989:8, Правда 28.1.1990 ja Правительственный вестник 1990:4.
135. Viennissä kotimaan tuottajahintojen suhde ulkomaankauppahintoihin oli v. 1988 keskimäärin 0.6:1, kun taas tuonnissa suhde oli 1.4:1. Kotimaisin tuottajahinnoin tuonti ylitti viennin 50 mrd. ruplalla (6 % bruttokansantuotteesta) (laskelmat on tehty tiedoilla, jotka on esitetty lähteessä Горшков, Экон. газета 1989:52).
136. Konetuotannosta 6 % meni vientiin ja 1 % länsivientiin v. 1988 (Научно-технический прогресс в двенадцатой пятилетке, Вестник статистики 1989:7). Neuvostoliiton sisäisistä koneiden ja laitteiden laatumäärittelyistä ja viennistä ks. Иванов, МЭМО 1989:10 ja Не мы первые, Соц. индустрия 30.11.1989).

137. 1970-luvun loppupuolella tavoiteltuja ulkomaankaupan uudistuksia on eritelty julkaisussa H.Stephen Gardner: Soviet Foreign Trade. The Decision Process. Boston 1983.
138. Esim. professori Shmeljovin puheenvuoro kansanedustajien kongressissa (Правда 9.6.1989).
139. В Госплане СССР, Плановое хозяйство 1989:4, 1989:10; Ryzhkov, Изв. 14.12.1989.
140. Neuvostoliiton bruttovelka siirtoruplina Euroopan SEV-maille oli vuoden 1989 alussa vajaat 4 mrd. rpl ja koostui rakennusprojektiluotoista (finanssiministeri Pavlovin haastattelu, Правительственный вестник 1989:14 - 15).
- Ulkomaantalousministerin mukaan Neuvostoliitto on velka-asemassa Euroopan sosialistisiin maihin nähden - velkaan mahdollisesti sisältyy 1 mrd. ruplan clearingvelka Jugoslavialle (Перестройка внешних экономических связей, Изв. ЦК КПСС 1989:7; Правительственный вестник 1989:19). Neuvostoliiton velka-asemasta Euroopan SEV-maihin nähden on myös esiintynyt mainintoja (Как взбодрить меркурия, Изв. 27.6.1989). Neuvostoliiton nettovelka muita taloudellisesti vahvemmillä SEV-maille näyttää eräiden tietojen valossa jopa selvältä: Valtion suunnittelukomitea on arvioinut, että vuoden 1990 loppuun mennessä Neuvostoliitolle kertyy velkaa kaikille sosialistisille maille 3 - 5 mrd. rpl. Samalla se on todennut, että Neuvostoliiton saatavat sosialistisista kehitysmaista olivat v. 1988 lähes 30 mrd. rpl (Изв. ЦК КПСС 1989:7). Lisäksi Puola on velkaa Neuvostoliitolle vajaat 6 mrd. rpl (Ю.Якутин: Польша: время перемен, Экон. газета 1989:49).
141. Ks. esim. SEVin toimeenpanevan komitean 132. istunnon julkilausuma (Экон. сотрудничество стран-членов СЭВ 1989:11) ja SEV-järjestön pääsihteerin haastattelu, Экономика и жизнь 1990:6.
142. Как взбодрить меркурия, Изв. 27.6.1989.
143. Euroopan SEV-maiden välisessä kaupassa siirtorupla-luottojen korot on nostettu 4 - 5 %:iin (Виталий Хохлов: Банк на службе интеграции, Экон. сотрудничество стран-членов СЭВ 1989:7).
144. Б.Сергеев: Сквозь валютные завалы, Экон. газета 1989:45.
145. Neuvostoliitto on osaltaan virallistanut tavoitteiksi maailmanmarkkinahintojen ja vaihdettavien valuuttojen käytön SEV-kaupassa (Ryzhkov, Изв. 14.12.1989; Kansanedustajien kongressin päätös, Изв. 22.12.1989).
146. Ks. esimerkiksi Moshe Efrat: Disentangling the Economics of Soviet Arms Trade: Are Western Assessments Really Reliable? Osteuropa-Wirtschaft 1987:1.

147. Thomas A. Wolf: Soviet Trade with the Third World: A Quantitative Assessment, Osteuropa-Wirtschaft 1985:4.
148. Ks. O.E.Туманов: Финансирование и кредитование подрядного строительства за рубежом, Деньги и кредит 1989:11.
149. Clearingsopimusten puitteissa Neuvostoliitto käy kauppaan kahdeksan kehitysmaan kanssa (Новый механизм внешне-экономической деятельности и международного сотрудничества. Москва 1988. s. 145).
150. Valtioiden välisiä luottoja on aiemmin myönnetty suureksi osaksi 2 - 3 %:n korolla, mutta korot ovat viime vuosina nousseet. Kaupallisten luottojen korot ovat jo aiemmin olleet 5 - 7 % (Новый механизм, s. 143 - 144).
151. Vuonna 1990 Neuvostoliiton on tarkoitus vähentää ainakin öljytuotteiden kokonaisvientiä n. 5 %:lla kotimaan kysynnän tyydyttämiseksi (varapääministeri Voroninin artikkeli Народнохозяйственный план - реальность, задачи, гарантии, Плановое хозяйство 1989:12). Kansanedustajien kongressi on tehnyt päätöksen, jolla mm. hallituksen tehtäväksi annetaan laatia ohjelma poltto- ja raaka-aineiden viennin vähentämiseksi (Изв. 25.7. 1989).
152. Viljan tuonnista leipäviljan osuus on suuri, ja leipä- tuotteista 35 - 40 % arvioidaan tuotettavan tuontiviljasta (А.Сизов: Импорт зерна, Изв. 26.6.1989).
153. Nettosaatava on laskettu sen mukaan, mitä Neuvostoliitto on ilmoittanut ulkomaiseksi bruttovelakseen (33.6 mrd. rpl, Правительственный Вестник 1989:19, s. 9) ja ulkomaiseksi saatavakseen (87.5 mrd. rpl, От догм к реализму, Изв. 10.7.1989).
154. Puolan velka vaihdettavina valuuttoina Neuvostoliitolle oli 1.3 mrd. USD v. 1989 (Ю.Якутин: Польша: Время перемен, Экон. газета 1989:49).
155. Kansainvälisten ja Neuvostoliiton kotimaisten hintojen erot luonnollisesti mutkistavat myös ulkomaisen velan suhteuttamista maan tuotantoon. Karkeasti 1 %:iin päädytään sekä viennin kansantulo-osuutta koskevien neuvostoliittolaisten tietojen että Neuvostoliiton bruttokansantuotteen arvoa koskevien länsimaisten (esim. CIA:n) arvioiden perusteella. Läntisen netto-velkansa maksamisesta Neuvostoliitolle koituisi siis Neuvostoliiton kotimaisilla hinnoilla laskettuja tuotantokustannuksia 1 % bruttokansantuotteesta olettaen, että länsiviennin kustannusrakenne on suurin piirtein sama kuin koko viennin.
156. Ilmeisesti kohtalainen osa Neuvostoliiton viennistä niihin kehitysmaihin, joiden kanssa sillä ei ole clearingsopimusta, ei tuloudu vaihdettavina valuuttoina Neuvostoliitolle vaan vientiä mm. luototetaan.

Esimerkiksi pääministeri Ryzhkovin mukaan v. 1989 tulojen vaihdettavina valuuttoina odotettiin olevan 16 mrd. rpl, vaikka v. 1988 vienti muihin länsimaihin kuin Suomeen oli 13 mrd. rpl ja em. kehitysmaihin 7 mrd. rpl (Правда 10.6.1989).

157. Institutional Investor, September 1989; Euromoney, September 1989.
158. Vuosina 1986 - 87 yritysten valuuttarahastoihin kertyi 1.6 mrd. rpl vaihdettavia valuuttoja (Перестройка внешних экономических связей, Изв. ЦК КПСС 1989:7).
159. Ryzhkov, Изв. 14.12.1989; Kansanedustajien kongressin päätös, Изв. 22.12.1989.

ТАУЛУКОИДЕН VIITTEET

Taulukko 1. Neuvostoliiton talouskasvu:

- Viralliset tiedot: 1961 - 88 Напхоз; 1989 tilastokomitean tiedote talouskehityksestä v. 1989 (Правда 28.1.1990), puhdas nettotuotos 1989 tilastokomitean puheenjohtajan haastattelu (Правительственный вестник 1990:4).
- Viisivuotistavoitteet
 - 1976 - 90: lait Neuvostoliiton taloudellisesta ja sosiaalisesta kehityksestä 1976 - 80, 1981 - 85 ja 1986 - 90 (Экон. газета 1976:45, 1981:48, Правда 20.6.1986), tuotettu materiaallinen kansantulo 1986 - 90 Напхоз 1986 s. 53.
 - 1991 - 95: pääministeri Ryzhkovin selonteko kansanedustajien toiselle kongressille (Изв. 14.12.1989).
- Tuotettu materiaallinen kansantulo, G.I.Naninin laskelmat: 1961 - 87 Ханин: Экономический рост: альтернативная оценка, Коммунист 1988:17; 1988 Ханин: Размышления над цифрами 1988 года, ЭКО 1989:4; Naninin laskelmat nojaavat fyysisiin tuotantolukuihin, ja siitä niitä on kritikoitu (Naninin menetelmistä ks. Ханин: Альтернативные оценки результатов хозяйственной деятельности производственных ячеек промышленности, Изв. АН СССР, Сер. экон. 1981:6 ja Ханин: Пути совершенствования информационного обеспечения сводных плановых народно-хозяйственных расчетов, Изв. АН СССР, Сер. экон. 1984: 3; kritiikistä Читатель спрашивает, Вестник статистики 1988:9).
- Bruttokansantuote, CIA:n laskelmat: Handbook of Economic Statistics 1986. CIA; The Soviet Economy in 1988: Gorbachev Changes Course. CIA/DIA April 1989.

Taulukko 2. Yksityisen kulutuksen rakenne: Напхоз. Kotitalousseurannan tulonkäyttötiedoista on poistettu verot ja maksut sekä rahavarojen kertyminen.

Taulukko 3. Vähittäiskaupan ja palvelujen kehitys: 1961 - 88 Напхоз; tammi-syyskuu 1989 verrattuna vuoden 1988 tammi-syyskuuhun Изв. 28.10.1989; 1989 Правда 28.1.1990.

Taulukko 4. Hahmotelma Neuvostoliiton kotimaisten sektorien keskinäisestä rahoitusasemasta:

- Valtion velka: 1989 alussa Напхоз 1988 s. 625; 1989 lopussa finanssiministeri Pavlovin selonteko valtion budjetista vuodeksi 1990 (Изв. 26.9.1989) ja Правда 28.1.1990.
- Valtion pankkien bruttosaatavat eri toimialoilta: 1989 alussa Напхоз 1988 s. 629; 1989 lopulla (1.10.1989) Изв. 28.10.1989.
- Väestön pankkitalletukset: 1989 alussa Напхоз 1988 s. 96; 1989 lopussa Правда 28.1.1990.
- Väestön käteisraha
 - 1989 alussa: Tiedoista, jotka koskevat käteisrahan määrää vuoden 1989 puolivälissä (100 - 130 mrd. rpl) on vähennetty vuoden alkupuoliskon käteisrahan lisääntymistä (rahaemissiota) vastaavat 10 mrd. rpl.

- Käteisrahan määrä oli vuoden puolivälin paikkeilla finanssiministeri Pavlovin mukaan yli 130 mrd. rpl. ja Neuvostoliiton pankkien tutkimuslaitoksen tiedon mukaan yli 100 mrd. rpl (Финансист, время, деньги, Соц. индустрия 7.9.1989; Н.Марголин: Доходы и инфляция, Экон. газета 1989:51). Tammi-kesäkuun rahaemissio oli 8.9 mrd. rpl (valtion suunnittelukomitean puheenjohtajan Masljukovin alustus vuoden 1990 taloussuunnittelusta, Изв. 5.8.1989).
- 1989 lopussa: vuoden puolivälin lukuihin on lisätty 10 mrd. rpl, sillä koko vuoden 1989 rahaemissio oli yli 18 mrd. rpl (Правда 28.1.1990).
 - Valtion obligaatiot
 - 1989 alussa: pienempi arvio Neuvostoliiton pankkien tutkimuslaitoksen mukaan (Н.Бузина, В.Володина: Миллиарды на сберкассах, Экон. газета 1989:18); suurempi arvio Б.Федоров: Нам внутренний долг, Московские новости 1989:18.
 - 1989 lopulla: vuoden 1989 alun tietoon lisätty obligaatioiden myynti tammi-syyskuussa 1989 (Изв. 28.10.1989).
 - Vakuutustodistukset
 - Neuvostoliiton pankkien tutkimuslaitoksen mukaan (Н.Бузина, В.Володина: Миллиарды на сберкассах, Экон. газета 1989:18); vakuutustodistusten määrästä vuoden 1988 alussa on esitetty lähes sama arvio (27 mrd. rpl) (А.Проскурин: На барометре - пасмурно, Экон. газета 1990:4).
 - Valtion yritysten tiliraha
 - Tiedon ovat esittäneet varafinanssiministeri Sentshagov (Актуальные вопросы финансового оздоровления, Финансы СССР 1989:5) ja pääministeri Ryzhkov (selon-teko hallituksen toimintaohjelmasta kansanedustajien kongressille, Правда 8.6.1989).

Taulukko 5. Väestön rahatulojen kasvu ja rahavarojen kertyminen:

- Väestön rahatulojen määrä:

	mrd. rpl	Lähde
1961-65 (vuosikeskiarvo)	111	Нархоз 1975 s. 55
1966-70 (")	166	--- " ---
1971-75 (")	236	--- " ---
1986-89 (")	470-484	keskiarvo alla olevista
85	406-421	1
86	421-436	2
87	438-453	2
88	479-491	2
89	541-555	2
90	577-599	3

1 Vuoden 1985 rahatulot ovat lähtökohtana myöhempien vuosien rahatulojen laskemiselle. Rahatulot v. 1985

on laskettu rahatulojen prosenttimuutoksen (1988 rahatulot verrattuna 1985 tuloihin) ja ruplamääräisen muutoksen (1986 - 88) mukaan seuraavista tiedoista (arvion ala- ja ylärajat muodostuvat siitä, että rahatulojen muutoksista v. 1988 on esitetty kahdenlaisia tietoja).

A. Rahatulojen ruplamääräinen lisäys v. 1986 (15 mrd. rpl) ja v. 1987 (16.8 mrd. rpl) on laskelmissa sama (finanssiministeriön tiedot, Актуальные вопросы финансового оздоровления, Финансы СССР 1989:5). Rahatulojen lisäyksestä v. 1988 on esitetty kaksi tietoa: 1) 38 - 38.5 mrd. rpl ja 2) 41 mrd. rpl; ensimmäinen tieto mm. pääministeri Ryzhkovin selonteossa hallituksen puhemieshistorian kokouksessa 4.1.1989 (Вопросы экономики 1989:3) ja varafinanssiministeri Sentshagovin artikkelissa (Экономическая реформа и проблемы финансового оздоровления, Финансы СССР 1989:8); toinen tieto valtion suunnittelukomitean puheenjohtajan Masljukovin alustuksessa vuoden 1990 taloussuunnittelusta (Изв. 5.8.1989) ja tilastokomitean puheenjohtajan haastattelussa (Правительственный вестник 1990:4).

B. Myös vuoden 1988 rahatuloista verrattuna vuoden 1985 rahatuloihin on esitetty kaksi tietoa: 1) rahatulojen kasvu v. 1986 - 88 kaikkiaan 16.7 % ja 2) rahatulojen kasvu v. 1986 - 88 keskimäärin 5.6 %/v (jonka mukaan rahatulot olivat v. 1988 17.6 - 17.9 % suuremmat kuin v. 1985); ensimmäinen tieto tilastokomitean puheenjohtajan kirjoituksessa (М.Королев: Статистика знает, Правда 30.1.1989); toinen tieto varapääministeri Voroninin selonteossa vuoden 1990 taloussuunnitelmasta (Правда 26.9.1989).

- 2 Rahatulot v. 1986 - 89 on laskettu lisäämällä rahatuloihin vuodesta 1985 alkaen niiden vuotuiset ruplamääräiset muutokset (tai vuosia 1988 ja 1989 koskien vaihtoehtoisesti kertomalla edellisen vuoden tulot niiden kasvuvauhdilla) (lähteet edellä sekä Правда 28.1.1990 ja Правительственный вестник 1990:4). Rahatulojen määrä v. 1988 ja v. 1989 on laskettavissa myös tulojen prosenttimuutoksista ja ruplamääräisistä muutoksista näinä vuosina, jolloin tulos asettuu yllä esitettyihin suuruusluokkiin.
- 3 Rahatuloja koskeva tieto v. 1990 on laskettu kertomalla vuoden 1985 rahatulot niiden kasvuvauhdilla v. 1986 - 89 ja edelleen kertomalla saadut tulot vuodeksi 1990 kaavailulla kasvuvauhdilla (kaikki nämä tiedot finanssiministeri Pavlovin selonteossa vuoden 1990 valtion budjetista, Изв. 26.9.1989).

- Laskettaessa rahavarojen kertymisen osuuksia rahatuloista on edellä esitetyistä rahatulojen määrästä käytetty suurimpia, joten taulukossa esitetyt osuudet voivat olla aliarvioituja. Viime aikoina Neuvostoliitossa on esitetty pienempiä arvioita väestön rahatulojen määrästä: 400 - 430 mrd. rpl (akateemikko Aganbeg-

janin haastattelu Где найти миллиарды?, Изв. 1.8.1989; professori Shmeljovin puheenvuoro kansanedustajien kongressissa, Правда 9.6.1989) ja 531 mrd. rpl vuoden 1990 taloussuunnitelmassa (akateemikko Bogomolov, Выход из кризиса впереди, а не позади, Новое время 1989:42). Neuvostoliiton tilastoista on puolestaan hahmotettavissa ainakin seuraavat väestön rahatulot:

	1987	1988	Lähde
	mrd. ruplaa		
- Valtion työläisten ja toimihenkilöiden palkat	289	309	Нархоз
- Yhteiskunnallisten kulutusrahastojen menoista rahana maksettava osa (mm. eläkkeet)	91	96	Нархоз ja viite a
- Väestön saamat maksut valtiolle ja myyntiorganisaatioille toimitetuista maataloustuotteista	8	9	Нархоз 1988
- Elintarvikkeiden myynti kolhoositoreilla	9	9	Нархоз
- Pankkitalletuskorot (keskikorko 2.4 %)	6	7	Нархоз ja viite b
<u>Yhteensä (ks. viite c)</u>	<u>403</u>	<u>430</u>	

- a. Vuoden 1988 maksut on laskettu sen mukaan, että niiden osuus yhteiskunnallisten kulutusrahastojen kaikista menoista on nykyään 54.8 % (O.M.Маркова: Эффективность денежных выплат населению из общественных фондов потребления, Финансы СССР 1989:10). Vuoden 1987 maksut on laskettu vuoden 1988 lisäyksen mukaan (В.Понизов: Общественные фонды потребления: формирование и использование, Плановое хозяйство 1989:8).
- b. Keskikorko Г.Саркисянц: Отрешимся от шаблонов, Правительственный вестник 1989:8.
- c. Laskelmasta puuttuvat ainakin kolhoosilaisten valtiolta saamista työtuloista rahana maksettava osa, joka ei ole tiedossa (kolhoosilaisten kaikki työtulot olivat v. 1988 26 mrd. rpl) sekä uuden osuuskuntatoiminnan palkkamenot (v. 1988 2.5 mrd. rpl ja tammi-syyskuussa 1989 11 mrd. rpl; Ю.Кашин: К новому качеству баланса денежных доходов и расходов населения, Плановое хозяйство 1989:12; Экономика и жизнь 1990:1).
- Rahatulojen prosenttimuutokset: muutokset v. 1966 - 75 on laskettu rahatulojen määrän mukaan (edellä); muutokset v. 1986 ja v. 1987 kuten ed. 2; 1988 Правительственный вестник 1990:4; 1989 Правда 28.1.1990; 1990 ed. 4; ECE:n tiedot: Economic Survey of Europe in 1988 - 1989. Economic Commission for Europe, United Nations. New York 1989.
- Palkat ja eläkkeet: Нархоз. Palkat sisältävät valtion työläisten ja toimihenkilöiden palkkasumman. Vuonna

1988 heidän osuutensa valtion työvoimasta oli 91 % ja koko työvoimasta 85 %.

- Pankkitalletttaminen (väestön pankkitalletuskannan muutos): pankkitalletuskanta vuoden lopussa 1961 - 88 Нархоз, 1989 Правда 28.1.1990.
- Käteisrahan määrän lisääntymisestä (rahaemissiosta) on koottu seuraavat tiedot:

	mrd. rpl	Lähde
1966-70 (vuosikeskiarvo)	2	1
1971-75 (")	2	2
1976-80 (")	4	3
1981-85 (")	3	4
85	4	5
86		
87	6	6
88	12	7
89	18	8
90	10	9

- 1 Р.Локшин:К разработке балансов денежных доходов и расходов населения, Плановое хозяйство 1990:1.
- 2 Laskettu emission vuosikeskiarvosta v. 1971 - 85 ja v. 1976 - 85 (kohtien 1 ja 3 lähteet).
- 3 Laskettu vuoden 1989 tammi-kesäkuun emissiosta, sen suhteesta vuosien 1976 - 85 emission vuosikeskiarvoon sekä vuosien 1981 - 85 emission vuosikeskiarvosta (valtionpankin aiemman pääjohtajan Garetovskin artikkeli Некоторые проблемы денежного обращения, Финансы СССР 1989:11).
- 4 Laskettu vuoden 1988 emissiosta ja sen suhteesta vuosien 1981 - 85 emission vuosikeskiarvoon (finanssiministeri Gostevin haastattelu, Аргументы и факты 1989:14).
- 5 Talouden tervehdyttämistoimia ja viisivuotiskautta 1991 - 95 koskeva hallituksen selonteko, jonka pääministeri Ryzhkov esitteli kansanedustajien toiselle kongressille 13.12.1989 (О мерах по оздоровлению экономики, этапах экономической реформы и принципиальных подходах к разработке тринадцатого пятилетнего плана. Москва 1989).
- 6 Laskettu vuoden 1988 emissiosta ja sen suhteesta vuoden 1987 emissioon (Д.Валовой: Экономика на перепутье, Правда 8.5.1989).
- 7 Laskettu vuoden 1989 emissiosta sekä sen ja vuoden 1988 emission erotuksesta (NKP:n keskuskomitean politbyroon jäsenen Sljunktovin päätöspuhe talousreformia käsitelleelle Neuvostoliiton talousasiantuntijoiden konferenssille, Правда 16.11.1989).
- 8 finanssiministeri Pavlovin selonteko valtion budjetista vuodeksi 1990 (Изв. 26.9.1989); О мерах... (kohta 3 edellä); Правда 28.1.1990.
- 9 finanssiministeri Pavlovin selonteko valtion budjetista vuodeksi 1990, Изв. 26.9.1989.

- Väestön lainat valtiolle: 1961 - 88 valtion budjettitilaston mukaan (Нархоз); vuoden 1989 tiedot koskevat tammi-syyskuuta (Изв. 28.10.1989).
- Kotitalousseurannan tiedot kattavat 62 000 kotitaloutta eli noin 1 %:n kaikista kotitalouksista (Нархоз).

Taulukko 6. Hintaindikaattoreiden kehitys:

- Tuotannon deflaattorit on laskettu tuotannon arvoa ja volyyymia koskevien Neuvostoliiton virallisten tilastojen mukaan (Нархоз).
- Teollisuustuotteiden tuottajahinnat ilman hyödykeveroa (оптовые цены предприятий без налога с оборота): Политическая экономия: Учебник для вузов. Москва 1988. s. 563.
- Valtion maataloustuotteista maksamat hinnat: Нархоз 1988 s. 434.
- Valtion vähittäiskaupan viralliset hintaindeksit: 1961 - 88 Нархоз; hintaindeksi syyskuun 1989 lopussa Индекс цен, цена индекса, Изв. 15.10.1989.
- Kolhoositorien elintarvikkeiden hinnat: 1976 - 88 Нархоз; 1989 Правда 28.1.1990.
- Valtion suunnittelukomitean taloustieteellisen tutkimuslaitoksen (Gosplan/NIEI) laskelmat kuluttajahintojen noususta sisältävät 1) tavaroiden vähittäishinnat valtion kaupoissa sekä palvelutariffit, 2) tavaroiden heikentyneen laadun vaikutukset ja 3) väestölle kertyvän rahan vaikutukset. Laskelmat eivät kuitenkaan sisällä arvioita uuden osuuskuntatoiminnan ja ns. mustien markkinoiden hinnoista (А.Шмаров, Н.Кириченко: Инфляция, реформа розничных цен и народное благосостояние, Вопросы экономики 1989:8; Neuvostoliiton hallituksen talousreformikomission varapuheenjohtajan Orlovin haastattelu, Литературная газета 1989:48).

Taulukko 7. Hintojen vahvistamisoikeuksien jakautuminen: В.С.Павлов: Радикальная реформа ценообразования. Москва 1988. s. 35 - 37.

Taulukko 8. Energian tuotanto ja kulutus: 1961 - 88 Нархоз; sähkön tuotanto 1989 ja polttoainetuotannon muutos 1989, joka laskettu raakaöljyn, maakaasun ja hiilen tuotannon mukaan, Нархоз ja Правда 28.1.1990.

Taulukko 9. Ulkomaankaupan rakenne: Внешторг.

Taulukko 10. Kone- ja laiteviennin kehitys:

- Arvo: Внешторг.
- Volyyymi: 1971 - 85 Ю.Шамрай: О темпах развития внешней торговли СССР в условиях перестройки внешнеэкономических связей, Внешняя торговля 1987:7; 1987 ja 1988 Внешняя торговля -lehden tilastoliitteet 1988:3, 1989:3; 1986 - 88: APN:n välittämät ulkomaantalousministeriön tiedot (Neuvostoliitto tänään I 1989:10); volyymin muutos v. 1986 on laskettu edellisten tietojen mukaan.

Taulukko 11. Öljyn ja maakaasun vienti:

- Koko vienti: Внешторг, Нархоз.
- Länsivienti: 1961 - 75 Внешторг; 1976 - 88 ja 1989 (I - IX) eli vuoden 1989 tammi-syyskuu verrattuna vuoden 1988 tammi-syyskuuhun: Annual oil and gas statistics. IEA/OECD, Paris; Quarterly oil statistics. IEA/OECD, Paris.

KUVIOIDEN VIIITTEET

Kuvio 1. Talouden volyymin kasvu asukasta kohden: 1961 - 88 Нархоз; 1989 Правда 28.1.1990, puhdas nettotuotos 1989 tilastokomitean puheenjohtajan haastattelu (Правительственный вестник 1990:4).

Kuvio 2. Euroopan SEV-maiden materiaallinen kansantulo asukasta kohden: Статистический ежегодник стран-членов СЭВ. Москва; Страны-члены СЭВ в цифрах 1989. Москва 1989; käytetty kansantulo 1988: Economic Survey of Europe in 1988 - 1989. Economic Commission for Europe, United Nations. New York 1989.

Kuvio 3. Väestön ja työvoiman kasvu: 1961 - 88 Нархоз; 1989 Правда 28.1.1990.

Kuvio 4. Pääomanmuodostuksen osuus materiaalisesta kansantulosta: 1961 - 88 Нархоз; keskeneräinen rakentaminen 1961 - 85 Нархоз, 1985 - 88 Г.Жогулев: "Долгострой" наступает, Экон. газета 1989:32, 1989 Правда 28.1.1990; materiaallisen kansantulon volyymin muutos 1989 Правда 28.1.1990; Kansantulon hintojen on oletettu nousseen 1 % v. 1989.

Kuvio 5. Kiinteiden investointien ja kiinteän pääomanmuodostuksen volyymin muutokset: 1961 - 88 Нархоз; 1989 Правда 28.1.1990.

Kuvio 6. Työn ja pääoman tuottavuuden muutokset: 1961 - 88 Нархоз; työn tuottavuus 1989 Правда 28.1.1990.

Kuvio 7. Tuotannon materiaalikustannukset ja energian käyttö: 1961 - 88 Нархоз; energian käyttö 1989 Правда 28.1.1990.

Kuvio 8. Kulutuksen osuus materiaalisesta kansantulosta: Нархоз.

Kuvio 9. Kansantulon ja kulutuksen volyymin kasvu asukasta kohden: Нархоз.

Kuvio 10. Kansantulon ja yhteiskunnan väestölle tarjoaman kulutuksen ja etuuksien arvon muutokset: 1961 - 88 Нархоз; yhteiskunnallisten kulutusrahastojen menot 1989 Правда 28.1.1990.

Kuvio 11. Valtion vähittäiskaupan volyymin kasvu: 1961 - 88 Нархоз; valtion vähittäiskauppa yhteensä 1989 Правда 28.1.1990.

Kuvio 12. Valtion budjetista ja pankeista tulevan rahan tarjonnan osuus materiaalisesta kansantulosta:

- Valtion budjettijäämä: 1970 - 88 (tulojen ja menojen erotuksena) Нархоз - valtion budjettituloihin v. 1971 - 84 sisältyvä luotonotto valtion pankkisektorilta oli keskimäärin vain 6 mrd. rpl vuodessa (1.5 % materiaalisesta kansantulosta) sen mukaan, että se oli v. 1971 - 85 yhteensä 106 mrd. rpl ja v. 1985 18 mrd. rpl (pääministeri Ryzhkovin selonteko hallituksen toimintaohjelmasta kansanedustajien kongressille, Правда 8.6.1989; Нархоз 1988); 1989 pääministeri Ryzhkovin selonteko kansanedustajien toiselle kongressille (Изв. 14.12.1989) ja Правда 28.1.1990; 1990 laki Neuvostoliiton valtion budjetista vuodeksi 1990 (Изв. 11.11.1989).
- Pankkien bruttosaatavakanta: 1970 - 88 Нархоз; vuoden 1989 tieto 1.10.1989 (Изв. 28.10.1989).
- Tuotetun materiaalisesta kansantulon arvo: 1970 - 88 Нархоз; volyymin muutos 1989 Правда 28.1.1990; Volyymin kasvun on oletettu toteutuvan v. 1990 taloussuunnitelman mukaisena; Kansantulon hintojen nousuksi on oletettu 1 % v. 1989 ja v. 1990.

Kuvio 13. Valtion budjettitulojen ja -menojen ja kansantulon arvon muutokset: 1961 - 88 Нархоз; budjettitulot ja -menot 1989 - 90 laki Neuvostoliiton valtion budjetista vuodeksi 1989 (Правда 29.10.1988) ja vuodeksi 1990 (Изв. 11.11.1989).

Kuvio 14. Valtion budjettivajeen suhde bruttokansantuotteen:

- Vaje tulojen (pl. valtion luotonotto valtionpankilta) ja menojen erotuksena: 1971 - 84 tulot ja menot Нархоз, luotonotto valtion pankkisektorilta ks. kuvion 12 viitteet; 1985 - 88 Нархоз 1988; 1989 - 90 ks. kuvion 12 viitteet.
- Bruttokansantuotteen arvo: 1970 ja 1975 Г.Зотеев: Об оценке валового национального продукта, Экон. газета 1987:42; 1985 - 88 Нархоз 1988; ВКТ:n arvo 1971 - 74, 1976 - 79 ja 1981 - 84 on laskettu siten, että kasvuvauhti olisi pysynyt samana kausien aikana; ВКТ:n volyymin muutos 1989 Правда 28.1.1990; Volyymin kasvun on oletettu toteutuvan v. 1990 taloussuunnitelman mukaisena; ВКТ:n hintojen nousuksi on oletettu 1 % v. 1989 ja v. 1990.
- 1993: pääministeri Ryzhkovin selonteko kansanedustajien toiselle kongressille (Изв. 14.12.1989).

Kuvio 15. Työn tuottavuuden, yritysten voittojen ja palkkojen muutokset: 1960 - 88 Нархоз; 1989 Правда 28.1.1990; Materiaalisen tuotannon alojen työntekijöiden määrä on laskettu tuotetun materiaalisesta kansantulosta volyymin ja työn tuottavuuden kehityksen mukaan.

Kuvio 16. Väestön palkkatulojen ja eläkkeiden sekä kulutuksen kasvu: 1961 - 88 Нархоз; 1989 Правда 28.1.1990.

Kuvio 17. Väestön pankkitallettaminen: talletuskanta vuoden lopussa 1959 - 88 Нархоз, 1989 Правда 28.1.1990. Väestön käteisrahan kasvu: ks. taulukon 5 viitteet; Eläkesumman kasvuksi 1989 on oletettu sama kuin yhteiskunnallisten kulutusrahastojen kaikkien menojen kasvu (Правда 28.1.1990).

Kuvio 18. Työvoiman määrän muutokset talouden pääaloilla:

- Materiaalisen tuotannon alat yhteensä (valtion yrityksissä ja organisaatioissa): työvoiman määrä on laskettu tuotetun materiaalisesta kansantulosta volyymin ja työn tuottavuuden mukaan; 1961 - 88 Нархоз; 1989 Правда 28.1.1990.
- Teollisuus (valtion yritykset): 1961 - 88 Нархоз; 1989 tuotannon volyymin ja työn tuottavuuden mukaan (Правда 28.1.1990).
- Maatalous ml. yksityistaloudet: yksityistalouksissa toimivan työvoiman määrä 1960 ja 1965 on laskettu niistä tiedoista, jotka koskevat maatalouden yksityistalouksissa toimivien työläisten ja toimihenkilöiden perheenjäsenten osuutta koko työvoimasta sekä kolhoosilaisten kokonaismäärää ja heidän määräänsä kolhoosien yhteiskunnallisessa tuotannossa (Нархоз, Сельхоз); 1970 - 88 Труд в СССР, Нархоз.
- Materiaalisen tuotannon ulkopuolisten alojen työvoiman määrä on laskettu seuraavien alojen työvoiman määrien summana: asuin- ja kunnallistalous sekä ei-tuotannolliset palvelut, terveydenhoito ja sosiaalityö, koulu- tus, kulttuuri, taide, tiede, rahoitustoiminta sekä keskushallinto (Нархоз).

Kuvio 19. Tuotannon volyymin muutokset talouden pääaloilla: 1961 - 88 Нархоз; 1989 Правда 28.1.1990; rakentamisen muutos v. 1989 koskee tammi-kesäkuuta verrattuna vuoden 1988 tammi-kesäkuuhun (Экон. разера 1989:32).

Kuvio 20. Kiinteiden tuotantoinvestointien ja muiden investointien volyymin muutokset: Нархоз.

Kuvio 21. Tuotanto- ja kulutustavaroiden tuotannon volyymin muutokset: 1961 - 88 Нархоз; 1989 Правда 28.1.1990; 1990 tuotannon kasvua koskevien ruplamääräisten tietojen mukaan (varapääministeri Voroninin artikkeli Народное хозяйство 1989:12) - varsin samaan tulokseen johtaa vuoden 1990 taloussuunnitelmassa esitetyn kasvun (verrattuna vuoden 1989 suunniteltuun tuotantoon, Изв. 11.11. 1989) muuntaminen kasvuksi verrattuna vuoden 1989 toteutuneeseen tuotantoon.

Kuvio 22. Polttoaineiden tuotantomäärien muutokset: 1961 - 88 Нархоз; 1989 Правда 28.1.1990.

Kuvio 23. Koneenrakennusteollisuuden kehitys: tuotanto ja investoinnit 1971 - 88 Нархоз; tuotanto 1989 Правда 28.1.1990; työvoima 1971 - 88 Нархоз, Труд в СССР; työvoiman muutos v. 1989 koskee tammi-syyskuuta ja se on laskettu tuotannon ja työn tuottavuuden kasvun mukaan (Изв. 28.10.1989).

Kuvio 24. Maataloustuotannon kasvu asukasta kohden: 1961 - 88 Сельхоз, Нархоз; viljantuotanto 1989 Правда 28.1.1990.

Kuvio 25. Ulkomaankaupan volyumin ja vaihtosuhteen muutokset: Внешторг; Внешняя торговля -lehden tilastoliitteet 1988:3, 1989:3. Hinnat ja vaihtosuhte on laskettu viennin ja tuonnin arvon ja volyumin mukaan.

Kuvio 26. Eri maaryhmien osuudet Neuvostoliiton ulkomaankaupassa: Внешторг; osuudet v. 1989 koskevat tammi-kesäkuuta (Внешняя торговля -lehden tilastoliite 1989:10).

Kuvio 27. Neuvostoliiton SEV-kaupan ja muun ulkomaankaupan volyumi ja hinnat: Внешторг; Внешняя торговля -lehden tilastoliitteet 1988:3, 1989:3. Hinnat ja vaihtosuhteet on laskettu viennin ja tuonnin arvon ja volyymien mukaan.

Kuvio 28. Länsi- ja kehitysmaatuonnin rakenne: Внешторг.

Kuvio 29. Länsikaupan rupla-arvon muutokset puolivuositain: Внешняя торговля -lehden tilastoliitteet.

Kuvio 30. Neuvostoliiton osuus OECD-maiden puolijalosteiden ja valmiiden tuotteiden tuonnista: Foreign trade by commodities, Series C. OECD, Paris. Kuviossa esitetyt SITC-luokat ovat (numerointijärjestyksessä) 6, 5, 0 ja 7.

Kuvio 31. Neuvostoliiton kehitysmaakauppa: Внешторг.

Kuvio 32. Energian tuotanto- ja vientimäärien muutokset: Нархоз.

Kuvio 33. Neuvostoliiton osuus OECD-maiden öljyn tuontimäärästä: Quarterly oil statistics. IEA/OECD, Paris.

Kuvio 34. Neuvostoliiton viljan tuotanto ja tuonti asukasta kohden:

- Tuotanto 1961 - 88 Сельхоз ja Нархоз, 1989 Правда 28.1.1990. Neuvostoliitossa viljan tuotanto on tilastoitu ennen kuivatusta ja puhdistusta. Tilastointi niiden jälkeen pienentäisi tuotantolukuja 6.5 - 7.0 % (Нархоз 1988 s. 710). Kuviossa tuotannosta on vähennetty 6.5 %.
- Tuonti 1961 - 76, 1985 - 88 Внешторг; 1977 - 84 FAO Trade Yearbook. Rome; 1989 Правда 28.1.1990.

Kuvio 35. Neuvostoliiton kauppataase: Внешторг.

Kuvio 36. Neuvostoliiton velka ja varannot:

- Tiedot koskevat vuoden loppua; kuitenkin velka BIS-pankeille ja talletukset BIS-pankeissa v. 1989 koskevat tilannetta 30.6.1989.
- OECD:n arviot: The International Trade and Financial Situation of Eastern Europe in 1988 - 1989. Financial Market Trends 45. OECD, Paris, February 1990.
- CIA:n arviot: CIA Handbook of Economic Statistics; The Soviet Economy in 1988: Gorbachev Changes Course. CIA/DIA April 1989.
- Velka BIS-pankeille ja talletukset BIS-pankeissa: International banking and financial market developments. Bank for International Settlements, Basel.
- Neuvostoliiton julkaisema tieto bruttovelastaan vaihdettavina valuuttoina: Правительственный вестник 1989:19 s. 9.
- Kultavaranto: Arviot määrästä (ks. kuvion 38 viitteet) on kerrottu vuotuisilla keskihinnoina (International Financial Statistics. International Monetary Fund, Washington).
- Velkojen ja varantojen arvot on muunnettu USA:n dollareista rupliksi, sillä dollarin kurssin vaihtelut 1980-luvulla vaikuttavat velan kehityksestä syntyvään kuvaan paljon. Muuntokurssina on käytetty Neuvostoliiton valtionpankin dollarin kurssia vuoden lopussa. Dollarin kurssin muutosten takia OECD esimerkiksi julkaisee SEV-maiden velasta tietoja, jotka on puhdistettu dollarin kurssin muutosten vaikutuksista velan valuuttarakenteen mukaisesti (ks. Financial Market Trends February 1990).

Kuvio 37. Neuvostoliiton velan ja valuuttavarannon suhde ulkomaankauppaan:

- OECD:n laskelmat: Financial Market Trends February 1990.
- Velat ja talletukset: ks. kuvion 37 viitteet.
- Vienti ja tuonti muunnettu ruplista (Внешторп) USA:n dollareiksi Neuvostoliiton valtionpankin vuosikeski-kurssilla.

Kuvio 38. Neuvostoliiton kullan tuotanto, vienti ja varanto:

- Tuotanto: 1970, 1975, 1980, 1983 - 85 Neuvostoliiton Ulkomaantaloustieteen tiedot (Schweizerische Handelszeitung, Januari 1988); niiden perusteella Goldman & Sachs on uusintanut arvionsa Neuvostoliiton kullan tuotannosta 1970 - 87 (Goldman & Sachs Investment Research); vuoden 1988 tuotanto länsimaisten arvioiden mukaan.
- Vienti: 1970 - 87 Goldman & Sachs Investment Research; vuoden 1988 vienti on oletettu samaksi kuin v. 1987 (Goldman & Sachs Investment Research on arvioinut keskusjohtoisten maiden viennin v. 1988 samaksi kuin v. 1987).
- Varanto vuoden lopussa: 1970 - 86 Goldman & Sachs Investment Research; 1987 - 88: varantoon on lisätty tuotanto ja vähennetty vienti 1987 ja 1988.

Seija Lainela

NEUVOSTOLIITON ULKOMAANKAUPPAJÄRJESTELMÄN UUDISTUS
JÄ SEN VAIKUTUKSET CLEARINGKAUPPAAN

1	JOHDANTO	151
2	ULKOMAANKAUPPAJÄRJESTELMÄN UUDISTUKSET	155
2.1	Ulkomaankaupan ohjaus	156
2.1.1	Ulkomaankauppaoikeudet	156
2.1.2	Suunnittelu	157
2.1.3	Luvat	160
2.1.4	Epäsuorat vaikutustavat	161
	Hintajärjestelmä	162
	Eriytetyt valuuttakertoimet	163
	Valuuttarahastot	166
	Rahoitus	169
2.2	Kaupankäynti	171
2.2.1	Tuonti	171
2.2.2	Vienti	172
2.3	Tulevaisuudennäkymät	174
3	CLEARINGJÄRJESTELMÄ NEUVOSTOLIITON UUDISTUVASSA ULKOMAANKAUPASSA	176
3.1	Kaupankohdentuminen	176
3.2	Uudistusten vaikutukset	178
	Suorat ulkomaankauppaoikeudet	178
	Valuuttarahastot	179
	Eriytetyt valuuttakertoimet	180
	Suunnittelu	181
3.3	Lopuksi	182
	LÄHDELUETTELO	184
	LIITTEET	185

1 JOHDANTO

Tässä selvityksessä tarkastellaan Neuvostoliiton ulkomaankauppajärjestelmän nykytilaa uudistetuilta osin, järjestelmään viime vuosina tehtyjä muutoksia ja sitä, kuinka uudistukset käytännössä toimivat. Erityisesti keskitytään ulkomaankaupan ohjaukseen ja päätöksentekoprosessin kulkuun. Tarkoituksena on selvittää uudistuksia erityisesti Suomen ja Neuvostoliiton välisessä kaupassa käytössä olevan clearingjärjestelmän kannalta ja arvioida, kuinka clearingjärjestelmä uudistuksiin soveltuu. Tarkastelun aikaperspektiivi on melko lyhyt ja ulottuu korkeintaan 10 vuotta eteenpäin tulevaisuuteen.

Ulkomaankauppajärjestelmän uudistus on osa Neuvostoliiton talousjärjestelmän kokonaisuudistusta. Ulkomaankaupan alalla uudistukset aloitettiin aiemmin kuin muussa taloudessa, ja ne ovat periaatteessa edenneet ripeästi. Ulkomaankauppajärjestelmän muuttamista koskevat peruslinjat määriteltiin NKP:n keskuskomitean ja Neuvostoliiton ministerineuvoston päätöksillä elokuussa 1986, ja uudistukset astuivat voimaan vuoden 1987 alusta. Tämän jälkeen uudistuksia on täsmennetty useilla ministerineuvoston päätöksillä, joista toistaiseksi viimeinen on maaliskuulta 1989.

Ulkomaankauppajärjestelmän uudistuksia ovat mm. organisaatiomuutokset hallinnon ylätasolla; alemmalla tasolla näitä muutoksia ovat ulkomaankauppaoikeuksien antaminen yksittäisille yrityksille ja ministeriöille sekä tasavalloille. Yrityksille voidaan muodostaa omia valuuttarahas-toja, eli ne voivat käyttää tuontiansa osan viennillä ansaitsemistaan valuutoista, ja käyttöön on otettu yritystasolla eriytettyjä valuuttakertoimia virallisia valuuttakursseja korjaamaan. Jälkimmäinen toimenpide liittyy uuteen hinnoitteluun, jolla pyritään saamaan vienti- ja tuontituotteiden kotimaanmarkkinahinnat riippuvaisiksi todellisista ulkomaisista sopimushinnoista. Valuuttakerroinkokeilu on kuitenkin osoittautunut epäonnistuneeksi, ja kertoimista pyritään luopumaan asteittain. Tavoitteena on siirtyminen yhtenäiseen valuuttakurssi-järjestelmään.

Uudistukset ovat periaatteiltaan merkittäviä, mutta käytäntöön sovellettaessa niiden vaikutukset ovat jääneet pienemmiksi kuin alun perin

oli tarkoitettu. Lisäksi uudistukset ovat sovellusalaltaan rajallisia, sillä ne on toistaiseksi kohdistettu lähinnä vain teollisuustuotteiden, erityisesti koneiden ja laitteiden vientiin. Järjestelmän lopullinen muotoutuminen ja muutosten vaikutukset nähdään vasta lähivuosina, kun järjestelmän käytännön toiminnasta saadaan enemmän kokemuksia.

Talou uudistuksen yhtenä tavoitteena on teknisen kehityksen nopeuttaminen ja erityisesti koneenrakennusteollisuuden edistäminen. Neuvostoliiton roolia kansainvälisessä työnjaossa halutaan kasvattaa, ja ulkomaankaupalla on tärkeä sija läntisen teknologian ja tietämyksen hankijana.

Neuvostoliiton ulkomaankaupassa vienti on yksipuolisesti painottunut energiaan ja raaka-aineisiin, joiden osuus länsiviennistä on 1980-luvulla ollut noin 90 %. Monipuolistamalla vientinsä rakennetta koneenrakennuksen suuntaan Neuvostoliitto pyrki paitsi kasvattamaan vientiä myös vähentämään riippuvuuttaan energian viennistä ja energian maailmanmarkkinahintojen vaihteluista.

Neuvostoliitossa aivan viime aikoihin asti vallalla ollut ulkomaankaupan keskitetty hallintomalli on käyttökelpoinen silloin, kun valtaosa viennistä koostuu muutamasta homogeenisesta tuotteesta, Neuvostoliiton tapauksessa raaka-aineista ja energiasta. Kaupankäynnin kehittyminen ja tuotteiden monipuolistuminen kuitenkin asettavat suurempia vaatimuksia kaupan käytännön hoidolle, eikä byrokraattinen keskitetty järjestelmä enää pysty toimimaan riittävän tehokkaasti. Toisaalta byrokraattinen keskitetty järjestelmä myös haittaa kaupan monipuolistumista.

Yhdeksi ongelmaksi Neuvostoliitossa on viime aikoina tunnustettu se, että kotimaiset tuottaja- ja käyttäjäyritykset ovat olleet liiaksi erillään ulkomaisista kauppakumppaneista. Yrityksiä on ollut vaikea saada kiinnostumaan viennistä, eivätkä tuontituotteiden käyttäjäyritykset taas ole tunteneet tuonnin kustannuksia omassa taloudessaan. Kauppaa hoitavien ulkomaankauppayhtymien mahdollisimman tehokasta toimintaa ei myöskään ole pystytty varmistamaan. Uudistuksessa yritykset on tarkoitus saattaa yhteyteen ulkomaanmarkkinoiden kanssa; tuonnin ja

viennin halutaan vaikuttavan yritysten taloudellisen toiminnan tulokseen.

Aiempi ulkomaankauppaministeriön lähes täydellinen monopoli ulkomaankaupan hoidossa on osin purettu. Vuoden 1989 huhtikuusta lähtien kaikki halukkaat yritykset ovat periaatteessa voineet itse hoitaa ulkomankauppansa käytännön toimet.

Ulkomaankauppa on kuitenkin edelleen valtion valvonnassa, sillä valtaosa siitä suunnitellaan keskitetysti. Konkreettisesti kauppaa ohjataan valtioneuvoston, lisenssien ja kiintiöiden avulla. Päätöksentekoa ei käytännössä ole merkittävästi hajautettu, vaan hajautus tarkoittaa lähinnä useampien yksiköiden mahdollisuutta itse huolehtia vienti- ja tuontikauppojen käytännön toimien toteutuksesta suunnittelun sanelemissa puitteissa.

Tuonnissa muutosten suurimmat vaikutukset tulevat toistaiseksi esiin lähinnä lopullisten käyttäjien roolin kasvuna kauppaneuvotteluissa ja ostopäätöksissä.

Vielä ei ole ratkaistu tyydyttävästi sitä, kuinka yritykset saadaan todella kiinnostumaan viennistä. Todellisten taloudellisten kannustimien vaikutus on edelleen vähäistä, mikä johtuu siitä, että yritysten toiminta tulostavasti ei olosuhteiden pakosta ole voinut toteutua. Yritysten on vielä paljon helpompaa toimia aiemmin omaksutulla tavalla ilman oma-aloitteisuutta, jota viennin kohdalla ei aina edes sallita. Viennin käynnistäminen tai kasvattaminen vaatii tietoja ja resursseja, joita yrityksillä ei välttämättä ole.

Tuotantopanosten kuten raaka-aineiden ja alihankintatuotteiden vaikea saanti yrityksen normaaliinkin toimintaan estää viennin kasvattamista. Ratkaisu tähän löytyy vasta tuotantovälineiden ja raaka-aineiden tukkukaupasta, jota ollaan ottamassa käyttöön suunnitelmiin perustuvan jakelujärjestelmän tilalle.

Ulkomaankauppajärjestelmää uudistettaessa on ongelmana se, että osittaisuudistus vain tällä sektorilla ei ole mahdollinen. Taloudellisesti

terveellä tavalla toimiva ja markkinamekanismeihin nojaava järjestelmä saadaan aikaan vain, mikäli hintasuhteet kotimaan markkinoilla muutetaan realistisiksi. Muutoin yritysten ulkomaankauppapäätökset eivät ole sopusoinnussa koko kansantalouden tehokkaan toiminnan kanssa ja viennin ja tuonnin rakenne vääristyy.

Järjestelmän uudistaminen asettaa uuteen tilanteeseen myös clearingkaupan aseman Neuvostoliiton ulkomaankaupassa. Muutokset saattavat aiheuttaa sen, että clearingkauppa sopii uuteen järjestelmään huonommin kuin vaihdettavilla valuutoilla käytävä kauppa. Suurimpia ongelmia ovat clearingvaluutan rajoitettu käyttö ostoihin vain yhdestä maasta ja clearingvaluutan asettaminen vaihdettavia valuuttoja huonompaan asemaan valuuttakerrointen ja valuuttarahastonormatiivien suhteen. Neuvostoliiton ulkomaankaupan ohjauksessa on nyt kaksi clearingkaupan kannalta keskenään ristiriitaista toimintalinjaa: yhtäältä on voimassa aiempi hallinnollinen linja, joka takaa clearingkaupan piiriin tulevat toimitukset ainakin tiettyyn määrään asti, ja toisaalta sen oheen on tulossa uusi taloudellisten ohjausmenetelmien linja, jonka mukaan clearingkauppa ei ilmeisesti ole yhtä arvokasta kuin vaihdettavilla valuutoilla käytävä kauppa, eikä sitä kannusteta yhtä aktiivisesti.

Toistaiseksi ulkomaankauppajärjestelmän muutokset ovat olleet niin rajallisia, etteivät ne ilmeisesti vaikuta suuresti clearingkauppaan vielä 1990-luvun alkupuoliskolla mahdollisesti lukuun ottamatta tiettyjä erikoistapauksia kuten yhteisyrityksiä. Tulevaisuudessa clearingjärjestelmien tarkoituksenmukaisuus Neuvostoliiton ulkomaankaupan kannalta tulee kuitenkin nykyistä vakavammin puntaroitavaksi, mikäli taloussuudistus etenee suunnitellulla tavalla.

2 ULKOMAANKAUPPAJÄRJESTELMÄN UUDISTUKSET

Ulkomaankauppajärjestelmään suunnitellut muutokset ovat periaatteiltaan melko merkittäviä ja uusia uria aukovia, mutta käytäntöön sovellettaessa niiden vaikutukset ovat useimmiten jääneet pienemmiksi kuin alun perin oli tarkoitettu.

Uudistukset ovat rajallisia siinä mielessä, että ne on kohdistettu pääasiassa vain teollisuustuotteiden ja erityisesti koneiden ja laitteiden vientiin. Koneiden ja laitteiden vienti muodostaa vain muutaman prosentin Neuvostoliiton viennistä OECD-maihin. Teollisuustuotteiden (pl. kemikaalit) osuus OECD-viennistä on viime vuosina ollut noin 10 %.

Mainintoja uudistusten ulottamisesta raaka-aineiden tai energian vientiin ei virallisissa päätöksissä ole; energian ja raaka-aineiden vienti tulee ilmeisesti säilymään valtaosin keskitettynä. Siitä saatavat tulot tarvittaneen keskitetyillä varoilla tapahtuvaan ulkomaanvelan hoitoon sekä elintarvikkeiden, tärkeimpien raaka-aineiden, kulutustavaroiden ja suurten investointitavaroiden tuontiin, joka myös jää uudistusten ulkopuolelle.

Ulkomaankauppajärjestelmää on uudistettu organisaatiomuutoksin hallinnon ylätasolla ja alemmalla tasolla antamalla ulkomaankauppaoikeuksia yksittäisille yrityksille ja ministeriöille sekä tasavalloille. Kaupan kannustamisessa ja ohjauksessa pyritään siirtymään hallinnollisista keinoista epäsuoriin menetelmiin. Tässä tarkoituksessa yrityksille voidaan muodostaa omia ns. valuuttarahastoja, ja väliaikaisesti otettiin käyttöön yritystasolla yhdessä uuden hinnoittelun kanssa eriytyneet valuuttakertoimet virallisia valuuttakursseja korjaamaan. Virallisen valuuttakurssin muuttaminen realistisemmaksi on myös asetettu tavoitteeksi.

Epäsuorien menetelmien - esimerkiksi valuuttarahastojen ja valuuttakerointen - merkitys kaupan ohjauksessa on toistaiseksi paljon pienempi kuin niiden sovellusalue (joka sekin on rajoitettu) antaisi olettaa, sillä niitä käytetään myös kaupan siihen osaan, jota ohjataan vielä keskitetysti valtiontilausten avulla.

Joulukuussa 1988 ja maaliskuussa 1989 tehdyissä viimeisimmissä ulkomaankauppajärjestelmää koskevissa päätöksissä määriteltiin kaupan vapauttamisen rajat ja kaupan ohjauksen välineet. Edelleen avoimeksi jäi kysymys ulkomaankaupan suunnittelusta ja erityisesti suunnittelun menettelytavoista ja kattavuudesta.

Luettelo ulkomaankauppaa koskevista uudistuspäätöksistä on liitteessä 1.

2.1 Ulkomaankaupan ohjaus

2.1.1 Ulkomaankauppaoikeudet

Aiemmin ulkomaankaupan hoito oli lähes täysin keskitetty ulkomaankauppaministeriön yhteydessä toimiville ulkomaankauppayhtymille, jotka kukin hoitivat omien tuotenimikkeittensä kauppaa. Vuodesta 1987 lähtien on tasavalloille, toimialaministeriöille ja suurimmille yrityksille, jotka tekevät tuotteitaan vientiin, annettu mahdollisuus hoitaa itse ulkomaankauppansa käytännön toimia, eli ne ovat saaneet ns. suorat ulkomaankauppaoikeudet. Käytännössä tämä merkitsee sitä, että tasavallat, ministeriöt ja yritykset voivat perustaa yhteyteensä ulkomaankauppayhtymiä ja -firmoja ulkomaankauppaa hoitamaan.

Ulkomaankauppaoikeus laajeni edelleen huhtikuussa 1989. Siitä lähtien kaikki yritykset, joiden tuotteet ovat ulkomaanmarkkinoilla kilpailukykyisiä, ovat voineet hoitaa ulkomaankauppaansa joko itse tai olemassa olevien ulkomaankauppaorganisaatioiden kautta sopimus pohjalla. Kaikkien ulkomaantoimintoihin osallistuvien yritysten on rekisteröidyttävä. Rekisteröinnillä ei ainakaan periaatteessa ole tarkoitus rajoittaa ulkomaantoimintoihin osallistuvien määrää. Järjestelmän toiminnasta käytännössä ei kuitenkaan vielä ole tietoja.

Kauppa suurin ulkomaankauppaoikeuksin ei juuri poikkea periaatteeltaan kaupasta ulkomaantalousministeriön alaisuudessa toimivan ulkomaankauppayhtymän kautta; ulkomaankauppaorganisaatio vain sijaitsee nyt yrityksen tai toimialaministeriön yhteydessä. Kauppaa suurin ulkomaankauppaoikeuksin suunnitellaan kuten aiemminkin, se tarvitsee samat lisenssit

kuin muukin ulkomaankauppa ja kauppaa voidaan käydä vain tietyillä tuotteilla, joten kyse ei ole niinkään päätösvallan kuin lähinnä toimintojen hajautuksesta.

Ulkomaankaupan käytännön toimia on hajautettu viennin perusteella, ja hajautus koskee viennissä lähinnä teollisuustuotteita, erityisesti koneita ja laitteita. Raaka-aineiden ja energian vienti ja tärkeimmät tuontitehtävät hoidetaan edelleen pääasiallisesti ulkomaantalousministeriön alaisissa ulkomaankauppayhtymissä.

Uudistusten mukanaan tuoma kaupankäynnin hajautus ministeriö- ja yritystasolle vaatii uusia ratkaisuja kontrolloinnissa ja koordinoinnissa. Koko maan kauppapoliittiset tavoitteet ja ulkomaankaupan tasapainopyrkimykset on pystyttävä välittämään ulkomaankauppaa konkreettisesti käyville ministeriöille ja yrityksille, ja niiden toimintaa on pystyttävä valvomaan tehokkaasti.

Hallinnollisia ratkaisuja tähän ovat olleet valtion ulkomaantaluskomission perustaminen ministerineuvoston yhteyteen ja uuden ulkomaantalousministeriön muodostaminen. Tullilaitos erotettiin vuonna 1986 omaksi päähallinnokseen silloisen ulkomaankauppaministeriön alaisuudesta.

2.1.2 Suunnittelu

Neuvostoliiton kansantalouden suunnittelujärjestelmää ollaan muuttamassa siten, että keskusjohdon elimet, joita ovat ministerineuvosto, valtion suunnittelukomitea eli Gosplan ja ministeriöt, keskittyvät talouden kehittämisen strategisiin päätöksiin ja linjanvetoihin. Yksityiskohtaista operatiivista toiminnan suunnittelua siirretään enemmän yrityksille.

Ulkomaankaupan peruslinjat, kuten kaupan määrä, alueittainen jakauma ja tuonnin ja viennin osuus tärkeimpien tuotteiden osalta, päätetään edelleen ministerineuvostossa ja Gosplanissa suunnitteluprosessin yhteydessä (F 11/87). Myös valtiovarainministeriö osallistuu päätöksentekoon ja erityisesti valuuttasuunnitteluun.

Vuonna 1991 alkavalta 13. viisivuotiskaudelta lähtien ministerineuvosto vahvistaa koko kansantaloutta koskevin suunnitelmin ainoastaan 15 vuoden kehityssuunnitelmia ja viisivuotissuunnitelman "vuosittain jaoteltuina" (EN 10/87, I 26.6., 27.6., 30.6., 1.7.87). Aiemmin myös vuosisuunnitelmat on vahvistettu koko kansantaloudelle ministerineuvostossa vuosittain. Viisivuotissuunnitelmasta tulee kansantalouden tärkein suunnitelma, ja vuosisuunnitelman merkitys ilmeisesti pienenee, jos sitä ei enää vahvisteta keskitetysti. Yritykset saavat suuremmat mahdollisuudet itse osallistua suunnitteluprosessiin jo sen alkuvaiheista lähtien, sillä tuotantolaitokset laativat Gosplanin ohjelukujen avulla omat viisivuotis- ja vuosisuunnitelmansa ja myös vahvistavat ne omalta osaltaan.

Vuosisuunnitelmien käytännön merkitys ja yritysten ja keskusjohdon työnjako niiden laadinnassa ovat toistaiseksi epäselviä. Vuosisuunnitelmat ohjaavat tulevaisuudessakin yritysten lyhyen tähtäimen toimintaa, ja ne perustuvat entistä kiinteämmin viisivuotissuunnitelmiin. Näin luodaan yrityksille aiempaa vakaampi toimintaympäristö, koska suunnitelmia ei enää ainakaan periaatteessa voi ylemmältä taholta vuosittain ja sitäkin lyhyemmän ajan kuluessa muutella.

Uusissa suunnitteluperiaatteissa tulee esiin myös viennin kasvattamispyrkimys. Merkittävä muutos entiseen verrattuna on periaate, jonka mukaan vientiin ei enää suunnata vain kotimaantaloudelta ylijääneitä resursseja. Tarkoituksena on, että ulkomaantalouden toiminnot ovat kaikilla tasoilla suunnitelmien erottamaton osa. Valuutan ansaitseminen on nostettu sekä ministeriöiden että yritysten tärkeäksi päämääräksi. Vuoden 1987 alusta lähtien kaikkien ulkomaankaupan kanssa tekemisissä olevien ministeriöiden ja virastojen suunnitelmiin on asetettu vientitehtävät ja valuuttatulotavoitteet, jotka ne jakavat alaisuudessaan toimiville yrityksille.

Nämä periaatteet eivät vielä toistaiseksi ole tuoneet huomattavaa muutosta suunnittelukäytäntöön. Maalle välttämättömän tuonnin maksaminen ja velanhoito määräävät edelleen viennin määrän, ja vientiin menevät tuotteet on hallinnollisilla päätöksillä irrotettava kotimaan tarjonasta. Yrityksille on taloudellisesti edullisempaa ja helpompaa tuottaa

tavaroita kotimaan markkinoille, joilla vaatimukset ovat pienemmät, eikä niille aina ole edes osoitettu tuotantopanoksia ulkomaantoimitustavoitteita vastaavaa määrää.

Tietoa uuden suunnittelujärjestelmän konkreettisesta toiminnasta yli-päättään ja erityisesti ulkomaankaupan alueella on toistaiseksi hyvin vähän saatavilla. Mahdollista on, että seuraavan viisivuotiskauden suunnittelumekanismien käytäntöä ja yksityiskohtia ollaan vasta hahmottelemassa.

Ulkomaankaupan ja erityisesti valuuttavarannon keskitettyä ohjausta pidetään Neuvostoliitossa erittäin tärkeänä. Ulkomaankaupan suunnittelussa koko kansantalouden tasolla vuosisuunnitelmilla lienee tärkeä sija jatkossakin. Maksutaseen ja valuuttavarannon tarkka seuranta ja kontrolli edellyttänevät tulevaisuudessakin vuosittaista valuuttasuunnittelua, joka puolestaan perustuu kaupan suunnitteluun. Epäselvää kuitenkin on, miten vuosittainen keskitetty ulkomaankauppa- ja valuuttasuunnittelu yhdistetään muuhun vuosittaiseen suunnitteluun, joka tehdään yrityksissä.

Yksityiskohtaisen keskitetyn suunnittelun ulkopuolelle jää yritysten ns. ylimääräinen vienti, joka muodostuu sitovat suunnitelmatehtävät ylittävistä vientitoimituksista. Tämänkin viennin suuntautumista keskusjohto voi halutessaan ohjata esimerkiksi maa- tai tuotekohtaisten kiintiöiden avulla.

Panospuolan vuoksi ylimääräinen vienti on lähivuosina vielä hyvin vähäistä. Lisäksi suunnitteluelimet voivat kasvattaa seuraavan vuoden suunnitelmaa yrityksen edellisen vuoden suunnitelman ylityksen perusteella, jolloin yritysten mahdollisuudet ja kiinnostus ylimääräiseen vientiin vähenevät. Tästä "saavutetulta tasolta lähtevästä suunnittelusta" pyritään nyt kuitenkin luopumaan.

2.1.3 Luvat

Ulkomaankaupan lupajärjestelmä on kaivannut muutoksia, jotta se vastaisi kaupan hajautusta ja lisääntynyttä kontrollin tarvetta. Ilmeistä on, että aiempi lupamenettely on ollut suoraan suunnitelmista johdettua, ja siten etäällä kulloisestakin kaupan ja valuuttavarannon tilanteesta. Lupia ovat tarvinneet lähinnä vain pari toimintayksikköä eli ulkomaankauppaministeriö ja aiemmin toiminut ulkomaisten taloussuhteiden valtionkomitea, joten lupien hallinta esimerkiksi valuuttojen käytön ja kaupan suuntaamisen kannalta on ollut suhteellisen yksinkertaista.

Viennin ja tuonnin tuotevalikoiman ja määrien säätelyssä on vuoden 1989 huhtikuun alusta lähtien voitu käyttää lisensiointia ja kiintiöintiä. Lisensseillä tapahtuvan ohjauksen lähtökohtana on, että sallittua on kaikki, mitä ei ole kielletty (VT 2/89). Tuotteita, jotka eivät sisälly lisenssin vaativien tai kiellettyjen tuotteiden listalle, voi viedä ja tuoda ilman lisenssiä. Niidenkin kauppaa voitaneen edelleen kontrolloida muilla keinoilla.

Lisensiointia käytetään kolmessa tapauksessa. Ensiksikin vientilisenssin tarvitsevat vuosina 1989 ja 1990 nk. valtakunnallisesti tärkeät tavarat, joita ovat esimerkiksi raaka-aineet, energia, elintarvikkeet ja kemianteollisuuden tuotteet. Niiden vientiin annetaan ulkomaankauppaorganisaatioille yleislisenssi, joka on voimassa tietyn ajan, yleensä korkeintaan vuoden. Muut viejät, kuten yritykset ja osuuskunnat, voivat saada näiden tuotteiden vientiin kertalisenssejä. Periaatteena kuitenkin on, että näiden tuotteiden vienti keskitetään pääasiassa ulkomaantalousministeriön tai asianomaisten toimialaministeriöiden alaisuudessa toimiville erikoistuneille ulkomaankauppaorganisaatioille.

Kone- ja laitevientiin ei lisenssiä tarvita. Tätä vientiä, silloin kun se perustuu sitoviin suunnitelmatoimituksiin, ohjataan keskusjohtoisesti suunnittelun avulla.

Toiseksi lisenssi vaaditaan vienti- ja tuontirajoitusten (kiintiöiden) puitteissa toteutettavilta kaupoilta. Vientiä ja tuontia voidaan rajoittaa arvo- tai määräkiintiöillä tietyksi ajaksi maksusuhteiden

tai muiden taloudellisten tai poliittisten seikkojen niin vaatiessa. Rajoitukset koskevat joko yksittäisiä tuotteita, maita tai maaryhmiä.

Kolmanneksi lisensiointia voidaan käyttää yksittäisen tuojan tai viejän tapauksessa silloin, kun erityinen valvonta jostain syystä (esimerkiksi epäiltyjen väärinkäytösten vuoksi) katsotaan tarpeelliseksi.

2.1.4 Epäsuorat vaikutustavat

Nk. taloudellisia keinoja ollaan uudistuksen myötä ottamassa käyttöön ulkomaankaupan ohjailussa hallinnollisten menetelmien tilalle.

Tarkoituksena on mm. aktivoida Neuvostoliiton tullipolitiikkaa ja tehdä siitä yksi kaupan ohjausvälineistä. Vuoden 1990 alkuun mennessä on määrä valmistella esitys uudeksi tullitariffijärjestelmäksi. Tariffia käytetään "tuontitavaroiden hinnanmuodostuksessa ja kysynnän ja tarjonnan säätelyssä kotimaanmarkkinoilla sekä perustana kansainvälisissä kauppaneuvotteluissa mm. GATTin ja EC:n kanssa" (ministerineuvoston päätös 2.12.1988; EG 51/88).

Suunnitteluun ja tulosvastuulliseen toimintaan liittyviä kannustimia ollaan ottamassa käyttöön yritysten toiminnan ohjauksen välineinä. Ulkomaankauppaa voidaan kannustaa ja ohjata mm. sitomalla erilaisilla normatiiveilla¹ yrityksen ulkomaantoimintojen tulokset sen koko toiminnan tulokseen. Vaikka nämä keinot eivät olekaan suoranaisia käskyjä ja sitovia suunnitelmatehtäviä, ovat ne kuitenkin hallinnollisesti asetettuja, eivätkä välttämättä saa aikaan taloudellisesti kannattavaa toimintaa tai kannusta yritystä ponnistelemaan viennin kasvattamiseksi.

Epäsuorilla keinoilla, kuten hinnoittelulla, valuuttakertoimilla ja valuuttarahastonormatiiveilla sekä rahoituksella, kannustetaan ja ohjataan toistaiseksi vain kaupan sitä osaa, josta yritykset periaatteessa

¹Normatiivit ovat taloudellisten suureiden välisiä suhdelukuja, joilla ohjataan yritysten toimintaa.

itse päättävät, eli valtioniilaukset² ja muut toimitussopimukset ylittävän tuotannon vientiä ja valuuttarahastovaroin tapahtuvaa tuontia. Epäsuoria keinoja sovelletaan myös valtioniilauksina toteutettavaan vientiin, mutta niillä ei tällöin ole kauppaa ohjaavaa vaikutusta. Tällä hetkellä ylimääräisen viennin ja valuuttarahastotuonnin merkitys on vielä suhteellisen pieni, eikä sen huomattava kasvu lähitulevaisuudessaakaan tunnu todennäköiseltä. Lisäksi yritysten toimintaympäristö ei ole merkittävästi muuttunut, joten epäsuorat keinot eivät voi vielä vaikuttaa täysimääräisesti, ja yrityksiä ohjataan edelleen suorien suunnitelmatehtävin.

Hintajärjestelmä

Neuvostoliiton hintajärjestelmää ollaan muuttamassa siten, että kotimaan hintasuhteet lähenisivät maailmanmarkkinoiden hintasuhteita ja hinnat kuvastaisivat tuotteiden todellisia hyötyjä ja niukkuuksia sekä tuotantokustannuksia. Samassa yhteydessä ollaan muuttamassa myös vienti- ja tuontituotteiden hinnanmuodostusta kotimaan markkinoilla.

Uuden vienti- ja tuontituotteiden hinnoittelun avulla pyritään yritykset saamaan yhteyteen ulkomaanmarkkinoiden kanssa siten, että ne tuntisivat ulkomaan toimintojen todelliset hyödyt ja kustannukset taloudessaan. Yritysten siirtyessä toimimaan täydellä tulosvastuulla, jolloin tuottojen pitäisi kattaa kulut, saavat niiden tulot ja menot taloudellista merkitystä. Tarkoituksena on, että yritykset tekevät ulkomaankaupasta päätöksiä taloudellisin kriteerein.

Aiemmin vienti- ja tuontituotteiden kotimaiset hinnat asetettiin kotimaanmarkkinoiden hintojen perusteella ilman yhteyttä tuotteista todella maksettuihin ulkomaisiin hintoihin. Uuden järjestelmän mukaan vienti-

²Käsite valtioniilaukset on talousuudistuksen myötä otettu käyttöön suunnittelussa. Valtioniilauksen täyttäminen on yrityksille pakollista, ja nämä tilaukset vastaavat aiempia sitovia tuotantotavoitteita. Periaatteessa valtioniilauksilla varmistetaan vain kansantalouden kannalta keskeisin tuotanto, mutta käytännössä tilaukset kattavat vielä valtaosan yritysten tuotannosta.

ja tuontituotteiden kotimaisten hintojen pitäisi muodostua pääosin ulkomaankauppahintojen perusteella ainakin koneiden ja laitteiden kaupassa. Valtion hintakomitea määrittää periaatteet, joiden mukaan ulkomaankauppayhtymien ja tuottajien tai käyttäjien väliset kotimaiset hinnat asetetaan (Burenin, Potapov).

Siirtyminen uuteen hinnoitteluun tapahtuu vähitellen; toistaiseksi vienti- ja tuontituotteiden sisäiset hinnat asetetaan edelleen suureksi osaksi vastaavien tuotteiden kotimaanmarkkinahintojen perusteella (VT 5/88).

Eriytetyt valuuttakertoimet

Neuvostoliitossa korjataan valuuttakertoimilla Gosbankin virallisia valuuttakursseja. Yritystasolla sovellettavat ns. eriytetyt valuuttakertoimet otettiin nykymuodossaan käyttöön ulkomaankaupan uudistuksessa vuonna 1987. Eriytettyjen valuuttakerrointen käyttöönoton tarkoituksena oli mahdollistaa ulkomaankaupan uusi hinnoittelu, jossa vienti- ja tuontituotteiden kotimaiset hinnat muodostuvat todellisten ulkomaankauppahintojen perusteella.

Valuuttakerrointen käyttö on tarpeen, koska hintasuhteet kotimaassa eroavat suuresti maailmanmarkkinoiden hintasuhteista. Pelkän virallisen valuuttakurssin käyttäminen ulkomaankaupan hintoja kotimaisiksi muunnettaessa johtaisi eri alojen ulkomaankaupan hyvin erilaiseen ja kotimaanmarkkinoiden kannalta usein taloudellisesti mahdottomaan lopputulokseen, ylisuuriin voittoihin tai tappiolliseen vientiin.

Eriytettyjen valuuttakerrointen kokeilu kuitenkin epäonnistui, ja joulukuussa 1988 tehdyn päätöksen mukaan kerrointen käytöstä luovutaan asteittain.

Eriytettyjä valuuttakertoimia on käytössä useita tuhansia. Kertoimet ovat välillä 0.3 - 6.0; yleensä ne ovat ykköistä suurempia. Eriytettyjä valuuttakertoimia käytetään pääasiassa teollisuustuotteiden, erityisesti koneenrakennusteollisuuden tuotteiden kaupassa, ja niitä on sovellettu vain noin 10 prosentissa Neuvostoliiton viennistä. (VE 5/88, VT 4/88, EG 20/88, 26/88, 28/89, DiK 6/88.)

Periaatteessa eriytettyjen valuuttakerrointen pitäisi kuvastaa eri valuuttojen tai valuuttaryhmien (pääryhminä vaihdettavat valuutat, clearingvaluutat ja siirtorupla) ostovoimaa kansantalouden kannalta. Kertoimet on lisäksi eriytetty toimialoittain. Kertoimilla pyritään kannustamaan vientiä ja rajoittamaan tarpeetonta tuontia, joten ne ovat erisuuruisia tuonnissa ja viennissä. (EG 29/87, 34/87, DiK 6/88.)

Eriytetyillä valuuttakertoimilla kerrotaan vienti- ja tuontituotteen kauppasopimuksen mukainen hinta, joka on muutettu rupliksi Gosbankin virallisen kurssin mukaan. Näin saadun kotimaanruplamääräisen hinnan yritys maksaa tuontituotteesta kaupan hoitaneelle ulkomaankauppayhtymälle tai saa siltä vientituotteesta.

Alun perin kertoimet oli ilmeisesti tarkoitus asettaa vain eri valuutoille tai valuuttaryhmille (sekä tuonnissa että viennissä) ja eri toimialoille. Koska kertoimia käytetään myös viennin kannustamiseen, on järjestelmää käytäntöön sovellettaessa alettu asettaa kertoimia yksittäisille tuoteryhmille ja tuotteillekin. Tarkoituksena on ollut taata yrityksille riittävät ja tasaiset vientitulot nyt, kun yritykset ovat siirtymässä toimimaan täydellä tulosvastuulla. Käytännössä kertoimet on asetettu useimmiten niin, että yritys saa vientituotteestaan kotimaanmarkkinoiden hinnan kuten vanhan järjestelmän vallitessa (EG 7/88). Näin syntyi monimutkainen ja vaikeasti hallittava tuhansien eriytettyjen kerrointen järjestelmä, joka poikkesi pitkälle kerrointen alkuperäisestä tarkoituksesta eli siitä, että olisi saatu aikaan taloudellisesti tehokas ulkomaankauppa.

Valuuttakerroinjärjestelmän käytännön epäonnistumista voidaan pitää osoituksena toimialaministeriöiden vallasta ja mahdollisuuksista vesittää kansantalouden tehokkuuden kannalta myönteisten ratkaisujen toteuttaminen silloin, kun ne ovat ristiriidassa toimialan yksittäisten yritysten tai ministeriön etujen kanssa.

On myös selvää, että valuuttakerroinjärjestelmä ei olisi voinutkaan toimia tarkoitetulla tavalla näin varhaisessa vaiheessa, kun talousuudistuksen muut osat eivät vielä käytännössä ole toteutuneet. Koska kotimaanmarkkinoiden hintasuhteet eivät muodostu taloudellisten teki-

jöiden perusteella, eivät valuuttakertoimet saa aikaan taloudellisesti tehokasta ulkomaankauppaa. Monimutkaisen valuuttakerroinjärjestelmän vaihtoehtona ja realistiseen valuuttakurssiin siirtymisen edellytyksenä on kotimaan hintajärjestelmän muuttaminen. Sitä ollaan parhaillaan suunnittelemassa, mutta erityisesti vähittäishintojen korotusten vaikeuden vuoksi uudistuksen toteuttaminen vienee vielä vuosia.

Valuuttakerrointen kauppaa kannustava ja suuntaava vaikutus lienee yrityksissä toistaiseksi ollut vähäinen, vaikka periaatteessa yrityksen viennin suuntautumiseen vaikuttaa se, kuinka paljon yritys saa viennistään rahaa kotimaanruplana. Koska yritysten tulostavasti toiminta ei vielä toteudu läheskään täydellisesti, eivät myöskään ulkomaankaupasta ansaitut ruplat liene kovin merkittäviä yrityksille. Tätä korostaa lisäksi se, että ulkomaantoimitusten osuus suurtenkin yritysten tuotannosta on yleensä melko vähäinen, usein alle 10 % (F 11/87, VT 5/88).

Kerrointen merkitys on ilmeisesti suurempi viennissä kuin tuonnissa. Tämä johtuu siitä, että tuonti on yhä suurelta osin keskitetysti valtion budjetin kautta rahoitettua ja muodostuu välttämättömiksi katsotuista investointituotteista ja raaka-aineista.

Valuuttakertoimen suuruus vaikuttaa oletettavasti vientitavaroiden ulkomaanvaluuttamääräiseen hinnoitteluun: mitä pienempi on kerroin, sitä korkeampi on hinnan oltava, jotta vienti kannattaisi. Hinnoittelumenetelmistä ja -perusteista sekä valuuttakerrointen ja hintojen asettamisen keskinäisestä suhteesta on hyvin vähän yksityiskohtaista tietoa saatavilla.

Joulukuun 1988 päätöksessä, jossa kerrottiin eriytetyistä valuuttakerroimista luopumisesta, ilmoitettiin myös siirtymisestä 1.1.1991 lähtien käyttämään uutta valuuttakurssia ulkomaanoperaatioiden maksuissa. Ennen kuin uutta valuuttakurssia aletaan käyttää, otetaan 1.1.1990 väliaikaisesti käyttöön 100 prosentin korotus vaihdettavien valuuttojen kurssisuhteeseen ruplan kanssa.

Vuodesta 1991 lähtien käyttöön otettavalla uudella kurssilla tarkoitettaneen ruplan virallisen kurssin muuttamista eli oletettavasti

devalvaatiota. On kuitenkin vaikea sanoa, mitä devalvaatio käytännössä merkitsisi, koska virallisella valuuttakurssilla ei aiemmin ole ollut merkitystä ulkomaankauppaa käyville yrityksille. Mikäli kotimaan hintasuhteita ei saada muutettua, ei devalvaatiokaan poista tarvetta useiden erilaisten valuuttakerrointen käyttöön.

Vuodesta 1990 käyttöön otettavalla korotuksella vaihdettavien valuuttojen kurssisuhteissa puolestaan pyritään lähinnä yksinkertaistamaan eriytyneitten valuuttakerrointen järjestelmää maan sisäisissä ulkomaanoperaatioiden maksuissa ja korvaamaan eriytettyjä kertoimia yhtenäisellä kertoimella, jonka suuruus on kaksi. Kyseenalaista on, kuinka tämä yksi kerroin pystyy toimimaan, sillä hintasuhteita tuskin ehditään muuttaa vielä tuolloin. Kertoimen vaikutus jäänee nimelliseksi.

Edellä mainitussa päätöksessä annettiin Gosbankille yhdessä Vneshekonombankin ja valtiovarainministeriön kanssa tehtäväksi valmistella vuoden 1989 alussa konkreettinen ehdotus "ruplan osittaisen vaihdettavuuden asteittaisesta kehittämisestä". Vaihdettavuuteen siirtymisen aikataulusta ei päätöksessä ole mainintaa, mutta neuvostoliittolaisten asiantuntijoiden mukaan se voitaisiin toteuttaa aikaisintaan 1990-luvun loppupuoliskolla. Tätä ennen pyritään ruplan osittaiseen vaihdettavuuteen joillakin aloilla (PV 13/89).

Neuvostoarviot vaihdettavuuden toteuttamisesta ovat hyvin optimistisia, sillä valuuttasäännöstelyn purkaminen on pitkäaikainen prosessi. Toisen maailmansodan jälkeen vei vaihdettavuuteen palaaminen runsaasti toistakymmentä vuotta länsimaissa, joissa talouden sisäinen valmius valuutan vaihdettavuuden kasvattamiselle oli huomattavasti suurempi kuin Neuvostoliitossa.

Valuuttarahastot

Ulkomaankaupan uudistusten mukanaan tuomalla yritysten mahdollisuudella käyttää itse osa ansaitsemastaan valuutasta pyritään kannustamaan vientiä ja lisäämään teollisuustuotteiden osuutta viennistä. Tämä tapahtuu yritysten ns. valuuttarahastojen puitteissa. Aiemmin viennistä saadut valuutat menivät käytännöllisesti katsoen kokonaan valtion kas-
saan.

Valuuttaa kertyy rahastoon riippumatta siitä, onko vienti perustunut valtioneuvoston eli yritystä sitovaan keskusjohdon antamaan tehtävään vai onko se ollut ylimääräistä, valtioneuvoston ja muut toimitussopimukset ylittävää vientiä.

Oikeus valuuttarahaston muodostamiseen on kaikilla valmiita tavaroita tai palveluita vientiin tuottavilla yrityksillä. Rahasto voidaan muodostaa sitten, kun yritykselle on määritelty valuuttarahastonormatiivi, joka osoittaa rahastoon tuloutettavan osuuden vientitulosta. Normatiivin suuruuteen vaikuttavat mm. tuotteen jalostusaste, valuuttalaji ja viennin tehokkuus. Esimerkiksi koneenrakennusteollisuudessa yritykset saavat rahastoonsa 30 - 50 % valuuttatuloistaan.

Toimialaministeriöillä ja alueellisilla hallintoelimillä on oikeus keskittää itselleen yhteensä 10 % alaisuudessaan tai alueellaan toimivien yritysten valuuttarahastovaroista. Näitä varoja käytetään alan yritysten toiminnan kehittämiseen. Yritykselle itselleen jää siten esimerkiksi koneenrakennusteollisuudessa 27 - 45 % valuutasta (= rahastoon tilitettävä osuus vähennettynä 10 %:lla).

Toukokuuhun 1989 mennessä oli Vneshekonombankissa eli Ulkomaantalouspankissa avattu yrityksille 70 valuuttatiliä. Vuonna 1988 valuuttarahastoihin kertyi vaihdettavia valuuttoja 1,2 mrd. ruplan arvosta, mikä oli 8 % tuon vuoden länsiviennistä. Summa sisältäneen myös toimialaministeriöille ja aluehallinnolle siirretyt valuuttarahastovarot. (P 11.5.89.)

Valuuttarahastovaroin valtionyritys voi ostaa länsimaista tavaroita pääasiallisesti tuotantotoimintaansa ja sen kehittämistä varten; 10 % varoista voidaan käyttää kulutustavaroiden tuontiin. Vastaavaa rajoitusta ei sosialistisista maista tulevassa tuonnissa ole.

Periaatteessa yritykset voivat vapaasti käyttää valuuttarahastonsa varoja tuontiin. Käytännössä oikeutta päättää varoista itsenäisesti on kuitenkin rajoitettu: toimialaministeriö, Vneshekonombank tai jokin muu keskushallinnon elin on voinut estää yrityksen valuuttarahastovaroin tapahtuvan tuonnin (EG 6/88). Tämän asian korjaamiseksi ollaan

siirtymässä uuteen menettelytapaan valuuttarahastojen kartuttamisessa ja varojen käytössä.

Uuden menettelytavan mukaan yritys saa viennistään valuuttatulon Vneshekonombankiin sitä mukaa kuin maksuja ulkomaiselta ostajalta tulee. Vneshekonombank tilittää yrityksen ohjeiden mukaan tulosta määrätyn osuuden valtiolle, paikallishallinnolle ja toimialaministeriölle ja jäljelle jäävän osan yrityksen valuuttatilille (P 11.5.89). Valuuttavarat yritys voi pitää Vneshekonombankissa joko juoksevilla tilillä tai taseen ulkopuolisella tilillä. Juoksevilla tilillä olevat valuuttavarat ovat periaatteessa yrityksen vapaasti käytettävissä, ja ne voidaan siirtää sinne taseen ulkopuoliselta tililtä maksamalla niiden vasta-arvo ruplina. Juoksevilla tilillä oleville valuuttavaroille Vneshekonombank maksaa kansainvälisen käytännön mukaisesti korkoa; taseen ulkopuolisella tilillä oleville varoille ei korkoa makseta. (EG 14/89, VT 3/89.)

Vientitulon ruplamääräisen osan yritys saanee siltä valuutan osalta, joka ei tule yrityksen juoksevalle valuuttatilille. Kurssina käytetään Gosbankin virallista kurssia ja valuuttakerrointa. Ruplatulot menevät yrityksessä tiettyjen sääntöjen mukaan eri käyttötarkoituksiin eli ns. rahastoihin (palkkarahasto, kannustusrahasto, tuotannonkehittämisrahasto jne.) sekä valtion budjettiin.

Tuontinsa maksamiseksi yritys käyttää valuuttaa juoksevalta tililtä tai ostaa valuutan taseen ulkopuoliselta tililtä. Ostokurssina käytetään virallista valuuttakurssia ainakin joissakin tapauksissa ilman valuuttakerrointa (EG 26/88). Valuutan ostoa varten yrityksellä on oltava riittävä määrä ruplia tuotantonsa kehittämisrahastossa tai muussa tähän tarkoitukseen käytettävissä olevassa rahastossa, eli sillä on oltava tarvittava tuonnin "ruplakate". Näin ei aina ole, ja tällöin tuonnin toteutuminen riippuu siitä, antaako yrityksen yläpuolella oleva toimialaministeriö tarvittavat varat yritykselle. Liitteessä 3 on kaavio valuuttarahastoviennin ja -tuonnin maksuista.

Tarkoituksena on, että yritykset voisivat vapaasti vaihtaa valuuttarahastonsa varoja keskenään ja ostaa ja myydä niitä ruplia vastaan

sopimushinnoin Vneshekonombankin järjestämissä valuuttahuutokaupoissa. Asiaa koskevan päätöksen mukaan valuuttahuutokaupoissa voidaan ostaa ja myydä kaikkia viejien valuuttarahastoissa olevia valuuttalajeja. Siirtoruplia tulee huutokauppaan lisäksi valtion keskitetystä valuuttavarannosta.

Valuuttahuutokauppojen käytännön merkitys yritysten ylimääräisenä valuuttalähteenä jäänee lähivuosina vielä pieneksi. On oletettavaa, että erityisesti vaihdettavien valuuttojen tarjonta tulee olemaan vähäistä, koska yrityksillä ei liene syytä vaihtaa ansaitsemiaan valuuttoja rupliin, joiden käyttömahdollisuudet ovat rajoitetut. Ensimmäinen valuuttahuutokauppa järjestettiin marraskuussa 1989. Siihen saivat osallistua valtionyrietykset, ja kauppaa käytiin ainoastaan vaihdettavilla valuutoilla (EG 46/89).

Valuuttarahastonormatiivin suuruudella keskusjohto paitsi kannustaa vientiä myös ohjaa yritysten ulkomaankauppapäätöksiä; yritys tietenkin vie mieluiten tuotteita, joista sille jäävä valuuttatulo on valmistuskustannuksiin nähden suurin, ja suuntaa vientiään alueille, joiden valuutasta se saa suurimman osuuden rahastoonsa. Yritykselle on merkitystä myös sillä, miten houkuttelevia käyttökohteita kullakin valuutalla tai valuuttaryhmällä on.

Yritysten viennin kannustamiseen tähdätyt valuuttarahastot saattavat vääristää tuonnin rakennetta ja suunnata tuontia kansantalouden kannalta tehottomiin hyödykkeisiin. Paljon vientiä harjoittavilla yrityksillä on mahdollisuus valuuttarahastovarojensa turvin tuoda myös toisarvoisia tavaroita, kun taas yrityksillä, jotka eivät vie tuotteitaan, saattaa olla vaikeuksia saada rahoitusta koko kansantalouden kannalta tärkeille tuontiin perustuville investoinneilleen.

Rahoitus

Uudistusten jälkeen voidaan myös rahoituksen saatavuudella ohjata ulkomaankauppaa. Ulkomaankaupan uusi rahoitusjärjestelmä ei käytännössä vielä ole täysimääräisesti toiminnassa, mutta sen periaatteita on tuotu julki.

Yritysten siirtyessä toimimaan täydellä tulosvastuulla antaa Vneshekonombank niille ruplamääräistä luottoa viintiin ja tuontiin. Yritys voi saada Vneshekonombankilta myös valuuttamääräistä lainaa tuontiaan varten korkeintaan 5 milj. ruplaa. Laina annetaan kansainvälisten rahoitusmarkkinoiden kyseisen valuutan luottoehdoilla (Vneshekonombankin marginaalilla lisättynä), ja se on maksettava takaisin viennistä ansaituilla valuuttatuloilla (VT 11/87). Vakuuden takaisinmaksamisesta antaa yrityksen yläpuolella oleva toimialaministeriö, joka myös näin voi kontrolloida yrityksen tuontia.

Valuuttaluototus antaa Vneshekonombankille laajat mahdollisuudet vaikuttaa yritysten tuontihankkeisiin. Luototuksesta päätetään tapauskohtaisesti ottamalla huomioon paitsi kauppasopimuksen ehdot ja yritysten toiminnan tulokset myös toimen kansantaloudelliset vaikutukset. Pankki antaa ohjeita ja päättää tuontitoimen tarkoituksenmukaisuudesta ja arvioi yrityksen vientialan maailmanmarkkinoiden kehitystä. Pankki voi puuttua myös hankkeen tekniseen toteutukseen. Luottoaikana se seuraa hankkeen etenemistä ja yrityksen saamien valuuttatulojen asianmukaista sijoittamista.

Yritysten toiminnan ja projektien seuraaminen ja taloudellinen arviointi ovat pankille uusia tehtäviä, ja neuvostolehdistössä on esitetty epäilyjä siitä, kuinka asiantuntevaa pankin henkilökunta toistaiseksi on tällaiseen toimintaan.

Gosplan määrää vuosittain valuuttalainavarannon suuruuden ja on siten vaikuttamassa ulkomaankauppaan myös tätä kautta.

Ulkomaankaupalle välttämättömiä takuu- ja vakuutuspalveluita ollaan kehittämässä. Niiden käytännön toiminnasta ei kuitenkaan ole vielä paljon tietoa saatavilla.

2.2 Kaupankäynti

2.2.1 Tuonti

Liitteissä 2 ja 3 on kaavioiden avulla pääpiirteittäin esitetty päätöksenteon ja maksujen kulku tuonnissa ja viennissä.

Valtionyritysten tuonti tapahtuu joko valtion keskitetyin valuuttavaroin tai yritysten valuuttarahastovaroin. Keskitetyin valuuttavaroin tapahtuvaa tuontia hoitavat pääasiassa ulkomaankauppaorganisaatiot, jotka toimivat joko ulkomaantalouselministeriön tai jonkin muun keskusviraston alaisuudessa tai ns. suoran ulkomaankauppoikeuksien yritysten ja toimialaministeriöiden alaisuudessa. Lähinnä omin valuuttarahastovaroin tapahtuvaa tuontiaan voivat edellisten lisäksi hoitaa myös ulkomaankauppaan rekisteröidyt yritykset.

Valtaosa tuonnista tapahtuu vielä keskitetyin varoin (F 11/87). Päämääränä kuitenkin on, että yritykset alkavat tulevaisuudessa toimia valuuttaomarahoituksen periaatteella eli kattavat valuuttamenoja viennistä ansaitsemillaan valuuttavaroilla.

Heinäkuun alusta 1988 voimaan astuneen osuuskuntalain mukaan osuuskunnilla on mahdollisuus saada oikeus itsenäiseen ulkomaankauppaan. Ne voivat myös käydä ulkomaankauppaa olemassa olevien valtion ulkomaankauppaorganisaatioiden kautta. Osuuskunnat saavat pitää valuuttatulonsa itse sen jälkeen, kun niistä on suoritettu säädetyt maksut valtiolle. Valuutallaan ne voivat tuoda tavaroita tuotantotoimintaansa varten ja myös jäsentensä sosiaalisiin ja kulttuuritarpeisiin (P 8.6.88). Osuuskunnat ja valtionyritykset pyritään saamaan keskenään samaan asemaan ulkomaankaupassa mm. siten, että samalla alalla niille määritellään yhtä suuret valuuttarahastonormatiivit (SEV 2/89).

Keskitetyin valuuttavaroin hoidetun tuonnin suunnittelu etenee siten, että yritykset toimittavat tuontiehdotuksensa omalle toimialaministeriölleen tuontia edeltävänä vuonna. Toimialaministeriö vie ne ulkomaantalouselministeriöön, ja sieltä ne välitetään edelleen Gosplanille. Joka portaassa ehdotuksia karsitaan, ja lopullisen tuontisuunnitelma-

ehdotuksen osana koko kansantalouden suunnitelmaehdotusta tekee Gosplan, joka myös toimittaa sen ministerineuvoston hyväksyttäväksi.

Myös valuuttarahastovaroin tapahtuvan tuonnin on ilmeisesti ainakin toistaiseksi sisällyttävä maan tuontisuunnitelmaan, joten se on ennakoitava noin vuotta ennen toteuttamisvuotta. Suunnitteluprosessi etenee samoin kuin keskitetyin valuuttavaroin hoidettavassa tuonnissa. Periaatteessa ministeriöt tai Gosplan eivät arvioi valuuttarahastovaroin tapahtuvan tuonnin tarkoituksenmukaisuutta, vaan yrityksen tuonti liitetään Gosplanin koko kansantalouden tuontisuunnitelmaehdotukseen, jonka ministerineuvosto vahvistaa. Oletettavaa on, että valuuttarahastotuonnin sisällyttämisestä suunnitelmaan luovutaan tulevaisuudessa, sillä suunnitteluprosessi hankaloittaa tuontia mm. lykkäämällä sitä vuodella eteenpäin.

2.2.2 Vienti

Vienti tapahtuu joko valtioneuvoston perusteella tai yritysten ylimääräisen, suunnitelmatavoitteet ylittävän tuotannon vientinä. Kummasakin tapauksessa kauppa hoidetaan joko keskitetysti toimivien ulkomaankauppaorganisaatioiden kautta, yritysten ja toimialaministeriöiden yhteydessä suoraan oikeuksin toimivien ulkomaankauppaorganisaatioiden kautta tai rekisteröidyt yritykset vievät itse tuotteensa.

Yritysten toimintaa ohjaavat vielä paljolti pakolliset valtioneuvoston päätökset, jotka kattavat suuren osan yritysten tuotannosta. Suurin osa viennistä, myös koneiden ja laitteiden kaupasta, toteutetaan yhä valtioneuvoston puitteissa siten, että toimialaministeriöille annetaan suunnitelmissa sitovat vientitehtävät, jotka ne jakavat alaisuudessaan toimiville yrityksille. Tarkoituksena on talousuudistuksen edetessä lisätä yritysten itsenäisesti aikaansaaman viennin osuutta.

Myös suorat ulkomaankauppoikeudet saaneiden yritysten viennistä valtaosa perustuu valtioneuvoston päätöksiin, mikä johtuu valtioneuvoston hallitsemasta osuudesta yritysten tuotannossa.

Valtiontilausten ja muiden toimitussopimusten yli tuottamaansa ylimääräistä tuotantoa yritys voinee periaatteessa viedä vapaasti. Tämä ei kuitenkaan aina toteudu käytännössä, sillä toimialaministeriöt pyrkivät puuttumaan yritysten toimintaan. Ylimääräinen vienti on vielä pitkään vähäistä, koska yritysten voimavaroja sitovat suuret valtiontilaukset ja koska yrityksillä on vaikeuksia raaka-aineiden ja muiden panosten hankkimisessa ylimääräistä tuotantoaan varten (MN 4/88).

On epäselvää, sisältyykö yritysten ylimääräinen, valtiontilaukset ja toimitussopimukset ylittävä vienti koko kansantaloutta koskevaan vientisuunnitelmaan ja millä tarkkuudella. Keskusjohto päättäneekin ainakin jossakin määrin ylimääräisestä viennistä asettaessaan vientisuunnitelmassa koko viennin maittaisen tai valuuttaryhmittäisen jakauman.

Ainakin valtiontilauksina toteutetun viennin osalta tuotteiden hintatasoa valvovat ja koordinoivat ulkomaantalousministeriö sekä sen tai toimialaministeriöiden ulkomaankauppayhtymät, joiden valvonnassa yritysten ulkomaankaupafirmat toimivat. Yritysten ylimääräisessä viennissä hinnoittelu lienee melko vapaata; ulkomaantalousministeriö antaa kuitenkin konsulttiapua hintakysymyksissä.

Tuotantoyrityksen ja ulkomaankaappaorganisaation välinen suhde pyritään muuttamaan todelliseksi komissiosuhteeksi, jossa osapuolet tekevät sopimuksen ulkomaankauppatoimen suorituksesta. Ulkomaankaappaorganisaatiot siirtyivät vuoden 1989 alusta periaatteessa toimimaan täysin tulosvastuullisesti, jolloin niiden tulot muodostuvat komissiomaksuista. Tällä pyritään takaamaan organisaatioiden kiinnostus kauppojen toteuttamiseen. Järjestelmää ollaan parhaillaan suunnittelemassa, eikä se vielä toistaiseksi ole toiminnassa.

Aiemmin kaikilla ulkomaankauppayhtymillä ja -firmoilla oli omat vientinimikkeensä, joiden kaupassa ne usein olivat monopoliasemassa. Näin tulee yleensä olemaan jatkossakin tärkeimpien tavaroiden, esimerkiksi raaka-aineiden, energian ja elintarvikkeiden kaupassa. Muiden tuotteiden kaupassa ulkomaankaappaorganisaatioiden tuotevalikoimia ilmeisesti ollaan laajentamassa, ja siinä organisaatiot voivat kilpailla keskenään (EG 3/89). Käytännössä tämän toteutuminen vienee vielä runsaasti

aikaa. Ulkomaankauppaorganisaatioiden monopoliasema saattaa vaikeuttaa pyrkimyksiä niiden toiminnan tehostamiseksi.

2.3 Tulevaisuudennäkymät

Nyt kulumassa oleva aika seuraavaan, vuonna 1991 alkavaan viisivuotissuunnitelmaan asti on siirtymäkautta, jonka aikana valmistellaan uuden viisivuotiskauden alusta voimaan saatettavia muutoksia. Ulkomaankauppajärjestelmän muutosprosessi on vasta meneillään, eikä kaikkia uudistuksia ole vielä toteutettu. Talousuudistuksen edetessä saatetaan myös muuttaa jo tehtyjä uudistuspäätöksiä saatujen kokemusten myötä.

Joulukuussa 1988 tehdystä ulkomaankauppajärjestelmän kehittämispäätöksestä ja sitä tarkentaneesta maaliskuun 1989 päätöksestä ovat nähtävissä ilmeisesti jokseenkin pysyviksi tarkoitetut uudistuksen päälinjat. Periaatteessa kaupankäyntiä tullaan vapauttamaan huomattavasti aiemmasta, mutta muutosten toteutuminen käytännössä on melko hidasta, eikä varmana voida pitää sitäkään, että kaikki uudistukset todella toteutuvat tarkoitetulla tavalla.

Julkisessa keskustelussa ei ole tuotu esille ulkomaankaupan valtaviiran eli raaka-aineiden ja energian viennin sekä tärkeimmän tuonnin - mm. elintarvikkeiden - kaupan hajauttamista. Todennäköisesti 1990-luvulla niiden kauppa hoidetaan edelleen keskitetysti, mikä merkitsee, että ulkomaankauppajärjestelmä uudistuu vain osittain.

Vuonna 1988 hoitivat ns. suorat ulkomaankauppaoikeudet saaneet yritykset ja ministeriöt 25 % viennistä ja 44 % tuonnista (I 21.1.89). Tätä ei ole tulkittava osoitukseksi kaupan vapauden merkittävästä kasvusta, sillä nämä ulkomaankauppaorganisaatiot hoitivat kauppaa saamiensa suunnitelmatehtävien mukaan samalla tavalla kuin aiemmin ulkomaantalousministeriön alaisuudessa toimiessaan.

Epäselvää on, kuinka paljon ulkomaankauppatoimien hajauttaminen yrityksille hajauttaa itse päätöksentekoa. Siihen vaikuttaa kaupan suunnittelun ja säätelyn yksityiskohtaisuus, josta ei vielä ole käytännön kokemusta.

Aiemman järjestelmän kielteinen asenne uudistuksiin, esimerkiksi toimialaministeriöiden haluttomuus luovuttaa määräysvaltaansa yrityksille, voi tehokkaasti ehkäistä uudistuksia. Huomioon on otettava myös Neuvostoliiton tarkasti säädellyn hallintomallin syväänjuurtuneisuus. Säännöksiä sovelletaan erittäin tiukasti ja uudistuksen myötä tulleita uusia määräyksiä toteutetaan yhdessä vanhojen kanssa tai entisillä periaatteilla, jolloin vapautumista ei lyhyen ajan kuluessa aina tapahdu ollenkaan.

Jotta ulkomaankaupan uudistukset täyttäisivät tehtävänsä viennin kasvattajina, on talousuudistuksen muiden osien toteuduttava. Hintasuhteita kotimaanmarkkinoilla on lähennettävä maailmanmarkkinoilla vallitseviin ja käyttöön on otettava realistiset valuuttakurssit, jotta ulkomaankauppaa voitaisiin arvioida ja käydä taloudellisin perustein. Vientituotannon panosten varmistaminen ylimääräisen viennin osalta vaatii siirtymistä nykyisestä jakelujärjestelmästä tuotantovälineiden ja raaka-aineiden tukkukauppaan. Kiinnostus vientiin voi kasvaa vain, jos yritykset ovat todella tulosvastuullisia niin, että vienti on yksi yrityksen tulonlähteistä. Todellinen tulosvastuu puolestaan edellyttää yritysten rahoitusjärjestelmän muuttamista aitoon luototukseen perustuvaksi aiemman suoran budjettirahoituksen sijasta.

Kaikki edellä esitetyt talouden uudistukset on virallisesti asetettu päämääräksi. Kesäkuussa 1987 hyväksytyssä taloushallinnon uudistusohjelmassa asetettiin tavoitteeksi kaikkien yritysten siirtyminen täyteen tulosvastuuseen vuosina 1988 - 89 ja suunnittelu-, hinta-, rahoitus- ja tukkukauppajärjestelmien uudistaminen periaatteessa 13. viisivuotiskauden alkuun eli vuoteen 1991 mennessä. Ruplan jonkinasteiseen vaihdettavuuteen pyritään 1990-luvulla.

Asetetut aikarajat ovat hyvin tiukkoja, ja ilmeisesti niitä onkin nyt siirretty myöhemmäksi eli 1990-luvun puolivälin tienoille. Todellisia syvälleikäviä muutoksia ulkomaankaupan järjestelmään saataneen odottaa ainakin siihen asti, ja tällä välin ulkomaankauppajärjestelmä toiminee käytännössä suurelta osin entiseen tapaan.

3 CLEARINGJÄRJESTELMÄ NEUVOSTOLIITON UUDISTUVASSA ULKOMAANKAUPASSA

Neuvostoliitto käy clearingkauppaa paitsi Suomen myös eräiden kehitysmaiden, mm. Jugoslavian, Intian ja Kiinan kanssa. Clearingkaupan osuus Neuvostoliiton kaupasta länsi- ja kehitysmaiden kanssa on 1980-luvulla ollut noin 20 prosenttia.

Clearingjärjestelmä, joka edellyttää kaupan kahdenkeskistä tasapainotamista, on ilmeisesti sopinut Neuvostoliiton tiukan keskitettyyn ja suunnitelmilla hallittuun ulkomaankauppajärjestelmään ja koko kansantalouden suunnitelmalliseen toimintaan melko hyvin.

Clearingjärjestelmä saattaa sitä vastoin olla periaatteessa ristiriidassa vuodesta 1987 lähtien toimeenpantujen ulkomaankauppajärjestelmän muutosten kanssa tai ainakin sopia uuteen järjestelmään huomattavasti vaihdettavilla valuutoilla käytävä ulkomaankauppa. Haittaavia piirteitä uudistuksessa voivat olla ulkomaankauppatoimintojen hajauttaminen sekä yritysten valuuttarahastoihin kertyvän clearingvaluutan käyttömahdollisuus vain yhdessä maassa.

Clearingvaluuttaan sovellettavan valuuttakertoimen epäedullisuus viennissä verrattuna vaihdettavien valuuttojen kertoimiin samoin kuin pienempi valuuttarahastonormatiivi perustuvat puolestaan hallinnollisiin päätöksiin. Ne eivät siis sinänsä johdu clearingin sopimattomuudesta järjestelmään, vaan siitä, että clearingvaluutta ei pidetä yhtä arvokkaana kuin muita valuuttoja.

3.1 Kaupan kohdentuminen

Keskitetysti ohjataan edelleen paitsi valtiontilauksiin perustuvan viennin ja keskitetyn tuonnin yleistä maajakaumaa ainakin jossakin määrin myös yritysten ylimääräisen viennin ja valuuttarahastovaroiden tapahtuvan tuonnin kohdentumista.

Konkreettisesti ohjaus tapahtuu lisenssien ja kiintiöiden avulla. Kesäkuun 1989 alusta lähtien on kaikella Neuvostoliiton tuonnilla

Suomesta oltava lisenssi. Menettelyllä pyritään saamaan kaupan kehitys paremmin hallintaan.

Clearingmaihin suuntautuvan kaupan määrästä päätettäneen keskusjohtoisesti suunnitteluprosessissa samalla kun ulkomaankaupan maaryhmittäinen jakauma (sosialistiset maat / markkinatalousmaat / kehitysmaat) lyödään lukkoon. Näin asetetaan clearingkaupan perusmäärä, jonka toteutuminen ainakin toistaiseksi taataan valtioneuvostolla. Mm. Suomen kanssa käytävän clearingkaupan turvaaminen on tuotu julki ulkomaankauppa-uudistusta koskevassa NKP:n keskuskomitean ja Neuvostoliiton ministerineuvoston päätöksessä syyskuulta 1987 (EG 41/87). Tätä voidaan pitää osoituksena siitä, ettei uudistuksessa ole tarkoitus antaa yrityksille täyttä päätösvaltaa ulkomaankaupassa ja ettei yritysten ohjailussa tulevaisuudessakaan käytetä pelkästään taloudellisia keinoja, vaan kaupan suuntaamisesta päämäärien mukaiseksi huolehditaan myös keskitetysti antamalla sitovia vientitehtäviä.

Ylimääräistä tuotantoaan yritykset voivat viedä yli keskitetysti asetetun kaupan perustason. Yritysten kiinnostus ylimääräiseen vientiin clearingmaahan riippuu kyseiseen vientiin sovellettavista valuuttakertoimista ja valuuttarahastonormatiiveista sekä clearingvaluutan käytön houkuttelevuudesta. Ylimääräinen vienti tulee vielä lähivuosina olemaan hyvin vähäistä perusvientiin verrattuna.

Clearingvaluuttoihin sovellettavat valuuttakertoimet ovat pienempiä kuin vaihdettavien valuuttojen kertoimet. Pienemmän kertoimen vaikutus Suomen ja Neuvostoliiton väliseen kauppaan on näkynyt matkailussa, jossa clearingvaluuttahinnat ovat nousseet. Matkailussa on muita aloja aiemmin tullut esiin kapasiteettirajoitus. Kysyntää on huomattavasti tarjontaa enemmän, ja tällaisessa tilanteessa eri valuuttaryhmät kilpailevat keskenään. Tuotantotoiminnassa kapasiteettirajoituksen vastaantulo ei kuitenkaan liene lähivuosien asia. Ongelmia neuvostoliittolaisilla yrityksillä tulee olemaan enemmänkin tuotteidensa laadun ja palvelun saattamisessa maailmanmarkkinoiden tasoisiksi sekä myyntiorganisaatioiden rakentamisessa. Nämä ongelmat saattavat olla helpommin ratkottavissa Suomen kanssa, sillä Neuvostoliitolla on kone- ja laiteviennistä Suomeen jo kokemusta.

Ristiriitaista on, että clearingkauppaa keskusjohtoisesti yhtäältä tuetaan asettamalla sille tietty määrällinen tavoite, jonka saavuttaminen varmistetaan valtiontilauksilla, kun se toisaalta saatetaan vaihdettavalla valuutalla käytävää kauppaa heikompaan asemaan pienempien valuuttakerrointen ja valuuttarahastonormatiivien kautta. Tämä on osoituksena linjaristiriidasta nykyisessä muutosten vaiheessa, jolloin aiemmat hallinnolliset ohjausmenetelmät vielä ovat vallalla, mutta uusia taloudellisia kannustimia ja toimintaperiaatteita yritetään ottaa käyttöön niiden ohien.

Clearingkaupan pitäminen tietyllä tasolla on poliittisesti tehty päätös, eikä menettelyn jatkuvuudesta ole takeita kovin pitkälle tulevaisuuteen. Keskustelu clearingjärjestelmien edullisuudesta on Neuvostoliitossa jo alkanut; esiin on tuotu mm. järjestelmien kankea hallinnollinen luonne, joka haittaa joustavaa kaupan mahdollisuuksien ja kansainvälisen työnjaon hyväksikäyttöä (VT 6/88).

3.2 Uudistusten vaikutukset

Suorat ulkomaankauppaoikeudet

Huhtikuusta 1989 lähtien yksittäisille yrityksille annettu mahdollisuus itse hoitaa ulkomaankauppansa käytännön toimia voi lisätä huomattavasti ulkomaankauppaan osallistuvien yksiköiden lukumäärää ja monimutkaistaa siten clearingkauppaan liittyvää keskitettyä suunnittelua ja koordinaointia. Toisaalta varsinaista päätöksentekoa on käytännössä toistaiseksi hajautettu melko vähän. Vaikutukset clearingjärjestelmän toimivuuden kannalta eivät vielä ole huomattavia, ja nähtäväksi jää kaupan todellisen vapautumisen nopeus ja laajuus tulevaisuudessa.

Mikäli ulkomaankauppaa jatkossa suunnitellaan samoin periaattein kuin aiemmin, on vienti ja tuonti ilmeisesti tiedettävä noin vuotta etukäteen, jotta ne saadaan mukaan vuosisuunnitelmaan. Tämä pätee kaikkien kauppaan, tapahtui se sitten yrityksen suoran ulkomaankauppaoikeuksien tai erikoistuneiden ulkomaankauppaorganisaatioiden kautta. Ulkomaankaupan suunnitelmia valmisteltaessa toimialaministeriöt tai

ulkomaantalousministeriö keräävät yrityksiltä vienti- ja tuontiehdotukset. Näiden avulla laadittaneen myös clearingmaiden kanssa käytävän kaupan tavaravaihtopöytäkirjojen vienti- ja tuontilistat.

Valuuttarahastot

Clearingjärjestelmän puitteissa käytävä kauppa on valuutan käyttörajoitteen vuoksi yrityksille vähemmän houkuttelevaa kuin vapaavaluuttakauppa. Lisäksi eräiden tietojen mukaan vuosille 1987 - 90 asetetut valuuttarahastonormatiivit ovat clearingvaluutoille 50 % alemmat kuin vaihdettaville valuutoille (Ivanov). Joidenkin epävirallisten tietojen mukaan ei yritysten juoksevilla valuuttatileillä oleville clearingvaluutoille makseta korkoa. Näin menetellään ilmeisesti siksi, että varsinaiset maiden väliset clearingtilitkin lienevät yleensä korottomia. Näistä syistä yritykset ilmeisesti ohjaavat vientiään mieluummin vapaavaluuttamaihinkin siltä osin, kuin ne voivat itse sen kohdentamisesta päättää.

Clearingvaluutan käyttörajoitteen aiheuttama haitta lievenee, jos valuuttojen vaihto valuuttarahastoissa sallitaan. Joulukuun 1988 ulkomaankauppapäätöksessä on tästä maininta: päätöksen mukaan yritykset voivat vapaasti vaihtaa valuuttarahastovarojaan ja ostaa ja myydä niitä ruplia vastaan sopimushinnoin valuuttahuutokaupoissa. Lisäksi päätöksessä mainitaan, että valuuttahuutokaupoissa voidaan käyttää kaikkia valuuttarahastojen valuuttalajeja. Näin ainakin periaatteessa neuvostoliittolainen viejä voisi halutessaan vaihtaa ansaitsemansa clearingvaluutat muihin valuuttoihin, mikä kasvattaa clearingkaupan kiinnostavuutta viejän kannalta. Clearingvaluutan rajoitettu käyttömahdollisuus heijastunee kuitenkin sen vaihtokurssiin.

Vaikka kaupassa Suomen kanssa vapaasti vaihdettavien valuuttojen käyttö periaatteessa olisi mahdollista, pystytään keskusjohtoaisella säätelyllä - esimerkiksi Vneshekonombankin kautta kulkevien maksujen valvonnan avulla - edelleen varmistamaan, ettei niitä käytetä, jos niin halutaan. Tällainen on ollut tilanne jo aiemminkin, jolloin vaihdettavan valuutan määräisiä maksuja suomalaisista tuotteista on jossakin määrin sallittu,

mutta ainoastaan kierrätettäessä maksut sellaisen kolmannen maan kautta, jonka kanssa Neuvostoliitto käy kauppaa vaihdettavin valuutoin. Menettelyyn saattaa olla syynä maiden hallinnollinen jakaminen Neuvostoliiton suunnittelu- ja laskentakäytännössä erilaisiin valuuttajärjestelmiin (regimeihin), joiden puitteissa kunkin maan maksujen on tiukasti kuljettava.

Yritysten valuuttarahastovaroilla tapahtuvan tuonnin on ilmeisesti oltava mukana vuosittaisissa tuontisuunnitelmissa, eli tuonnista on ilmoitettava suunnitteluelimille sitä edeltävänä vuonna. Tuonti yrityksen clearingvaroin ei menettelytavoiltaan liene tätä monimutkaisempaa; siitäkin on ilmoitettava etukäteen, ja näin tuonti saadaan mukaan myös tavaravaihtopöytäkirjaan.

Eriytetyt valuuttakertoimet

Valuuttakertoimilla Gosplan yhdessä ulkomaantalousministeriön ja valtiovarainministeriön kanssa voi periaatteessa vaikuttaa ulkomaankaupan suuntautumiseen eri maihin tai maaryhmiin, sillä kertoimet vaikuttavat yritysten ruplamääräisten tulojen suuruuteen.

Eri valuuttaryhmiin sovellettavien kerrointen suuruudesta ei ole saatavissa virallisia tietoja, mutta epävirallisesti on tullut ilmi, että clearingruplan kerroin on pienempi kuin vaihdettavien valuuttojen kertoimet.

Joulukuun 1988 ulkomaankauppapäätöksen mukaan 1.1.1990 lähtien aletaan käyttää 100 %:n korotusta vaihdettavien valuuttojen kurssisuhteessa ruplaan nähden, eli kerroin olisi kaksi. Tällöin viejä saa vientituotteistaan kaksi kertaa enemmän ruplia viralliseen kurssiin verrattuna ja tuonti tulee yritykselle kaksi kertaa niin kalliiksi kuin virallisella kurssilla laskettuna.

Clearingvaluuttoja ei mainita päätöksessä. Mikäli niihin ei sovelleta korotusta, merkitsee se, että viennistä Suomeen yritys saa vähemmän ruplia kuin viennistä vapaavaluuttamaahan. Toisaalta tuonti Suomesta

tulee halvemmaksi kuin tuonti vapaavaihtamaasta. Varmaa tietoa valuuttakerrointen keskinäisestä suhteesta viennissä ja tuonnissa ei kuitenkaan ole.

Suunnittelu

Jos ulkomaankaupan vuosisuunnitelmista koko kansantalouden tasolla Neuvostoliitossa luovutaan, kuten vuoden 1991 alusta on tarkoitus tehdä, on sillä vaikutuksensa clearingteitse käytävän kaupan hallintaan. Vuosittaisia tavaravaihtopöytäkirjoja varten olisi silloin tuonti- ja vientitiedot koottava erikseen. Tämä voisi tapahtua joko toimialaministeriöiden tai suoraan ulkomaantalousministeriön välityksellä.

Samoin ongelmia clearingkaupan kannalta saattaa syntyä, mikäli ulkomaankauppaa aletaan suunnitella nykyistä karkeammin esimerkiksi siten, että yritysten ei tarvitse ilmoittaa vuosittain tarkkoja ehdotuksia omin valuuttavaroin tapahtuvasta tuonnistaan tai ylimääräisestä viennistään.

Ratkaisuna tuonnissa voi olla se, että clearingkaupan tavaravaihtopöytäkirjaan asetetaan kiintiö yritysten omin valuuttavaroin tapahtuvalle tuonnille. Kiintiön suuruus riippuisi viennistä ansaittujen valuuttarahastovarojen suuruudesta, ja se määrittäisi ostojen ylärajan kunakin vuonna ilman nimikekohtaista jaottelua. Valuuttarahastovarojen suuruuden arviointi saattaa kuitenkin tuottaa hankaluuksia.

Vuodesta 1988 lähtien on Suomen ja Neuvostoliiton välisen kaupan tavaravaihtopöytäkirjassa ollut kiintiö yritysten itse ansaitsemin varoin toteutettavalle tuonnille.

Ulkomaankaupan hajautuksen johdosta myös itse clearingkaupan suunnittelua voitaneen muuttaa joustavammaksi mm. vähentämällä vaadittavien suunnittelutietojen yksityiskohtaisuutta ja tarkkuutta, jolloin kaupan hallinta helpottuisi.

3.3 Lopuksi

Suomessa on käyty julkista keskustelua clearingkaupan eduista ja haitoista, mutta näkökannat eroavat toisistaan, eikä yksiselitteiseen lopputulokseen ole päästy. Kysymys Neuvostoliiton-kaupan maksujärjestelmästä on kuitenkin tärkeä Suomelle. Mikäli talousuudistus etenee ja markkinamekanismeja todella otetaan käyttöön talouden ohjailussa, pyrkinee Neuvostoliitto ainakin pitkällä aikavälillä pois ulkomaankaupan clearingjärjestelmistä, mihin Suomessa on varauduttava.

Lyhyen ajan kuluessa ei radikaaleja uudistuksia Neuvostoliitossa tapahtune. Suunnitellut ulkomaankaupan ja koko talouden muutokset ovat niin laajoja ja perustavanlaatuisia, että niiden toteuttaminen vie aikaa vielä vuosia. Toistaiseksi ulkomaankauppajärjestelmän uudistukset ovat käytännössä olleet melko rajallisia, eikä clearingjärjestelmän puitteissa käytävä kauppa siten vielä lähivuosina joutune aiempaa epäedullisempaan asemaan vapaavaihtakauppaan verrattuna.

Lähinnä clearingjärjestelmä saattaa haitata valtiontilaukset ylittävän viennin kehittymistä teollisuustuotteiden osalta. Tällainen vienti on lähivuosina kuitenkin vähäistä; sen kasvu vaatii talousuudistusten toteutumista ja vie siten aikaa vielä vuosia. Kaupan uusien muotojen kuten yhteisyritysten toiminnan sovittamisessa clearingjärjestelmän puitteisiin on sen sijaan enemmän ongelmia.

Oletettavaa on, että clearingjärjestelmä säilyy ainakin jossakin muodossa vielä 1990-luvulla. Tällöin on varmistettava, että maksujärjestelmää kehitetään yhdessä Neuvostoliiton talousuudistuksen etenemisen kanssa. Tällä taataan, ettei kaupankäynti hankaloitu maksujärjestelmästä johtuvista syistä.

Clearingjärjestelmän tarkoituksenmukaisuus kaupan kummallekin osapuolelle riippuu suuresti kaupalle Neuvostoliitossa asetettavista hallinnollisista ehdoista. Kaupankäynnin edellytyksiä parantaisi se, että clearingvaluutta asetettaisiin Neuvostoliitossa samaan asemaan vaihdettavien valuuttojen kanssa mm. vaihdettavuuden, valuuttakerrointen ja valuuttarahastonormatiivien suhteen.

Myös itse clearingjärjestelmää voidaan kehittää Neuvostoliitossa tehtävien ulkomaankauppajärjestelmän muutosten myötä: clearingkaupan hallinnollisia ongelmia voidaan helpottaa vähentämällä vuosittaisten tavaravaihtopöytäkirjojen tarkkuutta nyt kun maksujärjestelmään syksyllä 1988 tehdyt muutokset automaattisesti poistavat kaupan suuret epätasapainotilat. Mahdollista on myös luoda sekajärjestelmä, jossa tietty osa kaupasta kulkee clearingin kautta ja tietty osa vaihdettavin valuutoin.

LÄHDELUETTELO

V.A. BURENIN, V.I. POTAPOV; Organizatsija upravljenija vneshne-ekonomitsheskimi svjazami SSSR, Moskva 1987.

I.D. IVANOV (red.); Novyi mehanizm vneshne-ekonomitsheskoj dejatel'nosti i mezhdunarodnogo sotrudnitshestva, Moskva 1988.

LEHTIARTIKKELIT

Vneshnjaja Torgovlja (VT)

Voprosy Ekonomiki (VE)

Dengi i Kredit (DiK)

Izvestija (I)

Moskovskije Novosti (MN)

Pravda (P)

Pravitel'stvennyi vestnik (PV)

Finansy SSSR (F)

Ekonomitsheskaja Gazeta (EG)

Ekonomitsheskije Nauki (EN)

Ekonomitsheskoje sotrudnitshestvo stran-tshlenov SEV (SEV)

LIITE 1. ULKOMAANKAUPPAUUDISTUSTA KOSKEVAT PÄÄTÖKSET

1986

19.8. NKP:n keskuskomitean ja SNTL:n ministerineuvoston päätös "ulkomaantaloussuhteiden ohjauksen kehittämisestä":

- organisaatiomuutoksia
- suorat ulkomaankauppaoikeudet joillekin ministeriöille ja yrityksille
- vienti- ja tuontituotteiden uusi hinnoittelu kotimaan markkinoilla ja eriytettyjen valuuttakerrointen käyttöönotto
- valuuttarahastojen käyttöönotto.

1987

13.1. SNTL:n ministerineuvoston päätös yhteisyrityksistä

17.9. NKP:n keskuskomitean ja SNTL:n ministerineuvoston päätös "lisätoimenpiteistä ulkomaantaloustoiminnan kehittämiseksi":

- edellisten päätösten asiakohtien täsmentäminen ja kehittäminen.

1988

2.12. SNTL:n ministerineuvoston päätös "valtionyritysten, osuuskuntien ja muiden yhteiskunnallisten yrittysten, yhtymien ja organisaatioiden ulkomaantaloudellisen toiminnan edelleen kehittämisestä":

- suorat ulkomaankauppaoikeudet kaikille ulkomaankauppaan rekisteröidyille yrityksille
- viennin ja tuonnin lisensiointi
- 1.1.1991 uuden valuuttakurssin käyttöönotto ja 1.1.1990 100 %:n korotus vaihdettavien valuuttojen kurssiin.

Em. päätöksen perusteella

- 20.3.1989 valtion ulkomaantalouskomission määräys ulkomaantoimien lisensioinnista (sisältää mm. luettelon vuosina 1989 ja 1990 lisenssin tarvitsevista vienti- ja tuontituotteista)
- Ulkomaantalouspankin määräykset valuutan siirrosta yritysten tileille
- Gosbankin ja Ulkomaantalouspankin määräykset ulkomaankaupan ruplamääräisestä laskutuksesta ja luototuksesta.

1989

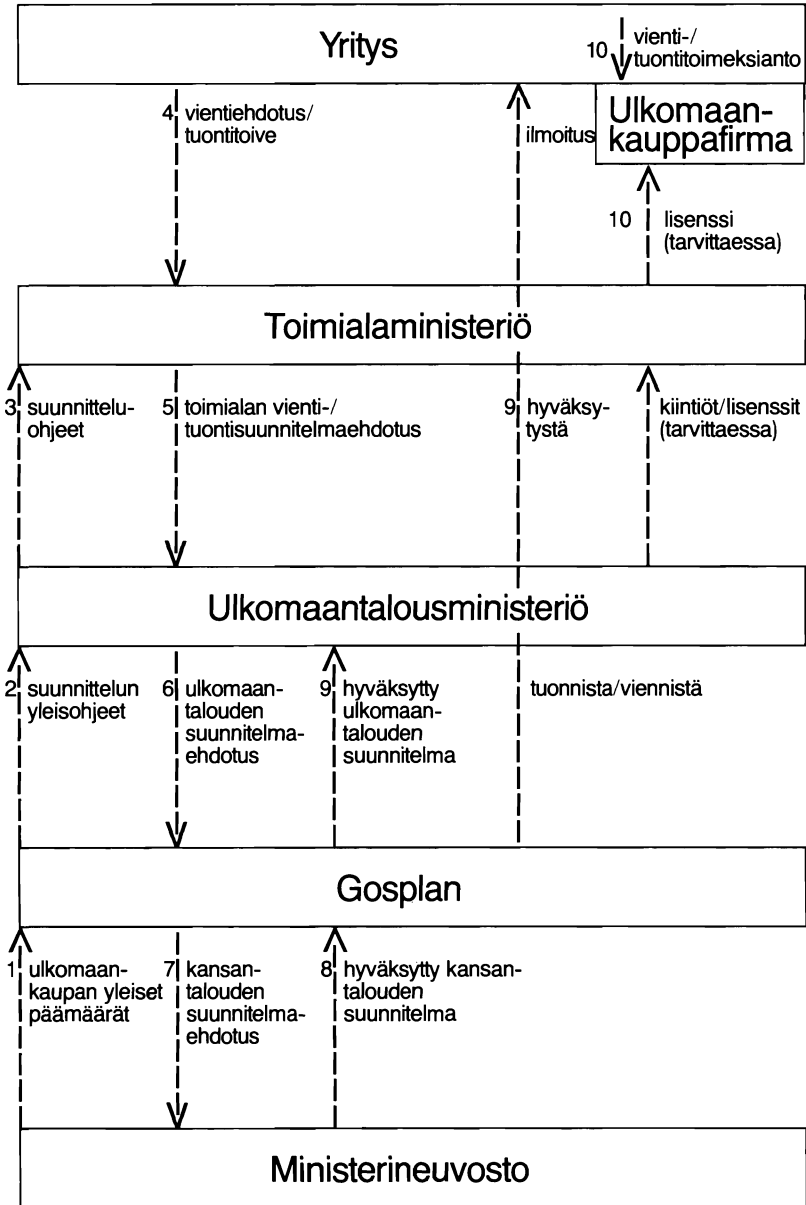
7.3. SNTL:n ministerineuvoston päätös "ulkomaantaloustoiminnan valtiollisesta säätelystä":

- tarkennuksia 2.12.1988 tehtyyn päätökseen; tarkennukset koskevat mm. ulkomaankauppaan osallistujien rekisteröintiä, tullausmenettelyä ja lisensointia.

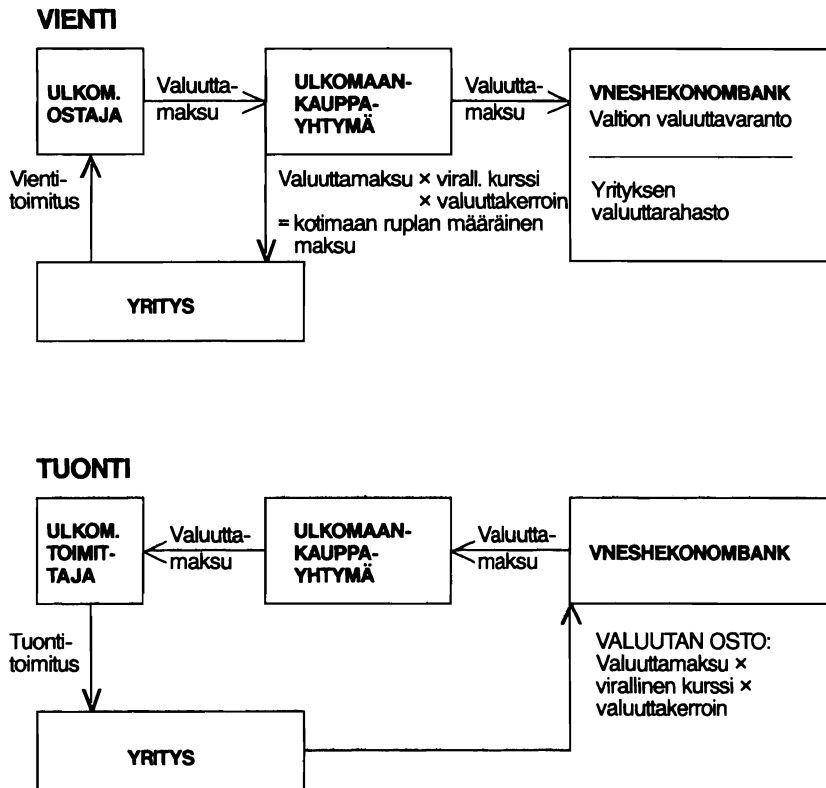
Em. päätöksen perusteella

- tullihallinnon määräykset tavaroiden tullausmenettelystä.

LIITE 2. YLEISTETTY SUUNNITTELU- JA PÄÄTÖKSENTEKOKETJU YRITYKSEN TUONNISSA JA VIENNISSÄ

LIITE 3. MAKSUT VALUUTTARAHASTOVIENNISSÄ JA -TUONNISSA

Paula Lähdemäki

NEUVOSTOLIITON KOKONAISTALOUDELLISET KÄSITTEET
KANSANTALouden TILINPIDON POHJALTA TARKASTELTUNA

OSA I

KANSANTALouden TILINPITO NEUVOSTOLIITOSSA JA MARKKINATALOUSMAISSA	191
1 JOHDANTO	191
2 KANSANTALouden TILINPITOJÄRJESTELMÄ NEUVOSTOLIITOSSA JA MARKKINATALOUSMAISSA	192
2.1 Yleistä	192
2.2 Kansantalouden tasejärjestelmän rakenne ja käyttö	193
3 MPS:N KANSANTULON MUUTTAMINEN BRUT TOKANSANTUOTTEEKSI	196
4 SNA:N JA MPS:N TALOUDELLISTEN KÄSITTEIDEN EROISTA	200
4.1 Tuotannon määrittely	200
4.2 Eräiden käsitteiden sisältöeroista	203
Tuotanto	203
Kokonaistuotanto	203
Väli tuotekäyttö	203
Arvonlisä	205
Lopullinen kulutus	206
Pääomanmuodostus ja poistot	207
4.3 Rekisteröintiperiaate	208
5 NEUVOSTOLIITON TILASTOJEN ARVIOINTIA	208
5.1 Hinnat	208
5.2 Luotettavuus	210

OSA II		
NEUVOSTOLIITON KOKONAISTALOUDELLISET KÄSITTEET		213
Yhteenveto käsitteiden keskinäisistä suhteista		213
Tuotanto		
Yhteiskunnan kokonaistuote/bruttomateriaalituote		214
Kansantulo/nettomateriaalituote		215
Tuotettu kansantulo		215
Käytetty kansantulo		217
Pääomanmuodostus		219
Kulutus		220
Yhteiskunnallisen työn tuottavuus		221
Tuotantovälineet ja kulutustavarat		222
Kulutus		
Reaalitulot		222
Yhteiskunnallinen kulutus		223
Väestön kokonaiskulutus pl. alkoholi		224
Maksulliset palvelut		225
Jokapäiväiset palvelut		226
LÄHDELUETTELO		227
LIITE 1	NEUVOSTOLIITON TALOUDELLISEN JA SOSIAALISEN KEHITYKSEN KÄSITTEET (luettelo)	229
LIITE 2	THE INSTITUTIONAL SECTORS AND SUBSECTORS IN SNA AND MPS	237
LIITE 3a	CONVERSION FROM MPS TO SNA. THE COMPONENTS OF NATIONAL INCOME AND VALUE ADDED	238
LIITE 3b	CONVERSION FROM MPS TO SNA. THE FINAL DISPOSITION OF NATIONAL INCOME AND GROSS DOMESTIC PRODUCT	239
LIITE 3c	CONVERSION FROM MPS TO SNA. GLOBAL PRODUCT, INTERMEDIATE CONSUMPTION AND NET MATERIAL PRODUCT	240

OSA I

KANSANTALouden TILINPITO NEUVOSTOLIITOSSA JA MARKKINATALOUSMAISSA

1 JOHDANTO

Neuvostoliitossa ja markkinatalousmaissa on käytössä erilainen kansantalouden tilinpitojärjestelmä. Neuvostoliitossa ja yleensä sosialistisissa maissa kansantalouden tilinpito perustuu kansantalouden tasejärjestelmään (Material Product System, MPS). Markkinatalousmaissa käytetään yleisesti YK:n suositusten mukaista kansantalouden tilinpitojärjestelmää (System of National Accounts, SNA).

Kansainvälisiä vertailuja varten on sosialistisissa maissa ja markkinatalousmaissa käytetyt kokonaistaloudelliset käsitteet muunnettava toisiaan vastaaviksi. Mm. YK:n alaisessa tilastokomissiossa on perehdytty Neuvostoliitossa ja länsimaissa käytettyjen kokonaistuotanto- ja kansantulokäsitteiden sisältöeroihin ja laadittu vertailuja varten erityiset siirtymäperiaatteet. Myös Suomesta on oltu kehittämässä periaatteita järjestelmävertailun helpottamiseksi: Tilastokeskus on yhteistyössä Bulgarian vastaavan laitoksen kanssa kokeillut käytännössä ns. siirtymävainten toimivuutta muunnettaessa kansantalouden toimialaluokittelu toisen järjestelmän luokittelua vastaavaksi (CSO & CMEA 1986, 6). Toisessa Tilastokeskuksen tutkimuksessa vertailtiin keskenään siirtymävainten vaikutusta muunnettaessa Bulgarian kansantulo brutto-kansantuotteeksi ja vastaavasti Suomen bruttokansantuote MPS:n kansantuloksi (Ilieva & Varjonen 1987). Vaikka kehitys kulkeekin etupäässä MPS:stä SNA:n tapaiseen tilinpitojärjestelmään, liittyy myös SNA:han ongelmia; ne koskevat esim. julkisen sektorin toiminnan arviointia kustannuspohjalta markkinahintojen puuttuessa.

Neuvostoliiton omat kokonaistaloudelliset käsitteet poikkeavat usein merkittävästi vastaavista länsimaisista käsitteistä. Aina ei edes löydy vastineita toisen järjestelmän käsitteille. Neuvostokirjallisuutta lukiessa voi törmätä käsitteisiin, jotka sisällöltään eroavat huomattavastikin samannimisistä länsimaisista käsitteistä. Suunnitelmatalouden ohjaukseen kuuluu myös, että taseita ja kokonaistaloudellisia käsitteitä käytetään koko kansantalouden toiminnan suunnittelun välineinä.

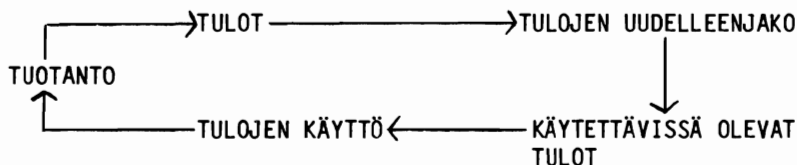
Vuodesta 1988 Neuvostoliiton kansantalouden vuosikirjassa on ryhdytty julkaisemaan markkinatalousmaissa yleisesti käytettyä kokonaistuotannon mittaria, bruttokansantuotetta. Valtion tilastokomitea ja suunnittelu-komitea (Gosplan) ovat laatineet bruttokansantuotteen laskentamenetelmän. Menetelmä noudattaa YK:n suosituksen mukaista kansantalouden tilinpito-järjestelmää, SNA:ta sekä ottaa huomioon Neuvostoliiton talouden orga-nisoinnin periaatteet ja konkreettiset muodot (BC 1988/6, 30). Vuoden 1987 osalta bruttokansantuote ilmoitettiin suunnitelmatulosten julkai-semisen yhteydessä.

2 KANSANTALouden TILINPITOJÄRJESTELMÄ NEUVOSTOLIITOSSA JA MARKKINATALOUSMAISSA

2.1 Yleistä

Kansantalouden tilinpito kuvaa taloudellisia prosesseja ja taloudel-listen ilmiöiden keskinäistä vuorovaikutusta. SNA-järjestelmän avulla luodaan kokonaiskuvaus taloudesta: tuotannosta, tuotannossa syntyvistä tuloista, tulojen uudelleenjaosta, kulutuksesta, säästämisestä, pää-omanmuodostuksesta ja sen rahoituksesta, työllisyydestä sekä ulkomaiden kanssa tehdyistä taloustoimista (TK n:o 3 1982, 81). MPS-järjestelmä on kokonaistaloudellisista tunnusluvuista muodostuvien taulukkojen järjestelmä (ФКС 1984, 75). Tunnuksluvut kuvaavat talouden kehitystasoa ja laajuutta sekä tärkeimpiä kansantaloudellisia rakenteita: tuotannon laajuutta ja rakennetta, tuotannon ja tulojen käyttöä sekä julkista ja yksityistä kulutusta.

Yleisesti kansantalouden tilinpidolla voidaan kuvata talouden rakenteen muutoksia sekä taloudellista peruskiertoa (tavara- ja rahavirtojen kiertoa) seuraavasti:

Kansantalouden tilinpidossa lähdetään tavaroiden ja palvelujen tuotannosta, josta syntyvät tulot jaetaan tuotannontekijöiden omistajien kesken. Verojen, eläkkeiden, lapsilisien yms. muodossa osa tuotannosta saadusta tulosta jaetaan uudelleen, jolloin päädytään käytettävissä oleviin tuloihin. Lopulliset tulot käytetään joko kulutukseen tai pääomanmuodostukseen. Kun tarkastellaan talouden kiertoa, voidaan erottaa kahdenlaisia tavaravirtoja: tuotanto- ja kulutusvirtoja. Näitä tavaroita hankitaan tuotantopanoksiksi, lopulliseen kulutukseen ja pääomanmuodostukseen.

Molemmissa järjestelmissä talouden peruskierron vaiheet ovat samat, mutta näihin vaiheisiin liittyvien määritelmien ja käsitteiden sisällössä on eroja. Sosialististen maiden erot SMA:n kuvaamaan talouden kiertoon nähden lähtevät siitä, että niissä kansantalous jaetaan kahteen osaan ja näistä vain ns. tuotannolliset alat osallistuvat kansantulon tuottamiseen. Ns. ei-tuotannolliset alat eivät silti ole poissa kansantalouden tilinpidosta, vaan tulevat tilinpitoon mukaan kansantulon uudelleenjaon vaiheessa, jolloin osa kansantulosta kanavoituu tulonsiirtojen muodossa rahoitussektorin kautta ja palvelumaksuina lopulta koko kansantalouden, myös ei-tuotannollisten alojen lopullisiksi tuloiksi.

2.2 Kansantalouden tasejärjestelmän rakenne ja käyttö

MPS-järjestelmässä kansantalouden tase muodostuu toisiinsa liittyvistä taseista ja taulukoista, joista kukin kuvaa talouden kierron tiettyä vaihetta. Sen tärkeimmät osat ovat seuraavat.

- A) Yhteiskunnan tuotannon muodostumisen, kulutuksen ja pääomanmuodostuksen tase. Tase kuvaa tuotannon laajuutta, rakennetta ja käyttöä. Sen yhdellä puolella ovat kansantalouden resurssit ja toisella niiden käyttö.

I Resurssit

- 1 Tuotannollisten alojen bruttotuotanto
- 2 Liikevaihtovero
- 3 Tuonti

II Resurssien käyttö

- 1 Tuotannollisten alojen välituotekäyttö
- 2 Ei-tuotannollinen kulutus
 - a) väestön henkilökohtainen kulutus
 - b) väestöä palvelevien alojen välituotekäyttö
 - c) tieteen ja hallinnon välituotekäyttö
- 3 Pääomanmuodostus
 - a) kiinteät investoinnit
 - b) varastoinvestoinnit ja reservit
- 4 Vienti
- 5 Hävikki

B) Tuotannollisen kansantulon muodostumisen, jakautumisen ja käytön tase muodostuu seuraavista tunnusluvuista:

I Kansantuloresurssit

- 1 Tuotannollisten alojen ja väestön nettotuotanto
- 2 Viennin ja tuonnin erotus
- 3 Muut resurssit

II Kansantulon jako ja lopullinen käyttö

- 1 Alkuperäinen jako
 - a) tuotantoyritysten alkuperäiset tulot
 - b) tuotannollisilla aloilla toimivan väestön alkuperäiset tulot
- 2 Uudelleenjako
 - a) maksetut tulonsiirrot: budjettimaksut, sosiaali-
vakuutusmaksut, omaisuus- ja yksilövakuutukset,
luottojen kuoletus, yritysten pankkitilien kasvu,
säästökassojen talletusten kasvu, käteisvarojen
kasvu, ei-tuotannollisten palvelujen kulutus
 - b) saadut tulonsiirrot: perusrakennustöiden ja vaihtuvien
varojen rahoitus, tuet, juoksevien kulujen rahoitus,
eläkkeet, avustukset, korvaukset omaisuus- ja yksilö-
vakuutuksista, lainanotto, yritysten pankkitilivarojen
käyttö, säästökassavarojen käyttö, talletusten korko-
tulot, käteisvarojen käyttö, ei-tuotannollisten alojen
ja niillä työskentelevän väestön saamat tulot

- 3 Lopulliset tulot
 - 1 tuotantoyritysten lopulliset tulot
 - 2 ei-tuotannollisten alojen lopulliset tulot
 - 3 väestön lopulliset tulot
- 4 Kansantulon lopullinen käyttö
 - 1 kulutus
 - 2 pääomanmuodostus

- C) Kansallisten varantojen tase
- D) Työvoimaresurssien tase
- E) Toimialojen välisen tuotannon muodostumisen ja jakautumisen tase, joka tarkoittaa tuotannon toimialarakennetta.
- F) Rahoituksen kokonaistaloudellisten taseiden järjestelmä (esim. valtion budjetti, luottosuunnitelmat, maksutase), jonka alataseiden avulla tarkistetaan sosiaalisen ja taloudellisen kehityksen suunnitelman osien tasapaino. (СП 1988, 80 - 83, ФКС 1984, 80.)

Kokonaistaloudellisten taseiden lisäksi on olemassa materiaalisia ja arvomääräisiä osataseita (yhden tuotteen ja tuotantokapasiteetin taseita, yritysten ja väestön rahoitustaseita).

Kansantalouden taseen tunnusluvut paitsi kuvaavat kansantalouden kehitystä ja rakenteita ovat myös kansantalouden suunnittelussa käytettyjä tunnuslukuja. Taseita käytetään suunnitteluvälineinä kaikissa suunnitteluvaiheissa: ennustamisessa, tasapainon tarkistamisessa ja analyysissä. Kokonaistaloudellisten tunnuslukujen avulla suunnitteluun tärkeimmät kansantaloudelliset rakenteet:

- kulutus ja pääomanmuodostus
- tuotantovälineiden ja kulutustavaroiden tuotanto
- kansantulo ja välituotekäyttö
- väestön tulot ja tavaroiden sekä maksullisten palvelujen tarjonta.

Kansantalouden taseen tietojen pohjalta määritellään myös kansantalouden tehokkuutta kuvaavat tunnusluvut kuten työn ja pääoman tuottavuus sekä materiaali- ja energiaintensiteetti. (СП 1988, 80.)

3 MPS:N KANSANTULON MUUTTAMINEN BRUTTOKANSANTUOTTEEKSI

Vuodesta 1988 alkaen Neuvostoliiton tilastokomitea on ryhtynyt julkaisemaan bruttokansantuotteen kansantalouden muiden tunnuslukujen ohella (BC 1988/6, 30). MPS-järjestelmän kansantulo säilyttää kuitenkin edelleen asemansa tärkeimpänä kokonaistaloudellisenä tunnuslukuna.

Bruttokansantuote lasketaan koko kansantalouden tasolla tekemällä tuotettuun kansantuloon korjauksia ns. siirtymävaimien avulla YK:n suositusten mukaisesti. Siirryttäessä MPS:stä SNA:han suurimmat vaikeudet liittyvät ei-tuotannollisten alojen tuotannon ja välituotekäytön arviointiin, kun taas SNA:sta MPS:ään siirtymisen vaikeudet liittyvät tuotannollisten ja ei-tuotannollisten alojen erottamiseen toisistaan (Ilieva & Varjonen 1987, 396).

Tarkasteltaessa kansantaloutta tulojen muodostumisen kannalta tuotettuun kansantuloon on lisättävä tiettyjä eriä (+) ja siitä on vähennettävä tiettyjä eriä (-). Alla olevassa taulukossa nämä erät on kuvattu pääpiirteittäin (BC 1988/6, 40).

T u o t e t t u	k a n s a n t u l o	Bulgaria 100.0
Työntekijäkorvaukset		
+ palvelualueiden ja yhteiskunnallisten organisaatioiden maksama palkkatulo		10.7
+ yksityisestä elinkeinotoiminnasta palvelualueella saatu palkkatulo		0.1 ¹
+ ulkomailta saatu palkkatulo		
- tuotannollisten alojen liikematkakulut		-0.9
- ulkomaalaisille maksettu palkkatulo		
Yritysten toimintaylijäämä		
+ palvelualan voitto (ml. liikevaihtovero, pl. tuet)		0.8 ²
+ palvelualan sosiaaliturvamaksut		2.5
+ ulkomailta saadut voitot		
- ei-tuotannollisten palvelujen kulutus tuotannollisilla aloilla		-2.0
- tuotantoyritysten kulut työntekijöille tarjotuista sosiaali- ja kulttuuripalveluista		-0.5
- tuotantoyritysten edustuskulut		
- pankki- ja rahoituslaitosten palvelut		
- ulkomaille maksetut voitot		
Pääomanmuodostus		
+ poistot koko kansantaloudessa		17.9 ³
- varastohävikit		-0.1
B r u t t o k a n s a n t u o t e		128.5

¹ palkkiot asuntopalveluista (esim. korjaustyöt)

² muut kuin budjettirahoitteiset yksiköt (pl. yksityisyrietykset)

³ poistot 16.6 ja romutettavan kiinteän pääoman poistamaton arvo 1.3

Taulukon luvut on otettu Suomen ja Bulgarian yhteistyönä tehdystä siirtymävainten kokeilututkimuksesta (Ilieva & Varjonen 1987, ks. liite 3a). Ne kuvaavat Bulgarian osalta eri siirtymävaintien vaikutusta siirryttäessä kansantulosta bruttokansantuotteeseen. Bulgarian bruttokansantuote muodostui 28.5 % suuremmaksi kuin tuotettu kansantulo, ja Suomen tuotettu kansantulo vastasi 67.1 %:a bruttokansantuotteesta (Ilieva & Varjonen 1987, 406). Kun tulos suhteutetaan Bulgarian tavoin tuotettuun kansantuloon, Suomen bruttokansantuote on 49 % Suomen tuotettua kansantuloa suurempi. Suurimmat lisäykset Bulgarian kansantuloon muodostuivat palvelu- ja hallintoalojen palkoista sekä poistoista. Suomen ja Bulgarian erot bruttokansantuotteen ja tuotetun kansantulon suhteissa kuvastavat palvelujen kehittyneisyyseroja. Vuonna 1988 Neuvostoliiton bruttokansantuote oli 37.5 % suurempi kuin tuotettu kansantulo. Poistojen osuus lisäyksestä oli hieman yli puolet.

Liitteissä 3a, 3b ja 3c on esitetty tarkemmin siirtymävainten vaikutukset muutettaessa Bulgarian tuotettu kansantulo bruttokansantuotteeksi.

Kun lasketaan bruttokansantuotteen lopullista käyttöä kulutukseen ja pääomanmuodostukseen, tuotettuun kansantuloon on tehtävä seuraavia lisäyksiä ja vähennyksiä (BC 1988/6, 41):

 T u o t e t t u k a n s a n t u l o

Väestön kulutus

- + talousorganisaatioiden ei-tuotannolliset palvelut väestölle (mm. maksetut vuokrat, yhdyskuntapalvelut)
- + yksityisten elinkeinonharjoittajien ei-tuotannolliset palvelut väestölle
- + budjettirahoitteisten laitosten ilmaiset ei-tuotannolliset palvelut väestölle (mm. terveydenhoito, sosiaaliturva, koulutus, kulttuuri)
- + yhteiskunnallisten organisaatioiden palvelut
- + asunnonomistajien suorittamat huoneistojen korjausmaksut
- liikematkoilla hankitut tavarat
- tuotantoyritysten materiaalikulut kulttuuri- ja sosiaalipalvelujen tarjoamisesta työntekijöille
- palvelualan materiaalikulut ja poistot

Muu kulutus

- + tieteen ja hallinnon palvelut

Pääomanmuodostus

- + poistot koko kansantaloudessa
- varastohävikit

Vienti - tuonti

- + ei-tuotannollisten palvelujen viennin ja tuonnin erotus
 - + ulkomailta saatujen tulojen saldo (voitot, palkat)
-

B r u t t o k a n s a n t u o t e

Aluksi bruttokansantuote lasketaan Neuvostoliitossa vain kokonaistaloudellisella tasolla. Jatkossa sen käyttöä suunnittelussa ja analyysissä pyritään tarkentamaan eri toimialoille ja alueille. Samalla pyritään lyhentämään laskentaperiodeja (ЭН 1988/5, 141).

4 SNA:N JA MPS:N TALOUDELLISTEN KÄSITTEIDEN EROISTA

4.1 Tuotannon määrittely

Tärkein ero SNA:n ja MPS:n välillä on tuotannon laajuuden määrittely. Tuotteiksi luetaan SNA:ssa kaikki, millä on yhteiskunnan jäsenten kannalta kysyntää. Arvonlisäysnäkökulmasta tuotannoksi luetaan kaikki se arvonlisäys, johon on käytetty tuotannontekijöitä.

MPS:ssä tuotannon määritelmä on rajatumpi ja käsittää tavaroiden tuotannon ohella vain sellaiset palvelut, jotka liittyvät välittömästi tavaroiden tuottamiseen ja saattavat sen kuluttajalle asti. Perusteluna on Marxin käsitys, jonka mukaan vain aineellisia arvoja aikaan saava toiminta on tuottavaa ja muu taloudellinen toiminta luotujen arvojen uudelleen jakamista.

Tuotantoa tarkastellaan MPS-järjestelmän taseissa taloudellisen tarkoituksen sekä toimialarakenteen perusteella ja sosiaalista rakennetta omistusmuotojen perusteella. (Ks. ΦKC 1984, 75, 78, 79.)

Toiminnan taloudellisen tarkoituksen mukaan kansantalous jaetaan tuotannollisiin ja ei-tuotannollisiin aloihin. Tuotannollisena pidetään aineellisia hyödykkeitä, tuotantovälineitä ja kulutustavaroita, tuottavaa työtä sekä työtä, jota tarvitaan hyödykkeiden jakeluun käyttäjille. Viimeksi mainittuja aloja ovat esim. kuljetus, kauppa ja aineellis-tekninen huolto. Ei-tuotannolliset alat puolestaan tarjoavat palveluita, jotka eivät liity välittömästi minkään hyödykkeen tuottamiseen. Ei-tuotannolliset alat jaetaan julkisia ja yksityisiä palveluja tuottaviin aloihin.

SEVin kansantalouden toimialaluokittelu jakaa kansantalouden alla olevan taulukon mukaisesti 16 toimialaan, jotka jakaantuvat omiin erityistoimialoihinsa (UN F no. 17 1989, 1). SEVin luokitus ei vastaa SNA:n taloudellisen toiminnan luokittelua, joka jakaantuu yleisellä tasolla aluksi 9 päädivisioonan ja edelleen useisiin alaryhmiin (CSO & CMEA 1986, 17).

Tuotannolliset alat	Ei-tuotannolliset alat
1 teollisuus	9 asuntotalous ja yhdyskuntapalvelut
2 rakennustoiminta	10 tiede
3 maatalous	11 koulutus
4 metsätalous	12 kulttuuri ja taide
5 kuljetus	13 terveydenhuolto, sosiaaliturva, liikunta, matkailu
6 viestiliikenne	14 rahoitus, vakuutus
7 kauppa ja ain.-tekn. huolto	15 julkinen hallinto
8 muut tuotannolliset alat	16 muut ei-tuotannolliset alat

Muita tuotannollisia aloja ovat mm. painotoiminta, elokuvatuotanto, uusioraaka-aineiden keräys, luonnonvaraisten kasvien, hedelmien ym. keräyksen ja ensijalostuksen organisointi sekä metsästyks (СН 1988, 240). Ei-tuotannollisiin aloihin puolestaan kuuluu puolueen yhteiskunnallisten organisaatioiden ja yhdistysten toiminta (UN F no. 17 1989, 37).

Sosialististen maiden välillä on tiettyjä eroja jaettaessa kansantalous tuotannollisiin ja ei-tuotannollisiin aloihin. Esimerkiksi kuljetus ja viestiliikenne katsotaan Neuvostoliitossa tuotannolliseksi vain tuotantoa palvelevilta osin; henkilökuljetukset ovat ei-tuotannollista toimintaa.

Toimialajako tapahtuu tilastointiyksikköjen pääasiallisen toiminnan perusteella. Tilastointiyksikköjä ovat MPS:ssä taloudellisesti itsenäiset yksiköt eli yritykset, laitokset ja organisaatiot sekä yksityis-palstat, joilla on itsenäinen liikekirjanpito. Sellaisten yritysten ym. rakenneyksiköt, jotka harjoittavat sisäistä laivausta, kuljetusta ja myyntiä tai viestiliikenne- ja varastointipalveluja eli tukevat yrityksen perustoimintaa, sisältyvät myös pääasialliseen toimintaan, mikäli niillä ei ole itsenäistä kirjanpitoa. Yleensä yrityksessä harjoitettava muuntyyppinen toiminta - esim. teollisuusyrityksen maataloustuotanto - liitetään toiminnan luonnetta vastaavaan alaan, tässä tapauksessa maatalouteen. Yrityksen ei-tuotannolliset yksiköt liitetään puolestaan vastaaviin ei-tuotannollisiin aloihin. (UN F no. 17 1989, 2, СН 1988, 88.)

Kansantalouden tasolla tapahtuva toimialaluokittelu antaa karkean kuvan talouden rakenteesta, sillä pääasiallisen toiminnan lisäksi yritykset harjoittavat yleensä useamman tyyppistä tuotantotoimintaa.

Sosiaalista rakennetta tarkastellaan MPS-järjestelmän taseissa ryhmittelemällä tuotanto omistusmuodoittain - sosialistiseen eli valtion, osuuskuntien ja kolhoosien omistukseen sekä yksityiseen omistukseen - ja väestö sosiaaliryhmittäin, joita ovat työläiset, toimihenkilöt ja kolhoosityöntekijät. (ФКС 1984, 74.)

SNA:ssa käytetään kahdenlaisia tilastointiyksikköjä: tuotantopäätöksiä tekevää toimipaikkaa ja itsenäisiä rahoituspäätöksiä tekevää yksikköä. Toimipaikat luokitellaan funktionaalisen jaon mukaan yrittäjätoimintaan, julkiseen toimintaan, voittoa tavoittelemattomaan toimintaan ja kotitalouspalvelutoimintaan. Tämän ryhmittelyn avulla tarkastellaan kansantalouden tuotantoa ja sen käyttöä. Käytettävissä olevia tuloja, niiden jakoa ja käyttöä sekä varallisuuden muodostusta ja rahoitusta tutkitaan institutionaalisen sektorijaon avulla; jako ryhmittelee kansantalouden yksiköt yrityksiin, rahoituslaitoksiin, julkisyhteisöihin, voittoa tavoittelemattomiin yhteisöihin ja kotitalouksiin. Institutionaalisilla yksiköillä on itsenäinen päätösvalta rahoitusvarojensa suhteen, ja ne pitävät täydellistä kirjanpitoa. (TK n:o 63 1980, 6, 26.)

SNA:n ja MPS:n tilastoyksiköt ovat käytännössä hyvin lähellä toisiaan. Samaa tilinpidon järjestelmää soveltavien maiden välillä erot voivat olla paljon suuremmat kuin periaatteelliset erot näiden kahden järjestelmän yksiköiden välillä. (Ilieva & Varjonen 1987, 397.)

SNA:n funktionaalinen jako vastanee paremmin kuin sen institutionaalinen jako MPS:n jakoa tuotannollisiin, ei-tuotannollisiin yhteiskuntaa ja väestöä palveleviin aloihin sekä kotitalouksiin. MPS:ssä ei varsinaisesti käytetä institutionaalista sektorijakoa, mutta sen sosiaali- ja omistusluokitusten avulla voidaan johtaa kytkennät SNA:n institutionaalisten sektoreiden ja MPS:n toimintamuotojen välille (ks. liite 2, UN F no. 20 1977, 27).

SNA:n ja MPS:n vertailussa tuotannon määrittelyerot näkyvät myös eri taloudellisten tunnuslukujen - kokonaistuotannon, lopullisen kulutuksen,

välituotekulutuksen sekä kansantulon jakautumisen ja uudelleenjaon - vertailtavuudessa. Koska ei-tuotannollisen alan ei katsota osallistuvan kokonaistuotannon ja kansantulon tuottamiseen, siihen liittyviä tavara- ja rahavirtoja pidetään kansantulon uudelleenjaon vaiheessa tapahtuvina tulonsiirtoina tai ei-tuotannollisen alan lopullisena kulutuksena.

4.2 Eräiden käsitteiden sisältöeroista

Tuotanto

Kokonaistuotanto. Neuvostoliitossa yritysten ja toimialojen tuotanto-suunnitelmat laaditaan ja myös saavutuksia arvioidaan paljolti bruttomäärien lukujen ja fyysisten suureiden perusteella. Bruttoluvut sisältävät tuotantopanosten arvon ja keskeneräisen tuotannon muutoksen arvon niin SNA:ssa kuin MPS:ssäkin. Bruttomääriäisiä tunnuslukuja ovat esim. yhteiskunnan kokonaistuote ja eri toimialojen tuotannon volyymia ja arvoa kuvaavat tunnusluvut.

SNA:ssa bruttokansantuote ja eri toimialojen kokonaistuotanto laske-taan arvonlisänä, joka saadaan kokonaistuotannon ja välituotekäytön erotuksena. MPS:ssä näihin nähden vertailukelpoisimpia käsitteitä ovat kansantulo eli nettomateriaalituote ja eri toimialojen nettotuotannot, joista on niin ikään poistettu moninkertainen laskenta.

Bruttotuotannossa moninkertaista laskentaa aiheuttaa jatkojalostukseen ja muille yrityksille tuotantopanoksiksi menevä tuotanto. Bruttotuotos-periaate vaikuttaa kokonaissuureiden laskemiseen mutta ei kasvupro-senttien laskemiseen, jos tuotannon institutionaalisessa rakenteessa - keskittymisen tai erikoistumisen laajuudessa - ei tapahdu muutoksia. Esimerkiksi yritysten kapea erikoistuminen kasvattaa toimialan koko-naistuotantoa bruttotuotosperiaatteen mukaisessa laskentamenetelmässä, koska se lisää yritysten välistä tuotantopanosten myyntiä.

Välituotekäyttö. Välituotekäytöllä tarkoitetaan kokonaistuotannon aikaan saamisesta syntyneitä tuotantopanoksia. Kun ne vähennetään kokonaistuotannosta (MPS:ssä yhteiskunnan kokonaistuote eli brutto-materiaalituote), saadaan SNA:n bruttokansantuote ja MPS:n kansantulo.

SNA:n ja MPS:n välituotekäytön sisältöerot aiheutuvat pääasiassa tuotannon laajuuden määrittelyeroista. SNA:n välituotekäyttöön lasketaan periaatteessa sekä teollisuustuotannossa että muilla aloilla kulutetut tavarat ja palvelut. MPS:ssä välituotekäyttönä vähennetään vain tuotannollisten alojen tuotannossa kuluttamat tavarat ja tuotannolliset palvelut. Muiden palvelujen kustannuksia ei kansantalouden tilinpidossa sen sijaan sisällytetä yritysten välituotekäyttöön, vaan ne jäävät kasvattamaan yritysten arvonlisää. Toinen ero MPS:n ja SNA:n välituotekäytön välillä on se, että MPS:ssä välituotekäyttönä vähennetään myös kiinteiden varantojen poistot toisin kuin SNA:ssa, jossa ne sisältyvät bruttokansantuotteeseen.

SNA:n ja MPS:n välituotekäytössä on myös joitakin muita, vähemmän merkittäviä eroja. Kun esim. tietyt kulut sisältyvät SNA:ssa välituotekulutukseen, katsotaan ne MPS:ssä tulonsiirroiksi toisille aloille kansantulon uudelleenjaossa tai jonkin toisen alan lopulliseksi kulutukseksi, jolloin ne kasvattavat kansantuloa.

- SNA:ssa yritysten kulut työntekijöille tarjotuista kulttuuri- ja urheilupalveluista sekä muista vastaavista palveluista sisältyvät välituotekäyttöön ja pienentävät siten bruttokansantuotetta. MPS:ssä nämä kulut sisältyvät yritysten alkuperäisiin tuloihin ja kasvattavat siten kansantulon arvoa. Tämä aiheutuu siitä, että näitä palveluja tarjoavat tavallisesti ei-tuotannollisen alan yritykset, joiden toimintaa ei pidetä tuottavana, mistä syystä niiden palvelujen kulutustakaan ei pidetä tuotantokustannuksena kansantalouden tilinpidossa.
- Liikematkakulut sisältyvät SNA:ssa yritysten välituotekäyttöön. MPS:ssä niitä pidetään tuotannollisilla aloilla toimivan väestön alkuperäisinä tuloina, joten ne kasvattavat kansantulon arvoa. Mikäli kustannukset liittyvät tavaroiden tai tuotannollisten palveluiden hankintaan, ne katsotaan MPS:ssä väestön lopulliseksi kulutukseksi.
- Kulut sotilastarkoituksiin käytettäviin kiinteisiin varantoihin sisältyvät SNA:ssa julkisten palvelujen tuottajien välituote-

kulutukseen. MPS:ssä ne katsotaan puolestaan pääomanmuodostukseksi, ja näin ne kasvattavat kansantuloa.

- Tavanomaisessa tuotantotoiminnassa syntyvä hävikki sisältyy molemmassa järjestelmissä välituotekulutukseen ja pienentää bruttokansantuotteen ja kansantulon arvoa. SNA:ssa hävikkiin sisältyvät myös "normaalit" eli "odotetut" tapaturmanomaiset hävikit (esimerkiksi auto-onnettomuus, tulipalo), jotka varastojen osalta sisältyvät välituotekulutukseen ja kiinteän pääoman osalta poistoihin. Tällöin odotetut varastohävikit pienentävät bruttokansantuotteen arvoa. Kiinteän pääoman hävikeillä ei tällaista vaikutusta ole. Ns. odottamattomat hävikit lasketaan SNA:ssa puolestaan pääomatappioiksi, joita ei kirjata tuotantotileihin.
- MPS:ssä tuotantotoiminnan tavanomaiset hävikit sisältyvät välituotekulutukseen ja pienentävät siten kansantulon arvoa samoin kuin kiinteiden varantojen tavanomaiset hävikit, jotka lasketaan poistoihin. Kaikki muu hävikki - niin odotettu kuin odottamatonkin - sisältyy aluksi tuotettuun kansantuloon ja on osa tuotetun ja käytetyn kansantulon eroa. (UN F no. 20 1977, 32 - 33, 40.)

Arvonlisä. Arvonlisä tarkoittaa kokonaistuotoksen ja välituotekäytön erotusta, tuotannossa uudelleen luotua arvoa. SNA:n bruttokansantuotteen ja MPS:n kansantulon erottaa se, että MPS:ssä kansantulo muodostuu vain tuotannollisilla aloilla. Ei-tuotannollisten alojen tuloja pidetään tulonsiirtoina kansantulon uudelleenjaossa. MPS:n kansantulosta on lisäksi vähennetty poistot.

MPS:ssä arvonlisä jakaantuu tuotannollisten yritysten ja niiden palveluksessa toimivan väestön alkuperäisiin tuloihin. SNA:n arvonlisiin sisältyvät työntekijäkorvaukset, yritysten toimintaylijäämä sekä poistot.

Arvonlisien erot aiheutuvat myös siitä, että MPS:ssä ei-tuotannollisten palvelujen kulutus sisältyy yritysten alkuperäisiin tuloihin ja lisää kansantulon arvoa samoin kuin liikematkakulut, jotka sisältyvät väestön alkuperäisiin tuloihin. SNA:ssa yritysten suorittamat palvelumaksut ja liikematkakulut vähennetään sen sijaan välituotekulutuksena.

SNA:n ja MPS:n arvonlisäkäsitteet eroavat toisistaan tiettyjen tulo-
lajien jakamisen suhteen, mutta erot eivät vaikuta arvonlisien suuruu-
teen. Sosiaaliturvamaksuja pidetään MPS:ssä tulonsiirtona tuotannol-
listen ja ei-tuotannollisten alojen alkuperäisistä tuloista ei-
tuotannollisille yksiköille (budjettirahoitteiset, yhteiskuntaa palve-
levat laitokset); näin sosiaaliturvamaksut sisältyvät aluksi yritysten
alkuperäisiin tuloihin. Vastaavasti SNA:ssa maksut sisältyvät yritysten
ym. työntekijäkorvauksiin. Yritysten työntekijöidensä puolesta suorit-
tamia eläkemaksuja käsitellään samalla tavoin. Yksityisyriyten ja
kotipalstojen alkuperäiset tulot sisältyvät SNA:ssa yritysten toimin-
taylorijäämään, MPS:ssä väestön alkuperäisiin tuloihin. (UN F no. 20
1977, 43 - 44.)

Lopullinen kulutus

Erot SNA:n ja MPS:n lopullisen kulutuksen käsitteessä aiheutuvat niin
ikään tuotannon käsitteen määrittelyeroista. MPS:ssä lopullinen kulutus
käsittää yksityisen ja julkisen tavaroiden ja tuotannollisten palvelu-
jen kulutuksen, SNA:ssa kulutukseen sisältyvät sen sijaan myös ei-
tuotannolliset palvelut (UN F no. 20 1977, 36).

Ei-tuotannollisia aloja käsitellään MPS:ssä siten, että niiden tuloja
pidetään kansantulon uudelleenjaossa muilta aloilta saatuina tulon-
siirtoina, koska ne itse eivät osallistu kansantulon tuottamiseen.
Näiden alojen kuluttamien tavaroiden ja tuotannollisten palvelujen arvo
kirjataan vasta lopulliseksi kulutukseksi eikä välituotekäyttöön kuten
SNA:ssa. Ei-tuotannollisten palvelujen lopulliseen kulutukseen sisäl-
tyvät myös ei-tuotannollisten kiinteiden varantojen poistot, koska
MPS:n kansantulo on nettomääräinen käsite. (UN F no. 20 1977, 36.)

Koska ei-tuotannollisten palvelujen kulutusta ei vähennetä MPS:ssä
välituotekäyttönä, kansantulon arvo kasvaa näiden palvelujen kulutuksen
verran.

Väestön kulutus eroaa SNA:ssa ja MPS:ssä siten, että MPS:ssä yritysten
liikematkakulut sisältyvät väestön alkuperäisiin tuloihin ja kasvatta-
vat kansantuloa, kun taas kulut tavaroiden ja palveluiden hankinnasta

liikematkoilla sisältyvät väestön lopulliseen kulutukseen eivätkä välituotekäyttöön kuten SNA:ssa.

Pääomanmuodostus ja poistot

Pääomanmuodostuksella tarkoitetaan kiinteän pääoman ja varastojen muodostusta. SNA:ssa pääomanmuodostus ilmoitetaan tavallisesti bruttona, jolloin pääoman kulumisen arvo (poistot) sisältyy siihen. MPS:ssä pääomanmuodostus taas ilmoitetaan nettona. Jotta SNA:n ja MPS:n pääomanmuodostuksen laajuutta voidaan vertailla, MPS:n pääomanmuodostuksen arvoon on siis lisättävä poistoilla rahoitetut investoinnit.

Poistot ovat tuotannon määrittelyn ohella toinen keskeinen eroja aiheuttava tekijä SNA:n ja MPS:n käsitteiden välillä. MPS:ssä tuotannollisten alojen poistot vähennetään yhteiskunnan kokonaistuotteesta välituotekäyttönä, jolloin tuotettu kansantulo on poistojen verran bruttokansantuotetta pienempi. Ei-tuotannollisten kiinteiden varantojen poistot vähennetään puolestaan väestön ja ei-tuotannollisten alojen lopullisena kulutuksena, jolloin ne eivät vaikuta kansantulon suuruuteen. Tuotannollisten ja ei-tuotannollisten poistojen erilaistaminen on seurausta siitä, että MPS:ssä kokonaistuotantoa saavat aikaan vain tuotannolliset alat ja näin ollen arvonlisän eli kansantulon laskemiseksi kokonaistuotannosta vähennetään vain tuotannollisten alojen materiaalipanokset.

SNA:n ja MPS:n kiinteän pääomanmuodostuksen ja varastoinvestointien välillä on lisäksi mm. seuraavia eroja (UN F no. 20 1977, 39):

- Keskeneräinen rakentaminen sisältyy SNA:ssa kiinteään pääomanmuodostukseen ja MPS:ssä varastojen muodostukseen, kunnes rakentaminen on saatettu loppuun.
- Kuluja sotilastarkoituksiin käytettäviin kiinteisiin varantoihin pidetään SNA:ssa julkisen alan välituotekulutuksena, kun taas MPS:ssä ne sisältyvät kiinteään pääomanmuodostukseen. Tämä erä kasvattaa kansantulon arvoa bruttokansantuotteeseen nähden.

4.3 Rekisteröintiperiaate

SNA:ssa bruttokansantuotteeseen lasketaan taloudellinen toiminta kansallisuusperiaatteen mukaan eli ottamalla huomioon talousyksiköiden toiminta sijainnista riippumatta. Käytännössä tärkein ja esimerkiksi Suomessa ainoa tunnusluku on kuitenkin kotimainen bruttotuote (GDP), joka sisältää maan rajojen sisäpuolella tapahtuneen tuotannon sekä ulkomaisten edustustojen toiminnan (CSO & CMEA 1980, 59). MPS:ssä tuotanto kirjataan alueellisuusperiaatteella. Esimerkiksi edustustojen, lähetystöjen ja kansainvälisten järjestöjen toiminta sisältyy MPS:ssä kohdemaan tilinpitolaskelmiin ja ulkomailla sijaitsevien kotimaisten yritysten toimintaa ei kansantulolaskelmissa oteta huomioon. (UN F no. 20 1977, 29.)

5 NEUVOSTOLIITON TILASTOJEN ARVIOINTIA

5.1 Hinnat

Molemmissa järjestelmissä tilinpidon erät voidaan ilmoittaa kiinteissä ja käyvissä hinnoissa. Tuotannon reaalisen kehityksen selvittämiseksi käyvistä arvoista eliminoidaan hintojen muutokset siten, että hyödykkeet arvostetaan jonkin kiinteän perusvuoden hintoihin, jolloin kiinteähintaiset arvot kuvaavat suoraan volyymin muutoksia (TK n:o 63 1980, 20).

Neuvostoliitossa käytetään kiinteiden hintojen sijasta ns. vertailukelpoisia hintoja, jotka periaatteessa myös kuvaavat volyymin ja talouden rakenteen muutoksia. Esimerkiksi vuoden 1975 vertailukelpoiset hinnat asetettiin seuraavasti (SS 1985/4, 506):

Gosplan hyväksyi silloiset viralliset pysyvät hinnat (preiskurant-hinnat) ja erilaiset väliaikaiset hinnat vuoden 1975 vertailukelpoiksi hinnoiksi. Kun tuotteella ei ollut mitään em. hinnoista, vertailukelpoista hintaa vastasi kustannusten ja voittojen mukainen laskennallinen hinta.

Vertailukelpoiset hinnat pysyvät perusvuosien välillä samoina riippumatta samojen tuotteiden juoksevien hintojen muutoksista.

Perusvuosien välillä vertailukelpoiset hinnat muuttuvat vain erilaisten väliaikaisten hintojen vaihtuessa pysyviksi hinnoiksi. Jos tuote esimerkkitapauksessa valmistuikin vasta vuoden 1975 jälkeen, sen ensimmäisestä pysyvästä hinnasta tuli jälkikäteen vuoden 1975 vertailukelpoinen hinta.

Vertailukelpoisten hintojen perusvuosi on muuttunut seuraavasti: vuosina 1967 - 75 vertailukelpoisina hintoina käytettiin vuoden 1967 hintoja, vuosina 1975 - 81 vuoden 1975 hintoja ja vuodesta 1981 alkaen vuoden 1982 hintoja (HX 1988, 689.)

Vertailukelpoisten hintojen ongelmat liittyvät uudistettujen - esimerkiksi konerakennusteollisuudessa suhteellisesti nopeammin vaihtuvien - tuotteiden hinnoitteluun ja hintamekanismiin. Uudistettujen tuotteiden hinnat nousevat ylisuuriksi laadun parannuksiin nähden, koska hinnat eivät muodostu kysynnän ja tarjonnan perusteella ja koska hinnannasetannasta vastaavat viranomaiset eivät ehdi valvoa uusien tuotteiden hinnoittelua yrityksissä. Uusien tuotteiden väliaikaisten hintojen vaihtuessa pysyviksi niistä tulee jälkikäteen perusvuoden vertailukelpoisia hintoja, joihin sisältyy piiloinflaatiota (tarkemmin SS 1985/4, 505 - 519). Piiloinflaatio näkyy myös halpojen tuotteiden häviämisenä myynnistä ja laadun alentumisena samalla kun hinta pysyy ennallaan.

Tuotanto ja tulot voidaan arvostaa tuottajahintaan tai markkinahintaan. Tuottajahinta on se hinta, jolla tuottaja myy tuotantonsa; hintaan sisältyy yrityksen voitto ja valtion budjettiin maksettava liikevaihtovero. Markkinahinta on hinta, jolla lopullinen käyttäjä ostaa hyödykkeitä välituotekäyttöön, pääomanmuodostukseen, lopulliseen kulutukseen tai vientiin. (UN F no. 17 1989, 23.)

Liikevaihtoverot ovat MPS-maissa yleensä suunnitteluvälineitä, joilla pyritään tasapainottamaan mm. niukkojen hyödykkeiden tai ylellisyshyödykkeiden kysyntä ja tarjonta.

Liikevaihtovero ja valtion tuet vaikuttavat toimialojen tuotanto- ja kansantulo-osuuksiin. MPS:ssä liikevaihtoveroa maksavat etupäässä kulutustavaroita tuottavat alat ja jonkin verran myös jotkin raskaan

teollisuuden ja koneenrakennuksen alat (СП 1988, 296). Liikevaihtoveron sisältyminen tiettyjen toimialojen nettotuotantoon kasvattaa myös niiden kansantulo-osuuksia verrattuna sellaisiin toimialoihin, joiden tuotteille ei ole asetettu liikevaihtoveroa. Veropolitiikan vuoksi teollisuustuotannon arvo kasvaa laskennallisesti maatalouteen verrattuna, ja toisaalta teollisuuden sisällä liikevaihtovero lisää kulutustavaratuotannon osuutta. Kuitenkin vasta liikevaihtoveron ja valtion tukiaisten kokonaismäärien erotus osoittaa koko vaikutuksen, sillä useissa tapauksissa tuotantovälineiden, joidenkin peruselintarvikkeiden ja palveluiden hinnat ovat tuotantokustannuksia alhaisemmat.

Esimerkiksi lihan ja maitotaloustuotteiden painoarvo käytetyssä kansantulossa on vain 40 % niiden painoarvosta tuotetussa kansantulossa, koska tuotteet myydään kuluttajille huomattavasti alle tuotantokustannusten. Alkoholin osalta osuudet ovat juuri päinvastaisia.

Liikevaihtovero vaikuttaa myös kulutuksen ja pääomanmuodostuksen kansantulo-osuuksiin. Kulutuksen arvosta osa syntyy kulutustavaroiden liikevaihtoverosta ja myös piiloinflaatiosta, kun taas pääomanmuodostuksessa osa tuotantovälineistä arvostetaan osittain tuotantokustannuksia alempiin hintoihin. Toisaalta tietyt kulutustavarat, maataloustuotteet, asuin-, kunnallistalous- ja liikennepalvelut tarjotaan väestölle tuotantokustannuksia halvempiin hintoihin, mikä pienentää kulutuksen kansantulo-osuutta. Myös pääomanmuodostukseen saattaa sisältyä inflaatiota, mutta on vaikea sanoa kummissa - pääomanmuodostuksessa vai kulutuksessa - sitä on enemmän.

5.2. Luotettavuus

Neuvostoliiton tilastotietoihin suhtaudutaan osittain tietyllä varauksella, mikä johtuu niiden epävarmuudesta, tiedon muokkaamisesta ja valikoivasta tiedonjulkaisusta.

Joistakin ilmiöistä ei ole saatavissa lainkaan tietoa tai ajoittain kansantalouden kannalta kielteiset tiedot on jätetty tilastokirjoista kokonaan pois. Tilastoissa on keskitytty lähinnä materiaalityrtojen

kuvaukseen. Tilastotiedot voivat olla puutteellisia tai keskenään vertailukelvottomia. Esimerkiksi joistakin ilmiöistä ilmoitetaan kasvuvauhti mutta ei absoluuttisia lukuja. Toisiinsa liittyvistä ilmiöistä saatetaan toiset ilmoittaa käyvien hintojen ja toiset kiinteiden hintojen mukaan laskettuna, jolloin vertailu vaikeutuu. Tilastolukujen poikkeamiset suunnitelmista saattavat johtua tunnuslukujen laskentamenetelmien muuttamisesta, josta ei välttämättä ole ollut tietoa saatavissa heti vaan vasta muutamien vuosien kuluttua.

Tietojen vääristelyä ja muuntelua on esiintynyt sekä yritysten että keskushallinnon taholla. Määrällistä kasvua palkitseva järjestelmä sinänsä painostaa yrityksiä liioittelemaan saavutettuja tuotantolukuja ja piilotelemaan todellista tuotantokapasiteettia, koska sen varjolla yritykset saavat nostetuksi palkkoja ja palkkioita ja välttyvät ehkä myös suunnitelmien kiristämiseltä tulevana vuosina. Bruttolukujen käyttö suunnittelussa ja arvioinnissa on antanut myös kuvan suuresta tuotannosta ja hyvinvoinnista. Järjestelmien välisissä vertailuissa nettokäsitteet ovatkin käyttökelpoisempia kuin bruttokäsitteet (UN F no. 20 1977, 31).

Tilastotietojen puutteellisuuden ja virheellisyyden takia koko kansantalouden kehityksen suunnittelu ja arviointi ovat liikkuneet epävarmalla pohjalla. Viime aikoina onkin käyty ahkerasti keskustelua tilastoinnin puutteista ja vaadittu avoimempaa tiedottamista kansantalouden tilasta. Taloustieteilijät ovat mm. esittäneet omia, melko paljonkin virallisista luvuista poikkeavia arvioitaan kansantalouden kehityksestä. Jotkut taloustieteilijät ovat arvioineet Neuvostoliiton taloudellisen kehityksen jopa synkemmäksi kuin länsimaiset tutkijat:

 Arvioita Neuvostoliiton talouskasvukertoimista 1928 - 85

	Khanin	Bergson/CIA	Virallinen
1 Kansantulo	6.6	10.96	88.83
2 Tuotantopääoma	9.59	51.06	63.3
3 Tuottavuus			
a pääoma	0.68	0.25	1.39
b työ	3.64	3.93	44.6
4 Materiaali-intensiteetti	1.64	..	1.64
5 Investoinnit (1961 - 85)	1.59	3.76	4.41

Lähde: The Bulletin of the Atomic Scientists, December 1988

Aivan viime aikoina on myös virallisissa puheissa ryhdytty paljastamaan kansantalouden tunnuslukujen todellisia arvoja. Todellisten puolustusmenojen, ulkomaisen velan, budjettivajeen sekä budjetin tulojen ja menojen julkistamiset ovat osoituksia glasnostin ulottumisesta kansantalouden todellisen kehityksen ja tilan kuvaamiskäytäntöön. Uusia tilastojulkaisuja on ryhdytty laatimaan ja väestön keskuudessa on tehty mielipidemittauksia yhteiskunnan ja talouden tärkeistä kysymyksistä.

Kokonaisuudessaan Neuvostoliiton tilastojärjestelmän puutteet ovat kansainvälisissä vertailuissa olleet ehkä suurempia ongelmia kuin tilinpitojärjestelmien keskeisimmät erot, tuotannon laajuuden määrittely ja poistojen käsittely.

OSA II

NEUVOSTOLIITON KOKONAISTALOUDELLISET KÄSITTEET

Yhteenvedo käsitteiden keskinäisistä suhteista:

yhteiskunnan kokonaistuotanto / bruttomateriaalitutuote			
= tuotannollisten alojen bruttotuotantojen summa (teollisuus, maa- ja metsätalous, rakennusala, kuljetus ja viestiliikenne (osin), kauppa ja yhteiskunnallinen ravitsemus-ala sekä aineellis-tekninen huolto)			
tuotannollisten alojen tuotantopanokset ja poistot		tuotettu kansantulo = tuotannollisten alojen nettotuotanto = tuotannon aloilla toimivan väestön ja tuotantoyritysten alkuperäiset tulot	
ulkomaankaupan tase		käytetty kansantulo	
alij. ylij.		= väestön, tuotannollisten ja ei-tuotannollisten yritysten lopulliset tulot	
+ -			
hävikki			
-			
		kulutusvaranto	pääomanmuodostus
		= väestön kulutus sekä tuotantopanokset ja poistot	= kiinteän pääoman, varastojen ja valtion varantojen kasvu tuotannollisilla ja ei-tuotannollisilla aloilla
		väestöä sekä yhteiskuntaa palvelevilla ei-tuotannollisilla	sestä väestön keskuudessa
		aloilla	

ВАЛОВОЙ ОБЩЕСТВЕННЫЙ ПРОДУКТ
 = YHTEISKUNNAN KOKONAISTUOTE/BRUTTOMATERIAALITUOTE

Yhteiskunnan kokonaistuote käsittää tuotannollisilla aloilla tuotetut hyödykkeet ja tuotannolliset palvelut. Se muodostuu tuotannollisten alojen bruttotuotannosta: teollisuuden, maa- ja metsätalouden, rakennusalan, tuotantoa palvelevan kuljetuksen ja viestiliikenteen, kaupan, ravitsemusalan, aineellis-tekni- sen huollon sekä maataloustuotteiden osto- ja hankintatoiminnan ja muiden tuotannollisten alojen brutto- tuotannosta. (HX 1988, 684.)

Yhteiskunnan kokonaistuotetta voidaan tarkastella tuotannon aineellisen rakenteen ja käytön perusteella. Rakenteeltaan se muodostuu tuotanto- välineistä (työn välineistä eli käyttöomaisuudesta ja työn kohteista eli vaihto-omaisuudesta) ja kulutustavaroista, ja käytön perusteella se jakaantuu kulutukseen ja pääomanmuodostukseen. Kulutus sisältää tuotantopanosten kulutuksen ja poistot eli välituotekulutuksen sekä toisaalta väestön ja ei-tuotannollisten organisaatioiden kulutuksen.

Yhteiskunnan kokonaistuote sisältää moninkertaista laskentaa, koska tuotantopanokset ja keskeneräisen tuotannon muutos lasketaan mukaan. Mitä pidemmälle tuotanto on erikoistunut ja eriytynyt pieniin yksiköihin, sitä enemmän yhteiskunnan kokonaistuotannossa on moninkertaista laskentaa. Maataloustuotannon osuuteen sisältyy lisäksi vielä oman tuotannon kulutus yrityksissä.

Kansantalouden tasejärjestelmässä talouden resurssit tasapainotetaan tarpeisiin kokonaistuotantoa ja sen käyttöä kuvaavan taseen avulla. Yhteiskunnan kokonaistuotteen rakenteen suunnittelussa tärkeintä on määritellä yhtäältä tuotantovälineiden ja kulutustavaroiden tuotanto- osuudet ja toisaalta ei-tuotannolliseen kulutukseen ja pääomanmuodostukseen käytettävä kansantulo.

Yhteiskunnan kokonaistuote ja sen jakautuminen tuotannonaloittain julkaistaan Neuvostoliiton kansantalouden vuosikirjassa käyvien hintojen ja suhteelliset volyyminmuutokset vertailukelpoisten hintojen mukaan laskettuna. Käyvät hinnat tarkoittavat todellisia myyntihintoja

eli teollisuuden tukkuhintoja, ja niihin sisältyy tuotantopanosten arvon ja voiton ohella myös liikevaihtovero (HX 1988, 14). Liikevaihtovero korvaa osittain valtion tukien aiheuttamaa maataloustuotannon arvon alenemista yhteiskunnan tuotannon kokonaisarvossa.

НАЦИОНАЛЬНЫЙ ДОХОД

= KANSANTULO/NETTOMATERIAALITUOTE

Kansantulo tarkoittaa tuotannollisilla aloilla luotua arvonlisää. Se on näiden alojen bruttotuotannon ja tuotantopanoskulojen sekä poistojen erotus. Yhteiskunnan kokonaistuotteeseen sisältyvän moninkertaisen laskennan vuoksi talouskasvun mittarina käytetään yleensä kansantuloa.

Taloudellisessa kierrossa erotetaan kaksi kansantulon käsitettä: tuotettu kansantulo ja käytetty kansantulo. Pelkkään kansantuloon viitattaessa tarkoitetaan tavallisesti tuotettua kansantuloa.

ПРОИЗВЕДЁННЫЙ НАЦИОНАЛЬНЫЙ ДОХОД

= TUOTETTU KANSANTULO

Tuotettu kansantulo kuvaa tuotannollisten alojen taloudellisen toiminnan lopputulosta, arvonlisää. Se muodostuu tuotannollisten alojen netto-tuotannosta.

Myös tuotettua kansantuloa voidaan tarkastella tuotannon aineellisen rakenteen ja tulojen muodostumisen kannalta. Aineelliselta rakenteeltaan se jakaantuu tuotantovälineisiin ja kulutustavaroihin. Tuotantovälineisiin luetaan vain pääomanmuodostukseen käytettävät tuotantovälineet, ei tuotantopanoksina kulutettavia tuotantovälineitä.

Kansantulo saadaan aikaan tuotannollisilla aloilla, ja se koostuu yritysten, osuuskuntien ja kolhoosien sekä tuotannollisilla aloilla toimivan väestön alkuperäisistä tuloista. Yritysten, osuuskuntien ja kolhoosien alkuperäinen tulo (nettotulo) sisältää

- voiton, liikevaihtoveron ja sosiaalivakuutusmaksut
- verot, pankkikorot, vakuutusmaksut
- maksut tuotantopalveluista
- maksut kulttuuripalveluista
- raha- ja luontaistulot, joista muodostetaan erilaisia talousrahastoja (siemenvarantoja, jakamattomia varantoja). (СП 1988, 97.)

Tuotannollisilla aloilla toimivan väestön alkuperäiset tulot muodostuvat

- palkoista, liikematkakorvauksista ja materiaalisen kannustuksen rahastoista maksetuista palkkioista
- kolhoosilaisten raha- ja luontaistuloista
- yksityispalstatuloista ja yksityisestä rakentamistoiminnasta saaduista tuloista. (СП 1988, 97.)

Tuotettu kansantulo on tärkein taloudellisen kehityksen mittari suunnittelussa. Kansantalouden suunnitelmissa tuotantotavoitteet pohjautuivat ennen vuotta 1987 käytettyyn kansantuloon, mutta sen jälkeen talouden kehitystä on kuvattu tuotetulla kansantulolla. Myös yhteiskunnallisen työn tuottavuus lasketaan tuotetusta kansantulosta (HX 1988, 686). Nettomääräisyytensä vuoksi se on kokonaistaloudellisista käsitteistä lähimpänä SNA:n bruttokansantuotteen käsitettä, vaikka siitä puuttuvatkin poistot ja ei-tuotannollisten alojen kansantulo-osuus.

Neuvostoliiton kansantalouden vuosikirjassa kansantulo julkaistaan käyvinä hintoina ja suhteelliset volyyminmuutokset vertailukelpoisina hintoina.

Liikevaihtovero ja valtion tuet vaikuttavat vastakkaisesti eri alojen tuotanto-osuuksiin. Hintatukien vaikutuksesta esimerkiksi elintarviketeollisuuden ja kevyen teollisuuden tuotannon arvoon sisältyvä liikevaihtovero, joka lisää näiden alojen tuotannon arvoa, kompensoi osittain maataloustuotannon arvon alentumista yhteiskunnan tuotannon kokonaisarvossa (HX 1988, 14).

ИСПОЛЬЗОВАННЫЙ НАЦИОНАЛЬНЫЙ ДОХОД
= KÄYTETTY KANSANTULO

Käytetty kansantulo kuvaa kansantulon käyttöä väestön ja ei-tuotannollisten alojen kulutukseen, pääomanmuodostukseen sekä valtion reservien muodostukseen.

Tuotetusta kansantulosta käytetyn kansantulon erottavat ulkomaankaupan tase ja hävikki. Ulkomaankaupan vientilyijäämä pienentää käytettyä kansantuloa ja tuontilyijäämä kasvattaa sitä. Hävikki aiheutuu rakentamisen keskeyttämisistä, maataloustuotteiden varastotappioista ja luonnonmullistuksista (СП 1988, 93). Hävikki pienentää käytettyä kansantuloa.

Aineelliselta rakenteeltaan käytetty kansantulo jakaantuu kulutustavaroihin sekä pääomanmuodostukseen käytettäviin tuotantovälineisiin.

Tuotannollisten alojen ja väestön lopulliset tulot sekä ei-tuotannollisten alojen tulot määräytyvät tuotannollisilla aloilla syntyneen alkuperäisen kansantulon uudelleenjaossa. Uudelleenjako tapahtuu pääasiassa rahoitus- ja luottojärjestelmän - valtion budjetin, säästöpankkien, sosiaalivakuutusorganisaatioiden - sekä palvelujen maksun kautta.

Kansantaloudessa tapahtuu tulonsiirtoja eri ryhmien välillä.

- a) Tuotantoyritysten sekä ei-tuotannollisten alojen ja väestön väliset tulonsiirrot:

Valtiolle kertyy uudelleenjaettavaa kansantuloa tuotantoyrityksiltä liikevaihtoveroina ja voitosta budjettiin suoritettavina maksuina (varantomaksut, maksut työvoimasta ja luonnonvaroista, voittovero, sosiaalivakuutusmaksut, kolhoosien tulovero) sekä väestöltä tuloverona. Näitä tuloja valtio sijoittaa ei-tuotannollisille aloille: väestöä palvelevien laitosten ylläpitoon, hallintoon, puolustukseen, eläkkeisiin, avustuksiin jne. Tuotantoyritykset ostavat ei-tuotannollisia palveluja, mistä muodostuu osa ei-tuotannollisten alojen tuloista. Valtio siirtää tuloja väestölle elintarvikkeiden hintatukien muodossa.

b) Tuotantoyritysten väliset tulonsiirrot:

Taloudellisesti kannattavien yritysten tuloilla on budjetin kautta rahoitettu tappiollisia yrityksiä.

c) Väestön ja ei-tuotannollisten alojen väliset tulonsiirrot:

Väestö käyttää ei-tuotannollisten alojen maksullisia palveluja, joista muodostuu osa näiden alojen tuloista. Ei-tuotannollisilla aloilla toimiva väestö saa vastaavasti palkkaa sekä muita rahaa ja luontaistuloja ei-tuotannollisten alojen yrityksiltä. Väestö maksaa korkoja valtion lainoista, saa arpajaisvoittoja ja talletuskorkoja. (СП 1988, 97)

Uudelleenjaossa muodostuvat tuotantoyritysten, ei-tuotannollisten yritysten ja väestön lopulliset eli johdetut tulot. Nämä tulot sisältyvät siis aluksi tuotantoyritysten ja tuotannollisilla aloilla toimivan väestön alkuperäisiin tuloihin, sillä kansantulo syntyy vain tuotannollisilla aloilla. Ne eivät merkitse kansantulon kasvua, vaan tulon siirtymistä talouden sektoreiden välillä.

Kansantalouden suunnitelmissa keskeisintä on määritellä kulutuksen ja pääomanmuodostuksen ja toisaalta tuotannollisen ja ei-tuotannollisen pääomanmuodostuksen osuudet.

Käytetty kansantulo oli taloudellisen kehityksen suunnittelussa keskeisenä mittarina vuoteen 1987 saakka, jolloin se kansantalouden suunnitelmassa vaihtui tuotettuun kansantuloon. Neuvostoliiton kansantalouden vuosikirjassa käytetty kansantulo julkaistaan käyvinä hintoina ja suhteelliset volyyminmuutokset vertailukelpoisina hintoina.

ФОНД НАКОПЛЕНИЯ
= PÄÄÖMANMUODOSTUS

Pääomanmuodostus sisältää kiinteät investoinnit nettomääräisinä sekä varastojen ja valtion suunniteltujen reservien muodostuksen. (СП 1988, 108.)

Aineelliselta rakenteeltaan pääomanmuodostus jakaantuu tuotantovälineisiin ja kulutustavaroihin. Pääomanmuodostus käsittää koko kansantaloudessa - yhteiskunnallisella, osuuskunnallisella ja yksityisellä sektorilla - tapahtuneen pääomanmuodostuksen. Se sisältää niin tuotantoon kuin tuotannon ulkopuolisiin aloihin liittyvän pääomanmuodostuksen.

Kiinteät investoinnit eli perussijoitukset sisältävät

- kulut uudesta rakentamisesta, yritysten korjauksesta, laajentamisesta ja teknisestä kohennuksesta, asuntotuotannosta, kunnallisia ja kulttuuripalveluja sekä jokapäiväisiä palveluja tarjoavien kohteiden rakentamisesta
- rakennus- ja asennustyön arvon
- koneiden ja laitteiden hankinnan
- rakennuskustannusarvioihin sisältyvien työvälineiden ja kaluston hankinnan (НХ 1988, 695).

Investointeihin eivät sisälly

- peruskorjaukset
- valtionlaitosten, koulujen, sairaaloiden ja lastentarhojen kone-, laite- ja kalustohankinnat
- budjettivaroilla tai pääasiallisesta toiminnasta saaduilla tuloilla rahoitetut poraus- ja geologiset tutkimustyöt
- karjan (основной стад) hankinta (НХ 1988, 695).

Kiinteitä investointeja rahoitetaan kansantulon lisäksi myös poistoilla, mutta pääomanmuodostukseen investoinnit lasketaan kuitenkin nettona. Pääomanmuodostus on puolestaan varastojen arvon lisäyksen verran investointeja suurempi.

Varastojen muodostus koskee tuotantovarastoja, keskeneräistä tuotantoa, valmistuotevarastoja, keskeneräisiä perusrakennustöitä, kuljetuksessa olevia tavaroita, lihotuskarjaa ja nuorkarjaa sekä valtion materiaali-reservejä. Siihen sisältyvät siis myös kulutustavaravarastot vähittäiskaupoissa ja ei-tuotannollisissa laitoksissa. (СП 1988, 109.)

ФОНД ПОТРЕБЛЕНИЯ

= KULUTUS

Kulutus sisältää väestön yksityisen ja yhteiskuntaa sekä väestöä palvelevien ei-tuotannollisten alojen kulutuksen ja kiinteiden varantojen poistot.

Väestöllä on käytettävissä kulutukseen omia rahatuloja (palkat, eläkkeet, avustukset, stipendit) ja luontaistuloja, jotka yhdessä palvelujen materiaalikulujen kanssa muodostavat väestön lopulliset tulot. Yksityinen kulutus sisältää

- väestön vähittäiskaupoista ja osuuskunnista sekä kylän ulkopuolisilta markkinoilta ostamat tavarat
- kolhooseista saadut ja yksityispalstoilla tuotetut tuotteet
- sovhooseista ja muista valtion maatalousyrityksistä saadut luontaistulot
- muun kuin maatalousväestön kolhooseista saamat luontaistulot
- jokapäiväisen sähkön, veden ja kaasun kulutuksen
- asuntokannan poistot (СП 1988, 109).

Väestön kulutuksen laskemiseksi vähittäiskaupan ja osuuskuntien myynnistä vähennetään myynti toisille yrityksille, laitoksille ja kolhooseille. Nämä tuotteet sisältyvät kylläkin kulutukseen, mutta eivät väestön vaan ei-tuotannollisten laitosten lopulliseen kulutukseen. Vähittäiskaupan myynnistä vähennetään myös väestön tuotannollisiin tarpeisiin kuluttamat tavarat, jotka ovat yksityispalstojen tuotantopanokuluja eli välituotekulutusta. (СП 1988, 109.)

Väestöä palvelevien laitosten (terveydenhoito, urheilu, sosiaalihoito, kulttuuritoiminta, henkilöliikenne) kulutus sisältää kaikki tuotanto-

panoskulut ja niiden käyttämät tuotannolliset palvelut sekä ei-tuotannollisten kiinteiden varantojen poistot. Yhteiskuntaa palvelevien alojen - tieteen ja hallinnon - materiaalikulut lasketaan rahoituslähteiden mukaan. Tieteen materiaalikuluihin sisältyvät lisäksi geologiset etsintäkulut lukuun ottamatta syviä tutkimusporauksia. (СП 1988, 110.)

Elintasokehityksen suunnittelussa on tärkeää määritellä kulutuksen suuruus sekä toisaalta väestön ja yhteiskunnallisten palvelualueiden kulutuksen osuudet.

ПРОИЗВОДИТЕЛЬНОСТЬ ОБЩЕСТВЕННОГО ТРУДА
= YHTEISKUNNALLISEN TYÖN TUOTTAVUUS

Tuotannollisten alojen työn tuottavuus lasketaan jakamalla tuotettu kansantulo tuotannollisten alojen työntekijöiden lukumäärällä. Tuotantoyritysten ja eri tuotannonalojen työn tuottavuus julkaistaan sen sijaan bruttotuotannon mukaan laskettuna. Teollisuuden työn tuottavuus julkaistaan myyntiin tarkoitettun tuotannon mukaan laskettuna. Rakennusalan työn tuottavuus määritellään rakennus- ja asennustöiden arvioituna arvona rakentajaa, asentajaa ja sivutuotannossa työskentelevää työntekijää kohti. Maatalouden yhteiskunnallisen sektorin työn tuottavuus julkaistaan bruttotuotannon mukaan laskettuna. (HX 1988, 686, 689, 694, 696.)

Aloittaiset tiedot eivät näin ollen ole suoraan vertailtavissa koko yhteiskunnallisen työn tuottavuuden kanssa. Koska bruttotuotanto sisältää moninkertaista laskentaa, siihen perustuvat laskelmat lisäksi liioittelevat työn tuottavuutta. Tuottavuus voidaan laskea myös netto-tuotannon mukaan.

СРЕДСТВА ПРОИЗВОДСТВА И ПРЕДМЕТЫ ПОТРЕБЛЕНИЯ
= TUOTANTOVÄLINEET JA KULUTUSTAVARAT

Teollisuustuotanto jakautuu tuotantovälineiden (ryhmä A) ja kulutus-tavaroiden (ryhmä B) tuotantoon. Ryhmä A jalostaa raaka-aineita ja tuottaa tuotantovälineitä tuotannollisten alojen tuotannollisiin tarpeisiin. Ryhmän B tuotteet menevät väestön henkilökohtaiseen kulutukseen, ei-tuotannollisen alan materiaalikuluihin, varastojen ja ei-tuotannollisten kiinteiden varantojen muodostukseen.

Teollisuustuotannon jako perustuu tuotannon tosiasialliseen käyttöön. Tietyt tuotteet kuuluvat yksinomaan jompaankumpaan ryhmään. Tuotteet, joita käytetään sekä tuotannolliseen että ei-tuotannolliseen tarkoitukseen, ryhmitellään tuotannon tosiasiallisen käytön mukaan.

РЕАЛЬНЫЕ ДОХОДЫ
= REAALITULOT

Reaalitulot tarkoittavat väestön tuloillaan hankkimien hyödykkeiden ja palveluiden arvoa. Reaalitulot käsittävät osan väestön rahatuloista, luontaistulot sekä väestöä palvelevien alojen materiaalikulut. Ne vastaavat väestön osuutta kansantulosta eli kulutuksesta ja pääomanmuodostuksesta (РД 1988, 10).

Väestön reaalitulojen laskemiseksi otetaan huomioon

- rahatulot eli palkat, palkkiot, kolhoosilaisten työn korvaus, yksityispalstoilta ja yksityisestä elinkeinotoiminnasta saadut tulot, eläkkeet, avustukset, stipendit, tulot maataloustuotannon ylijäämien mynnistä kuluttajaosuuskunnille, valtiolle ja kolhoosimarkkinoilla
- luontaistulot väestön kolhoosien ja sovhoosien yhteiskunnallisista talouksista, yksityispalstoilta, käsityöläiselinkeinoista, metsästyksestä, kalanviljelystä, metsästä
- väestöä palvelevien alojen eli koulutuksesta, terveydenhoidosta, asuin- ja kunnallistaloudesta, sosiaaliturva- ja kulttuuripalveluista aiheutuvat kulut ja poistot. (СП 1988, 350, ПДП 1988, 99.)

Jotta reaalitytulot saadaan lasketuksi, bruttomääräisistä rahatuloista vähennetään pakolliset budjettimaksut (verot), lahjoitukset ja säästäminen sekä käteisvarojen kasvu.

Säästämisen puuttuminen Neuvostoliiton reaalitytulon käsitteestä muodostaa eron länsimaiseen reaalitytulon käsitteeseen nähden. Vähennysten jälkeen päädytään käytettyyn tuloon. Väestön palvelut lasketaan reaalitytuloihin kustannusten, ei markkinahintojen, perusteella.

Kulutus ja väestön reaalitytulot ovat lähes yhtä suuret (РД 1988, 12). Reaalitytuloihin ei sisälly yhteiskuntaa palvelevien laitosten (tieteen ja hallinnon) materiaalikuluja. Reaalitytuloihin, toisin kuin kulutukseen, sisältyy sen sijaan pääomanmuodostus väestön talouksissa (karja, yksityiset maataloustuotevarastot). Reaalitytulot sisältävät myös alkoholin kulutuksen (СП 1988, 340).

Väestön lopullisten tulojen volyymin muutoksia kuvataan vertailukelpoisina hintoina (РД 1988, 10). Tällöin reaalitytulot syntyvät puhdistettaessa lopullisista tuloista hintojen muutokset. Reaalitytulojen määrään vaikuttavat kulutustavaroiden vähittäishinnat ja palvelutariffit sekä tavaroiden ja palveluiden saatavuus.

ВЫПЛАТЫ И ЛЬГОТЫ ИЗ ОБЩЕСТВЕННЫХ ФОНДОВ ПОТРЕБЛЕНИЯ
= YHTEISKUNNALLINEN KULUTUS

Yhteiskunnallisella kulutuksella tarkoitetaan väestön saamista ilmaisista ja tuetuista palveluista aiheutuvia kustannuksia valtiolle, yrityksille, laitoksille ym. sekä eräitä rahatuloja (НХ 1987, 699).

Väestön saamia yhteiskunnalliseen kulutukseen luettuja rahatuloja ovat eläkkeet, stipendit ja avustukset. Väestön palveluihin kuuluvat mm. ilmainen koulutus ja terveydenhoito, sosiaaliturva, kulttuuripalvelut ja jokapäiväiset palvelut, liikuntapalvelut, ilmaiset tai edulliset kylpylä- ja lepokotimatkat, työntekijöiden vuosittaiset lomat sekä asunto- ja kunnallispalvelut. (НХ 1988, 699.)

Väestön palvelut arvostetaan yhteiskunnalliseen kulutukseen kustannusten mukaan, ei väestön maksaman markkinahinnan mukaan. Kustannuksiin

sisältyvät juoksevat kulut, palkat ja ei-tuotannollisten kiinteiden varantojen poistot (МУ 1974, 475). Näiden alojen investoinnit sisältyvät pääomanmuodostukseen.

Yhteiskunnalliseen kulutukseen sisältyvät nimenomaan väestön henkilökohtaiseen kulutukseen liittyvät kulut. Hallinnon ja tieteen tai muut välittömästi väestön kulutukseen liittymättömät kulut eivät sen sijaan sisälly yhteiskunnalliseen kulutukseen.

Suurin osa yhteiskunnallisesta kulutuksesta rahoitetaan valtion budjetista. Myös yritysten materiaalisesta kannustuksesta ja sosiaalisen kehityksen rahastojen ja kolhoosien keskitettyjen rahastojen sekä yhteiskunnallisten organisaatioiden varoilla rahoitetaan yhteiskunnallista kulutusta. (СП 1988, 339.)

Yhteiskunnallisen kulutuksen laajuuden säätelyn kautta valtio harjoittaa sosiaalipolitiikkaa. Huomattava osa väestön reaalityuloista muodostuu yhteiskunnallisesta kulutuksesta.

ОБЩИЙ ОБЪЕМ ПОТРЕБЛЕНИЯ НАСЕЛЕНИЕМ МАТЕРИАЛЬНЫХ БЛАГ И УСЛУГ
= VÄESTÖN (TAVAROIDEN JA PALVELUIDEN) KOKONAISKULUTUS PL. ALKOHOLI

Väestön kokonaiskulutus sisältää kaikki väestön kuluttamat tavarat sekä ilmaiset ja maksulliset palvelut, joita tarjoavat sekä ei-tuotannollisen alan yritykset että tuotannollisen alan yritykset ml. ne yritykset, jotka eivät toimi pääasiallisesti palvelualalla. (СП 1988, 340.)

Väestön yksityiseen kulutukseen sisältyvät

- elintarvikkeet, teollisuustavarat, polttoaineet, sähkö, vesi, kaasu ja asuntokannan poistot; tavarat väestö on hankkinut valtion vähittäiskaupoista, osuuskuntakaupoista, yksityispalstoilta, kolhooseista, sovhooseista tai yhteiskunnallisista sivutalouksista
- maksullisten palveluiden arvo tai näistä palveluista saadut tulot eli jokapäiväiset palvelut, matkustaja- ja tietoliikenteen

sekä asunto- ja kunnallistalouden palvelut, kulttuuri-, urheilu- ja kylpyläpalvelut

- ilmaisten ja edullisten palvelujen kustannukset niitä tarjoaville laitoksille (juoksevat kulut, poistot ja palkat), kuten terveydenhoito-, koulutus- ja sivistyspalvelut, liikunta jne. (СП 1988, 340.)

Väestön kokonaiskulutus on suurempi kuin reaalitytulot, koska maksulliset palvelut lasketaan siihen markkinahintaisina, ei materiaalikulujen perusteella. Väestön kokonaiskulutukseen ei puolestaan sisälly alkoholin kulutusta kuten reaalitytuloihin (СП 1988, 340). Siitä puuttuu myös väestön pääomanmuodostus.

ПЛАТНЫЕ УСЛУГИ

= MAKSULLISET PALVELUT

Väestön maksulliset palvelut sisältävät

- jokapäiväiset palvelut
- matkustaja- ja tietoliikennepalvelut
- asunto- ja kunnallistalouden palvelut
- lastentarhapalvelut
- turisti- ja kylpyläpalvelut
- kulttuuripalvelut, terveydenhoitopalvelut, fyysisen kulttuurin ja urheilutoiminnan palvelut
- oikeuspalvelut ja Säästöpankin (Сбербанк) palvelut.

Vuodesta 1985 alkaen maksullisiin palveluihin sisältyvät myös sellaisten ministeriöiden ja yritysten tarjoamat palvelut, jotka eivät pääasiallisesti toimi palvelualueella. (HX 1987, 701.)

БЫТОВЫЕ УСЛУГИ
= JOKAPÄIVÄISET PALVELUT

Jokapäiväiset palvelut sisältävät kaikki maksulliset jokapäiväiset palvelut, joita yksittäisten tilausten perusteella tarjotaan väestölle, kuten erilaiset korjaustyöt, pesulapalvelut, kampaamo- ja valokuvaamo-palvelut. Niihin sisältyvät myös sairaaloiden, lastentarhojen, lastenkotien, oppilajasuntoloiden, vanhusten ja invalidien talojen palvelutilaukset. (HX 1987, 701.)

LÄHDELUETTELO

CSO & CMEA/CSO of Finland & CMEA secretariat: Some topical methodological problems in official statistics. Helsinki - Moscow 1980.

CSO & CMEA/CSO of Finland & CMEA secretariat: Experiences from the comparison of the international activity classifications of the UN and the CMEA: UN ISIC - CMEA CBNE. - Helsinki - Moscow 1986.

Economic Survey of Europe in 1987-88. New York 1988.

ЭН/Экономические Науки 1988/5, 138-141. Валовой национальный продукт: Что он собой представляет и как исчисляется.

ФКС/Финансово-кредитный словарь I. Москва 1984.

Ilieva, Jana & Varjonen, Seppo: Comparison of the balance sheets of Bulgaria and the national accounts of Finland. Statistical Journal of the UN ECE 1987/4, 395-410.

МУ/Методические указания к разработке государственных планов народного хозяйства. Москва 1974.

НХ/Народное хозяйство СССР в 1987 г. Москва 1988.

П/Промышленность СССР. Статистический сборник. Москва 1988.

ПДП/Потребности, доходы, потребление. Экономический словарь-справочник. Москва 1988.

ПЭ/Политическая экономия. Учебник для вышних заведений. Москва 1988.

РД/Реальные доходы населения. Москва 1988.

Сельское хозяйство СССР. Статистический сборник. Москва 1988.

СП/Социалистическое планирование. Словарь-справочник. Москва 1988.

SS/Soviet Studies 1985/4, 505-519. Fyodor I. Kushnirsky: Methodological aspects in building Soviet price indices.

TK/Tilastokeskuksen käsikirjoja n:o 3. Tilasto-opas. Helsinki 1982.

TK:n tutkimuksia n:o 15. Hjerppe, R. & Niitamo, O: Uuden SNA:n mukaisen kansantalouden tilinpidon perusrakenne. Helsinki 1971.

TK:n tutkimuksia n:o 63. Sourama, H. & Saariaho, O:
Kansantalouden tilinpito. Rakenne, määritelmät ja luokitukset. Helsinki 1980.

UN series F no. 17/Rev.1. Basic methodological principles governing the compilation of the system of statistical balances of the national economy. New York 1989.

UN series F no. 20. Comparisons of the system of national accounts and the system of balances of the national economy. New York 1977.

ВС/Вестник Статистики 1988/6, 30 - 42. Методика исчисления валового национального продукта.

LIITE 1. NEUVOSTOLIITON TALOUDELLISEN JA SOSIAALISEN
KEHITYKSEN KÄSITTEET (LUETTELO)

TUOTANTO, TULOT JA NIIDEN KÄYTTÖ

Валовой общественный продукт
= Yhteiskunnan kokonaistuote/bruttomateriaalituote

Национальный доход
= Kansantulo/nettomateriaalituote

Произведённый национальный доход
= Tuotettu kansantulo

Использованный национальный доход
= Käytetty kansantulo

Фонд возмещения
= Välituotekäyttö/tuotannollisten alojen tuotantopanosku-
lut ja poistot/korvausvaranto

Фонд накопления
= Pääomanmuodostus/kasautumisvaranto

Фонд потребления
= Kulutus/kulutusvaranto

TEOLLISUUS

Общий объём продукции промышленности
= Teollisuuden koko tuotannon laajuus kattaa teollisuus-
yritysten valmiit tuotteet, myydyt puolivalmisteet sekä
muille ja oman yrityksen ei-teollisille talouksille
suoritetut teolliset työt, mutta ei omaan kulutukseen
mennyttä tuotantoa. Käsitteeseen sisältyy moninkertais-
ta laskentaa. (HX 1987, 688.)

Валовая продукция промышленности
= Teollisuuden bruttotuotanto sisältää kaikkien yrittys-
ten, kolhoosien ja sovhoosien jne. teollisen tuotannon
eli valmiit tuotteet, keskeneräisen tuotannon kasvun ja
omien puolivalmistevävarastojen muutoksen. Se sisältää
moninkertaista laskentaa. (СП 1988, 224.)

Чистая продукция
= Nettotuotanto on bruttotuotannon sekä tuotantopanos-
ten ja poistojen erotus, eli se vastaa tuotannonalan osuut-
ta tuotetusta kansantulosta. (СП 1988, 112.)

Товарная продукция
= "Markkinoitu tuotanto" tarkoittaa myyntiin, omiin
perusrakennustöihin ja oman yrityksen ei-teollisille
talouksille tarkoitettua teollisuustuotantoa, muille
yrityksille suoritettuja teollisia palveluita sekä

omien koneiden, laitteiden ja kuljetusvälineiden peruskorjausta. (СП 1988, 264.)

Реализованная продукция

= "Realisoitu tuotanto" tarkoittaa myytyä tuotantoa ja myytyjä puolivalmisteita sekä teollisia palveluita, joista on saatu maksu. (ПДП 1988, 202.)

Отправление грузов

= Kaikkien kuljetusvälineiden toimitusten määrä tonneina. (НХ 1988, 697).

Грузооборот транспорта в тонно-километрах

= Tonnikilometreissä ilmoitetut tavarakuljetukset tarkoittavat kuljetusmäärää tonneina tariffin mukaista kuljetusmatkaa kohti. (НХ 1988, 697.)

Средства производства

= Tuotantovälineet jaetaan työn välineisiin (средства труда) eli käyttöomaisuuteen, johon kuuluvat tuotantorakennukset, laitokset, koneet, laitteet, järjestelmät, kuljetusvälineet, ja työn kohteisiin (предметы труда) eli vaihto-omaisuuteen, johon kuuluvat raaka- ja polttoaineet, perus- ja aputarveaineet jne. (СП 1988, 103.)

Производство товаров народного потребления

= Kulutustavaroiden tuotantoon sisältyvät elintarvikkeet ilman alkoholin kulutusta sekä muut kulutustavarat, molemmat vähittäishinnoittain laskettuna. (НХ 1987, 690.)

МААТАЛОУС

Валовая продукция сельского хозяйства

= Maatalouden bruttotuotanto käsittää koko kasvi- ja eläintuotannon; sen arvoa lisää myös omien tuotteiden kulutuksen sisältyminen siihen. (СП 1988, 112, НХ 1988, 691.)

Государственные закупки сельскохозяйственных продуктов

= Maataloustuotteiden valtionostoihin sisältyy tuotanto, jonka kolhoosit, sovhoosit ja muut tuotannolliset maatalousyritykset sekä väestö myyvät valtiolle. (НХ 1988, 693.)

Агропромышленный комплекс

= Maatalousteollinen kompleksi käsittää alat, jotka tuottavat maatalousraaka-aineita ja elintarvikkeita ja vastaavat jakelusta väestölle. Siihen kuuluvat maa- ja metsätalous, maataloustuotantoa palvelevat alat, maatalouden raaka-aineita jalostavat alat, maataloustuotteiden hankinta, valtiollinen ja osuuskunnallinen elintarvikekauppa sekä yhteiskunnallinen ravitsemisala. (ПДП 1988, 143, НХ 1987, 690.)

Общественный сектор

= Yhteiskunnalliseen sektoriin kuuluvat sovhoosit eli valtiontilat ja kolhoosit eli osuuskuntatilat.

Личные подсобные хозяйства

= Yksityispaikoilla väestö tuottaa maataloustuotteita, ja ne muodostavat maatalouden yksityisen sektorin. (ПДП 1988, 148.)

КАУППА**Розничный товарооборот**

= Vähittäiskaupan tavaranvaihto sisältää kulutustavaroiden myynnin väestön henkilökohtaiseen kulutukseen myös vähittäiskauppojen, yhteiskunnallisten ravitsemisliikkeiden ja kauppaverkoston ulkopuolella (esim. yrityksistä) ja elintarvikkeiden myynnin vähittäiskaupoista sairaaloihin, parantoloihin, lasten laitoksiin jne. sekä muiden kulutustavaroiden kuin elintarvikkeiden myynnin yrityksiin. (HX 1987, 700.)

Розничная торговля

= Vähittäiskauppa tarkoittaa kulutustavaroiden myyntiä suoraan väestölle. (ПДП 1988, 244.)

Общественное питание

= Yhteiskunnallinen ravitsemisala valmistaa ruokaa, myy sitä sekä tarjoaa tiettyjä palveluja väestölle ja yrityksille. (ПДП 1988, 245.)

Оптовая торговля

= Tukkukauppa tarkoittaa myyntiä tukku- tai vähittäisyrietyksille myytäväksi edelleen väestölle, teollista jalostusta varten tai vientiin. (ПДП 1988, 244.)

Колхозная торговля

= Kolhoosikaupassa kolhoosilaiset, työläiset ja toimihenkilöt myyvät yksityispaikoiltaan sekä sovhoosit ja kolhoosit yhteiskunnallisista talouksistaan maataloustuotannon ylijäämiä. (ПДП 1988, 246.)

TUOTANTOVARAT**Национальное богатство**

= Kansalliset varannot käsittävät tuotannolliset ja ei-tuotannolliset kiinteät varannot eli käyttöomaisuuden, tuotannon vaihtuvat varat eli vaihto- ja rahoitusomaisuuden ja väestön henkilökohtaisen omaisuuden. (HX 1988, 687.)

Основные фонды

= Kiinteät varannot eli käyttöomaisuus jaetaan tuotannossa käytettäviin (tuotannollisiin) ja tuotannon ulkopuolisiin (ei-tuotannollisiin) kiinteisiin varantoihin. Niihin kuuluvat rakennukset, voimansiirtolaitteet,

koneet ja laitteet, liikennevälineet, työkalut ja karja (eli tuotantovälineet). (HX 1988, 687.)

Производственные основные фонды
= Kiinteät tuotantovarannot

Непроизводственные основные фонды
= Ei-tuotannollisiin kiinteisiin varantoihin kuuluvat asunnot ja kunnalliset varannot sekä julkisten alojen kiinteä pääoma. (HX 1988, 687.)

Оборотные средства
= Vaihtuvat varat (vaihto-omaisuus ja rahoitusomaisuus) käsittävät liikkuvat varannot ja kiertävät varannot eli varastot ja rahavarat. (ПЭ 1988, 293.)

Оборотные фонды
= Liikkuvat varannot käsittävät tuotantovarastot ja keskeneräisen tuotannon, työvälineet ja kaluston sekä tulevan tuotannon valmistelukulut (kaivokset, porauslähteet). (ПЭ 1988, 294.)

Фонды обращения
= Kiertävät varannot käsittävät valmistusvarastot ja saatavat. (ПЭ 1988, 470.)

KIINTEIDEN VARANTOJEN KÄYTÖN JA TUOTANNON TEHOKKUUTTA MITTAAVAT TUNNUSLUVUT

Фондоотдача
= Pääoman tuottavuus on tuotetun kansantulon suhde kiinteiden tuotantovarantojen keskiarvoon vuodessa. (HX 1988, 687.)

Фондовооружённость труда
= Työn pääomavaltaisuus on kiinteiden tuotantovarantojen suhde työntekijöiden määrään. (СП 1988, 100.)

Энергоёмкость произведённого национального дохода
= Energiaintensiteetti on polttoaine- ja energiakulujen suhde tuotettuun kansantuloon. (HX 1988, 687.)

Фондоёмкость
= Pääomaintensiteetti on kiinteiden tuotantovarantojen keskiarvon suhde tuotantoon (yhteiskunnan kokonaistuotteeseen, tuotettuun kansantuloon, brutto- ja netto-tuotantoon). (СП 1988, 111.)

Материалоёмкость общественного продукта (без амортизации)
= Materiaali-intensiteetti on materiaalikulujen suhde yhteiskunnan kokonaistuotteeseen. Se ei sisällä poistoja. (HX 1988, 686.)

Металлоёмкость произведённого национального дохода
= Metallintensiteetti on fyysisissä yksiköissä ilmoitetun metallin kulutuksen suhde tuotettuun kansantuloon. (HX 1988, 687.)

Трудаёмкость

= Työvoimaintensiteetti on käytetyn työajan suhde tuotantoon. (СП 1988, 183.)

Производительность общественного труда

= Yhteiskunnallisen työn tuottavuus

PERUSRAKENNUSTYÖT**Ввод в действие основных фондов**

= Kiinteiden varantojen käyttöönotto käsittää valmistuneet ja käyttöön otetut tuotannolliset ja ei-tuotannolliset yritykset, rakennukset ja laitokset, käyttöön otetut koneet ja laitteet, työvälineet, kalustot sekä muut välineet, monivuotiset istutukset, kastelu- ja kuivatustyöt, käyttöön otetut öljy- ja kaasulähteet ja öljyn ja kaasun etsintäporausreiät. (HX 1988, 694.)

Капитальные вложения

= Investoinnit

Капитальные вложения по отраслям промышленности

= Teollisuusaloittaisiin investointeihin sisältyvät vain tuotannolliset eli tuotantotoimintaan kohdistetut investoinnit. (П 1988, 273.)

Капитальные вложения государственных и кооперативных предприятий и организации

= Yritysten ja osuuskuntien investointeihin sisältyvät valtion, yhteiskunnallisten organisaatioiden ja asuntorakennusosuuskuntien varoilla rahoitetut investoinnit. (HX 1988, 696.)

Капитальные вложения колхозов

= Kolhoosien investointeihin sisältyvät kaikkien kolhoosien ja maatalouskompleksin eri toimialojen välisten yritysten rahoittamat investoinnit. (HX 1988, 696.)

Капитальные вложения населения

= Väestön investoinnit sisältävät omien asuntojen ja muiden piharakennusten rakentamisen. (HX 1988, 696.)

Объём капитальных вложений на развитие агропромышленного комплекса

= Maatalousteollisen kompleksin investoinnit (ml. maataloudelle tuotantovälineitä valmistavat alat) sisältävät kulut seuraaville aloille: koko maatalousteollisen kompleksin kehittäminen, elintarviketeollisuus, mikrobiologinen teollisuus, mylly- ja ryyni- sekä rehusekoiteteollisuus, mineraalilannoitteiden tuotanto, traktori- ja maatalous- ja elintarvikekonerakennus, kauppa, kuluttajaosuuskunnat sekä maatalousyritysten työntekijöiden yksityinen asuntorakentaminen. (HX 1987, 693.)

Объем капитальных вложений на развитие сельского хозяйства по всему комплексу работ

= Koko maatalousteollisen kompleksin investoinnit sisältävät maatalouden investoinnit, maatalouden alalla toimivien tiede- ja tutkimuslaitosten kehittämisinvestoinnit sekä jalostusteollisuuden ja rakennusmateriaaleja valmistavien yritysten rakentamisinvestoinnit ja maataloutta palvelevien rakennusurakkaorganisaatioiden tuotantoperustan kehittämisinvestoinnit ja maatalousyritysten ei-tuotannolliset investoinnit.
(HX 1988, 693.)

Незавершенное строительство

= Keskenäminen rakentaminen on suoritettujen ja maksettujen rakennus- ja asennustöiden arvo rakennuskohteissa, joita ei ole vielä otettu käyttöön. Se on investointien ja käyttöön otettujen kiinteiden varantojen erotus. (СП 1988, 198.)

Резервы и запасы плановые

= Reservit ja suunnitellut varastot käsittävät tärkeimpien raaka-aine-, materiaali- ja polttoainelajien sekä joidenkin kone- ja laitetyyppien, elintarvikkeiden, viljan sekä puolustuksen tarvitsemien tuotteiden varastot. (СП 1988, 99.)

HINNAT

Оптовые цены

= Tukkuhinta on hinta, johon teollisuustavaroita (tuotantovälineitä ja kulutustavaroita) myydään tukkukaupassa ja suoraan yritysten välillä. Yrityksen tukkuhinta, jota käytetään yritysten välisessä myynnissä, muodostuu keskimääräisistä tuotantokustannuksista ja voitosta. Teollisuuden tukkuhinta sisältää yrityksen tukkuhinnan lisäksi hankintaorganisaation kustannusten katteen ja voiton sekä liikevaihtoveron. (ПДП 1988, 100.)

Розничная цена

= Vähittäishinta on hinta, jolla vähittäiskauppa ja yhteiskunnallinen ravitsemisala myyvät kulutustavaroita välittömästi väestölle. Vähittäishinta muodostuu tukkuhinnasta ja kaupan kustannusten katteesta ja voitosta.
(ПДП 1988, 116.)

Закупочная цена

= Hinta, jonka valtio ja osuuskunnat maksavat kolhooseille, sovhooseille ja väestölle maataloustuotteista.
(ПДП 1988, 113.)

Сопоставимая цена

= Vertailukelpoinen hinta on kiinteä, hintojen muutoksista puhdistettu hinta.

ULKOMAANKAUPPA

Оборот внешней торговли

= Ulkomaankaupan vaihto sisältää kaupallisen viennin ja tuonnin sekä jälleen viennin. Sekä vienti että tuonti on ilmoitettu fob-hintaisena. (HX 1988, 703.)

VÄESTÖN ELINTASO

Реальные доходы

= reaalitytulot

Выплаты и льготы из общественных фондов потребления

= Yhteiskunnallinen kulutus

Общий объём потребления населения материальных благ и услуг

= Väestön (tavaroiden ja palveluiden) kulutus kokonaisuudessaan

Платные услуги

= Maksulliset palvelut

Бытовые услуги

= Jokapäiväiset palvelut

VÄESTÖN TULOT

Совокупные доходы

= Väestön kokonaistulot sisältävät raha- ja luontaistulot bruttona sekä kustannukset yhteiskunnallisten palvelujen tarjoamisesta väestölle (koulutus, lomamatkat, lastentarhapalvelut jne.). (ПДП 1988, 97.)

Денежные доходы населения

= Rahatuloihin sisältyvät työläisten ja toimihenkilöiden palkat, kolhoosilaisten rahapalkka, rahalliset yhteiskunnalliset etuisuudet (eläkkeet, stipendit, avustukset), kolhoosimarkkinoilta saadut maataloustuotteiden myyntitulot ja yksityisen elinkeinotoiminnan tulot bruttona. (ПДП 1988, 97.)

Натуральные доходы

= Luontaistulot käsittävät kotipalstoilta saatujen tuotteiden oman kulutuksen ja kolhoosien yhteiskunnallisista talouksista saadut luontaismaksut. (ПДП 1988, 97.)

Оплата труда

= Työkorvauksiin sisältyvät työläisten ja toimihenkilöiden palkat sekä kolhoosilaisten työkorvaukset bruttona. (ПДП 1988, 82.)

Фонд заработной платы по народному хозяйству

= Palkkavaranto tarkoittaa työläisille, insinööreille ja tekniikoille, toimihenkilöille sekä opettajille maksettua rahapalkkaa bruttona. (СП 1988, 363.)

Заработная плата рабочих и служащих

= Työläisten ja toimihenkilöiden palkka sisältää kiinteän rahapalkan sekä materiaalisen kannustuksen rahastosta maksetut palkkiot ja kertapalkkiot bruttona. Sosiaali- vakuutusvaroista maksetut avustukset eivät sisälly siihen. (HX 1987, 698.)

Реальная заработная плата

= Reaalipalkka tarkoittaa kulutustavaroiden ja maksullisten palveluiden määrää, jonka kuluttaja voi hankkia nimellispalkallaan. Siihen vaikuttavat nimellispalkan lisäksi tavaroiden ja palveluiden hinnat sekä verot. (ПДП 1988, 83, СП 1988, 330, 349.)

Оплата труда колхозников

= Kolhoosilaisten työkorvaus sisältää rahapalkan bruttona ja omassa käytössä kulutetut tuotteet, jotka tilastoissa arvostetaan valtion vähittäishintoihin. (HX 1987, 693.)

Доходы от личного подсобного хозяйства и индивидуальной трудовой деятельности

= Yksityispalstoilta ja yksityisestä elinkeinotoiminnasta saadut tulot sisältävät raha- ja luontaistuloja. (ПДП 1988, 98.)

LIITE 2. THE INSTITUTIONAL SECTORS AND SUBSECTORS IN SNA AND MPS

Institutional sectors in SNA	Institutional sectors in MPS												
	Sphere of material production						Non-material sphere				Households		
	Socialist sector					Private sector	Socialist sector			Private sector	Workers and employees	Members of co-operatives	Other groups of the population
	State sector	Co-operative sector	Social organizations	Personal plots of employees	Personal plots of members of co-operatives		State sector	Co-operative sector	Social organizations				
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	
1. Non-financial enterprises, corporate and quasi-corporate	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
(a) Private enterprises	x	x	x	—	—	—	x	x	x	—	—	—	—
(b) Public enterprises	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
2. Financial institutions	—	—	—	—	—	—	x	—	—	—	—	—	—
(a) The central bank	—	—	—	—	—	—	x	x	—	—	—	—	—
(b) Other financial institutions	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
3. General government	—	—	—	—	—	—	x	x	—	—	—	—	—
(a) Central government	—	—	—	—	—	—	x	x	—	—	—	—	—
(b) State and local government	—	—	—	—	—	—	x	x	—	—	—	—	—
(c) Social security funds	—	—	—	—	—	—	x	x	—	—	—	—	—
4. Private non-profit institutions serving households	—	—	x	—	—	—	—	—	x	—	—	—	x
5. Households, including private non-financial unincorporated enterprises	—	—	—	x	x	x	—	—	—	x	x	x	x

Note: The x's indicate which specific sectors and subsectors of one system are included in the specific sectors and subsectors of the other system.

Lähde: UN F no. 20 1977, 27

LIITE 3a. CONVERSION FROM MPS TO SNA. THE COMPONENTS OF NATIONAL INCOME AND VALUE ADDED

BULGARIA 1982

MPS Categories	Net material product	Wages and salaries of employees in the non-material sphere	Income from private plots and private enterprises		Operating surplus of non-budgetary units in the non-material sphere (excl. income from private enterprises)	Employers' contributions to social security		Business travel expenses
			Material sphere	Non-material sphere		Material sphere	Non-material sphere	
	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.
A. Primary incomes of the population	100.0	20.9	-18.8			22.3	5.0	-1.8
B. Primary incomes of the enterprises	100.0		19.7		1.6	-23.4		
Net material product /A+B/	100.0	10.7			0.8		2.5	-0.9
Input of non-material services of industries in the material sphere	9.	Expenditure related to the provision of cultural etc. facilities, of industries in the material sphere	Consumption of fixed capital in all branches of national economy	Undepriciated value of scrapped fixed assets	Fees for services in buildings with owner occupied dwellings	Losses in stocks other than losses due to normal events in production	Gross domestic product	SNA categories
		10.	11.	12.	13.	14.	15.	
							127.6	A. Compensation of employees
	-4.1	-1.0			0.1	-0.3	92.6	B. Operating surplus and indirect taxes, net
								C. Consumption of fixed capital
	-2.0	-0.5	16.6	1.3	0.1	-0.1	128.5	Gross domestic product /A+B+C/

Lähde: Ilieva & Varjonen 1987, 401

LIITE 3b. CONVERSION FROM MPS TO SNA. THE FINAL DISPOSITION OF NATIONAL INCOME AND GROSS DOMESTIC PRODUCT

BULGARIA 1982

MPS categories	Net material product	Value of non-material services purchased by households	Consumption of state, individual and private housing fund	Intermediate material input of units in the non-material sphere	Consumption of fixed capital in the non-material sphere	Cost of non-material services provided by units in the non-material sphere	Business travel expenses	Imputed rent of owner occupied dwellings (excl. current repair of dwellings)
	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.
A. Personal consumption	100.0	4.3	-2.2				-1.4	2.1
B.1 Other final consumption of the population	100.0			-89.8	-10.2	159.4		
B.2 Final consumption for collective needs	100.0			-74.8	-25.2	234.2		
B. Other final consumption	100.0			-84.0	-16.0	188.4		
C. Net fixed capital formation	100.0							
D. Increase in stocks	100.0							
E. Losses								
F. Exports minus imports	-100.0							
Net material product / A+B+C+D+E+F/	100.0	2.9	-1.5	-8.8	-1.7	19.7	-0.9	1.4
Consumption of fixed capital in all branches of national economy	Work in progress in construction	Losses in stocks, other than losses due to normal events in production	Losses in fixed assets	Net exports of non-material services	Undepreciated value of scrapped fixed assets	Expenditure related to the provision of cultural, etc. facilities, of industries in the mater. sphere	Gross domestic product	SNA categories
9.	10.	11.	12.	13.	14.	15.	16.	
							102.8	A. Final consumption of households in the domestic market
						-7.9	151.5	B.1 Other final consumption of the population
						-4.8	234.2	B.2 Non-individualizable final consumption
							183.6	B. Other final consumption
95.7	6.0		4.7		7.8		214.2	C. Gross fixed capital formation
	-11.1						88.9	D. Increase in stocks
		-4.7	-23.8				-128.5	E. Exports minus imports
16.6		-0.1			1.4	-0.5	128.5	Gross domestic product / A+B+C+D+E/

Lähde: Ilieva & Varjonen 1987, 402

LIITE 3c. CONVERSION FROM MPS TO SNA. GLOBAL PRODUCT, INTERMEDIATE CONSUMPTION AND NET MATERIAL PRODUCT

BULGARIA 1982

MPS Categories	Net material product	Gross output of the non-material sphere				Intermediate consumption of the non-material sphere			
		Non-budgetary units other than housing services	Cost of housing services		Cost of services of budgetary units	Material consumption of units in the non-material sphere (incl. depreciation)	Non-material services bought by units in the non-material sphere	Cost related to owner occupied dwellings	
	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.
A. Global product	100.0	1.8	0.1	0.7	6.6				
B. Intermed. material consumption (incl. depreciation)	100.0					5.5	0.1	1.0	0.1
Net material product /A-B/	100.0	5.2	0.4	2.1	19.2	-10.7	-0.1	-1.9	-0.1

Non-material services bought by units in the material sphere	Consumption of fixed capital in all branches of national economy	Business travel expenses	Expenditure related to the provision of cultural etc. facilities, of industries in the material sphere	Losses in stocks, other than losses due to normal events in production	Undepreciated value of scrapped fixed assets	Gross domestic product	SNA categories
10.	11.	12.	13.	14.	15.	16.	
					0.5	109.7	A. Gross output
1.0	- 8.6	0.5	0.3	0.1		100.0	B. Intermediate consumption
-2.0	16.6	-0.9	-0.5	-0.1	1.3	128.5	Gross domestic product /A-B/

Lähde: Ilieva & Varjonen 1987, 403

SUMMARY

THE SOVIET ECONOMY IN TRANSITION

This volume is a collection of three studies by the Bilateral Trade Department of the Bank of Finland on the need for change in the Soviet economy and the aims and the present state of the reform processes. The studies examine the entire Soviet economy, the Soviet foreign trade system and its effects on clearing trade and the compiling of statistics on the Soviet economy. The analysis is carried out purely from the economic point of view.

The achievement of higher standards of living has for long been the economic goal in the Soviet Union. Soviet economic ideology has been dominated by an uncompromising commitment to growth. As productive resources have become more scarce the importance of the end-results of economic activity has been reflected in a more concrete fashion in economic reform. For the first time the Soviet Union seems to be prepared to accept that even some contraction in economic activity may be necessary in order to make the economy more efficient.

All sectors of the Soviet economy are undergoing change. The reforms have proceeded more slowly than planned, and it was only quite recently that a plan for a comprehensive reform programme was outlined. In the course of 1989, it became clear that the Soviet Union might be prepared to go fairly far in the diversification of economic activity. But at the same time, the economic problems of recent years have forced the authorities to undertake measures working against reform.

The future course of economic development could prove difficult to control in an economy the size of the Soviet Union. Similarly, the consequences of such development may be difficult to predict under present economic-cultural conditions in the Soviet Union.

The study by Vesa Korhonen examines the Soviet economy and foreign trade as a whole and sectorally. It throws light on the present state of the Soviet economy and the developments leading up to it, the

economic objectives of the Soviet Union and the possible course of development in the near future.

Over the past few years, Soviet economic policy has experienced drastic changes, and the formulation of long-term policy has been difficult. Economic growth has been fairly sluggish. The room for manoeuvre in the foreign trade sector has become more restricted as the deficits in western trade have grown and it has not been possible to exploit the surpluses in trade with other countries to the full.

The poor performance of the economy, which is a legacy of the past, is one factor impeding growth. Another is the disequilibrium in the monetary economy, which has deteriorated in the last few years because of the rapid growth of the state budget deficit as a result of heavy investment and the difficulty of managing the events of recent years. Personal incomes have increased rapidly. However, the growth of consumption has been subdued and unstable because of supply constraints. Inflation has become more open and the rate of inflation has accelerated. The disequilibrium in the monetary economy is also a factor tending to delay economic reform.

Over the next few years, Soviet economic policy will be strongly orientated towards consumption. The only feasible way of reducing the budget deficit is to curb investment. This will enable a start to be made in remedying the high capital intensity of the economy and the inefficiencies associated with it. This is likely to involve slower economic growth or even a contraction in economic activity. Thus the management of employment will become more difficult. At the same time, erratic energy production may become a constraint on growth. With no major investment inputs, the scope for technical progress and improving the efficiency of production remains unclear.

Among the central themes of economic reform have been the provision of incentives to enterprises and workers through income, more varied forms of ownership and changes in the price system. The development of various markets is another objective. Economic activity has been deregulated to some extent without there being suitable competition or

regulatory and social security systems. Thus regulation of prices and wages and the production tasks assigned by the central administration have started to regain ground, at least for the time being. Truly new operating mechanisms require changes in monopoly structures. The policy concerning this has not yet taken shape.

The study of Seija Lainela analyzes the present state of and changes in the Soviet foreign trade system, and outlines the implications of the changes for the system applied in the trade between Finland and the Soviet Union.

In the last couple of years, the Soviet foreign trade system has undergone more change than throughout its entire previous existence. The changes have led to a considerable increase in the number of enterprises actually taking part in foreign trade. At the same time, they have been allowed to use part of their export currency earnings themselves. The exchange rate system is also undergoing change as the transition to a new official foreign exchange rate is currently being prepared.

So far the practical effects of the changes have been rather minor because there are opposing ways of thinking at work: on the one hand, the reformed approach aiming at economic controls and incentives and more extensive decision-making and, on the other hand, the old administrative system, which is strongly entrenched.

The effects of these approaches are conflicting and overlapping, and administrative thinking remains the dominant force for the present. The new methods are merely new elements added to the old administrative system; thus their allocative and stimulative effects on trade have so far been minimal.

Although the reforms do not yet operate to the extent intended, the policies now adopted show that, if perestroika continues, foreign trade will be deregulated and decision-making decentralized to a considerable degree. This development is bound to have an effect on trade between Finland and the Soviet Union, and will have to be taken

into account in assessing the basis for future trade between the two countries.

The study by Paula Lähdemäki examines national accounting in the Soviet Union and other socialist countries and its main differences with the system applied in the rest of the world. Although economic fundamentals and phenomena are the same all over the world different ways of describing and measuring them have so far been employed in different economic systems. Market economies use the System of National Accounts (SNA), which complies with the recommendations of the United Nations, whereas socialist countries have so far relied on the Material Product System (MPS).

The key difference between the accounting systems is to be found in the definition of the scope of production. In MPS, national income consists only of the value added of productive sectors (industry, construction, agriculture and forestry, trade, material-technical supplies), while in SNA, national income includes the production of all goods and services. The different definition of the scope of production is also reflected in the concepts of the entire accounting system. On the other hand, the application of the same accounting system to countries with different economic systems leads to problems of compatibility and comparison because of differences in the social system and in social and ownership classifications.

Since the beginning of 1988, the Soviet Union has published statistics on its gross domestic product in addition to other economic indicators. The United Nations has drawn up special conversion key recommendations for the conversion of the concepts of the accounting systems, and the Soviet Union has also defined its own keys for the calculation of GDP on the basis of national income as produced by MPS. The main problems in the conversion of MPS national income to GDP relate to estimating the GDP share and intermediate product costs of non-productive sectors. In the opposite case, the difficulty lies in the separation of productive and non-productive sectors from each other. The Soviet administrative price mechanism also causes problems for the harmonization of the accounting systems.

As economic reform has progressed, the Soviet Union has gradually started to develop its statistical system into a more comprehensive and detailed system and to publish statistics on a slightly wider basis. Many other socialist countries have already adopted SNA accounting terms. It may nevertheless be premature to talk about a complete rejection of MPS as it has also been made use of in the development of SNA. It is possible that a uniform statistical and accounting system will be found for describing economies in the future.

SUOMEN PANKIN JULKAISUJA

Sarja A (ISSN 0355-6034)

- (1 - 35. Suomen Pankin taloustieteellisen tutkimuslaitoksen julkaisuja, "Taloudellisia selvityksiä", artikkelikokoelmia vuosilta 1942 - 1972, suomeksi ja ruotsiksi, ISSN 0081-9514)
36. TUOMAS SUKSELAINEN Finnish Export Performance in 1961 - 1972. A Constant-Market-Shares Approach. 1974. 74 s. (ISBN 951-686-018-4)
 37. SIRKKA HÄMÄLÄINEN Palkansaajatalouksien säästämisestä. Suomen Pankin säästämistiedustelu vuodelta 1969. 1974. 53 s. (ISBN 951-686-020-6)
 38. HEIKKI KOSKENKYLÄ - ILMO PYYHTIÄ Energiavaltaisuus investointikriteerinä. 1974. 52 s. (ISBN 951-686-021-4)
 39. HEIKKI KOSKENKYLÄ - ILMO PYYHTIÄ Pääomakerroin, työn tuottavuus ja työpaikan hinta Suomen teollisuudessa vuosina 1960 - 1973. 1975. 71 s. (ISBN 951-686-025-7)
 40. ALPO WILLMAN Suhdanneherkkyys, omavaraisuus ja ympäristövaikutusten kriteeri investointikriteereinä. (Lisälukuna J.P. CUNNINGHAM Energy-intensity as an Investment Criterion.) 1975. 89 s. (ISBN 951-686-026-5)
 41. REINO AIRIKKALA - TUOMAS SUKSELAINEN (toim.) Suomen maksutaseen kehityslinjat vuosina 1950 - 1974. 1976. 120 s. (ISBN 951-686-027-3)
 42. HEIKKI KOSKENKYLÄ - ILMO PYYHTIÄ Kokonaistaloudellisten ja liiketaloudellisten investointikriteerien merkitys kasvu- ja rakennepolitiikassa. 1976. 67 s. (Englanninkielinen tiivistelmä.) (ISBN 951-686-034-6)
 43. TAPIO PEURA Suomen ulkomaankaupan hinnat vuosina 1950 - 1974. 1977. 87 s. (ISBN 951-686-037-0)
 44. TERHI KIVILAHTI Suomen kaupasta ja maksujärjestelmästä muiden itäryhmän maiden kuin SNTL:n kanssa. 1977. 126 s. (Englanninkielinen tiivistelmä.) (ISBN 951-686-038-9)
 45. SIMO LAHTINEN Tuotanto, työ ja energia Suomen teollisuudessa vuosina 1900 - 1975. 1977. 78 s. (ISBN 951-686-040-0)
 46. Koroista ja korkopolitiikasta Suomessa (RALF PAULI Suomen korkojärjestelmän pääpiirteet ja korkopolitiikka vuosina 1960 - 1975; OLAVI RANTALA Korkotaso ja korkorakenne Suomessa vuosina 1960 - 1975; JORMA HIETALAHTI Teollisuuden korkomenot ja velkojen korkotaso vuosina 1960 - 1973). 1978. 77 s. (ISBN 951-686-041-9)
 47. JARMO PESOLA - TIMO TYRVÄINEN Palveluelinkeinojen investoinnit vuosina 1953 - 1975. 1978. 107 s. (ISBN 951-686-047-8)

48. HEIKKI KOSKENKYLÄ - KARI PEKONEN Työttömyys ja tuotannon rakenne Suomen kansantaloudessa. 1979. 122 s. (Englanninkielinen tiivistelmä.) (ISBN 951-686-051-6)
49. INKERI HIRVENSALO Suomen ja SNTL:n välinen clearingmaksujärjestelmä. 1979. 125 s. (Englanninkielinen tiivistelmä.) (ISBN 951-686-053-2)
50. TAPIO PEURA Teollisuuden kansainvälinen kilpailukyky. 1979. 128 s. (ISBN 951-686-055-9)
51. ALPO WILLMAN Julkiset menot vuosina 1950 - 1977. Kasvu- ja rakennepoliittinen tarkastelu. 1980. 125 s. (Englanninkielinen tiivistelmä.) (ISBN 951-686-062-1)
52. HANNU HALTTUNEN - JUHANI HIRVONEN - HEIKKI KOSKENKYLÄ - ALPO WILLMAN Yhteenveto Ruotsin kansantalouden pitkän aikavälin näkymistä tehdyistä selvityksistä. 1981. 165 s. (ISBN 951-686-065-6)
53. TOM NORDMAN Vientiä koskevat erityisjärjestelyt Suomessa. 1981. 181 s. (ISBN 951-686-070-2)
54. JUHANI LAURILA Ulkomaiset pääomanliikkeet 1970-luvulla. 1982. 117 s. (Englanninkielinen tiivistelmä.) (ISBN 951-686-078-8)
55. KAARLO V. JÄNNÄRI Euroopan valuuttajärjestelmä. 1983. 54 s. (Englanninkielinen tiivistelmä.) (ISBN 951-686-084-2)
56. JORMA HIETALAHTI Pitkääikaisten ulkomaisten rahoituslainojen kustannuskehitys 1970 - 1981. 1984. 69 s. (Englanninkielinen tiivistelmä.) (ISBN 951-686-089-3)
57. EERO LEHTO Korot ja korkojärjestelmä Suomessa. 1984. 64 s. (Englanninkielinen tiivistelmä.) (ISBN 951-686-090-7)
58. JUKKA PEKKARINEN - TAPIO PEURA Hintakilpailuvyvyn käsite ja mittaaminen. 1984. 74 s. (Englanninkielinen tiivistelmä.) (ISBN 951-686-099-0)
59. VESA VIHRIÄLÄ Alueellinen rahapolitiikka. Kokemuksia alueellisesta rahapolitiikasta Norjassa ja näkökohtia sen toteuttamisesta Suomessa. 1985. 62 s. (ISBN 951-686-102-4)
60. KERSTIN HEINONEN Systemet med särskilda dragningsrätter - dess utveckling, egenskaper och framtid. 1985. 65 s. (Englanninkielinen tiivistelmä.) (ISBN 951-686-112-1)
61. Koron vaikutuksista kansantaloudessa (SIXTEN KORKMAN Rahoitusmarkkinoiden muutokset, korko ja investointikehitys; HEIKKI KOSKENKYLÄ - PAAVO PEISA Koron ja muiden rahoitustekijöiden vaikutukset investointeihin: katsaus Suomessa tehtyyn tutkimukseen; PENTTI PIKKARAINEN - JUHA TARKKA - ALPO WILLMAN Korkojen kokonaistaloudellisista vaikutuksista BOF3-mallin mukaan) 1985. 110 s. (Englanninkielinen tiivistelmä.) (ISBN 951-686-113-X)

62. ALEXANDER K. SWOBODA Ongoing Changes in Finnish Financial Markets and Their Implications for Central Bank Policy/
Suomen rahoitusmarkkinoiden muutokset ja niiden vaikutukset
keskuspankkipolitiikkaan. 1986. 57 p./s. (ISBN 951-686-117-2)
63. VEIKKO SAARINEN Liikepankkien keskuspankkirahoituksen ehdot,
määrä ja kustannukset 1950 - 1984. 1986. 307 s. (Englannin-
kielinen tiivistelmä.) (ISBN 951-686-120-2)
64. Suomen rahoitusmarkkinat. 1986. 134 s. (ISBN 951-686-126-1).
65. ESKO SYDÄNMÄKI Kansainvälinen valuuttayhteistyö ja IMF. 1986.
133 s. (ISBN 951-686-128-8)
66. JUHA TARKKA Rahoitus- ja valuuttamarkkinoiden liberalisoin-
nista esitettyjä näkökohtia. 1987. 65 s. (ISBN 951-686-129-6)
67. JORMA HIETALAHTI - AHTI HUOMO Pääomanliikkeiden säätely Suo-
messä ja muissa OECD-maissa. 1987. 116 s. (ISBN 951-686-131-8)
68. VESA VIHRIÄLÄ Rahoitusmarkkinoiden vakaus. 1988. 69 s.
(ISBN 951-686-139-3)
69. URHO LEMPINEN - REIJA LILJA Keskuspankki kehittyvässä
maksujärjestelmässä. 1988. 81 s. (ISBN 951-686-143-1)
70. Kassavarantotalletukset ja rahapolitiikka (VESA VIHRIÄLÄ
Mihin kassavarantojärjestelmää tarvitaan?; TARJA HEINONEN
Kassavarantojärjestelmä eri maissa; JUHA TARKKA - TIMO HÄMÄLÄINEN
Kassavarantovelvoite rahapolitiikan välineenä; VEIKKO SAARINEN
Pankkien kassavarantotalletusten ehdot, määrät ja kustannukset
vuosina 1955 - 1987. 1989. 152 s. (Englanninkielinen tiivistelmä.)
(ISBN 951-686-191-1)
71. Suomalaisten ja ulkomaisten pankkien tilinpäätöskäytäntö
(toimittaneet Liisa Halme ja Paula Launiainen). 1989. 215 s.
(ISBN 951-686-192-X)
72. Pankkitoiminnan kannattavuus, tehokkuus ja riskit Suomessa
(VEIKKO SAARINEN Pankkitoiminnan kannattavuus Suomessa
1960 - 1987; KJELL HEMBERG Suomalaisten pankkikonsernien
kannattavuus vuonna 1987 - kansainvälinen vertailu;
SAMPO ALHONSUO - JUHA TARKKA Rahoitustoiminnan tuottavuus ja
tehokkuus Suomessa; MONICA AHLSTEDT - LIISA HALME - EEVA-LIISA
RAITANEN Pankkitoiminnan riskit ja niiden valvonta Suomen
Pankissa). 1989. 146 s. (Englanninkielinen tiivistelmä.)
(ISBN 951-686-200-4)
73. ARI AALTONEN - ESKO AURIKKO Keskuspankkipolitiikka Suomessa.
1989. 108 s. (ISBN 951-686-201-2)
74. MARKKU MALKAMÄKI Rahoitusmarkkinoiden kansainvälistyminen.
Kansainvälistymistä edistäneet tekijät, rakenteellinen muutos,
markkinoiden toiminta ja säätely. 1990. 75 s. (Englanninkielinen
tiivistelmä.) (ISBN 951-686-232-2)

75. Neuvostotalous muutoksessa (VESA KORHONEN Neuvostoliiton talous ja ulkomaankauppa; SEIJA LAINELA Neuvostoliiton ulkomaankauppajärjestelmän uudistus ja sen vaikutukset clearingkauppaan; PAULA LÄHDEMÄKI Neuvostoliiton kokonaistaloudelliset käsitteet kansantalouden tilinpidon pohjalta tarkasteltuna). 1990. 245 s. (Englanninkielinen tiivistelmä.) (ISBN 951-686-236-5)

A decorative border with a repeating wavy pattern in shades of red and pink, running along the top and right edges of the page.

OY TRIO-OFFSET AB
Helsinki 1990

ISBN 951-686-236-5
ISSN 0355-6034